

ZPRAVODAJ
HISTORICKÉHO KLUBU

Časopis Sdružení historiků České republiky
(Historického klubu 1872)

Roč. 21, 2010, č. 1-2

Vydává Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) v Praze
Vedoucí redaktor: Jiří Kocian

Redakční kruh:

Karol Bílek, Josef Hrdlička, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Jiří Kocian (vedoucí redaktor), Jaroslav Pánek, Jiří Pešek, Svatava Raková, Marie Ryantová, Eduard Šimek, Petr Vorel.

Redakční rada: výbor SH ČR

Adresa:

PO BOX č. 66
110 01 Praha 01

Zveřejňováno i na internetové stránce: <http://www.malice-moravska.cz/shcr>
<http://www.phil.muni.cz>

ISSN 0862-8513

© Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872), 2010

OBSAH

I. ČLÁNKY

- Enčo M i n ě v
Antický Plovdiv v prvních třech staletích n. l. 5
- Miroslav Ž i t n ý
Křesťanský rytíř Šťastný Václav Pětipeský z Chýš na sklonku
předbělohorské doby 36
- Adam P o l á š e k
Analýza erbů u nobilitací vydaných českou dvorskou kanceláří za
vlády Josefa I. (1705-1711) 57
- Věra S l o v á k o v á
Fenomén osíření v životním cyklu vesnických dívek a mladých žen v
1. polovině 18. století (Případová studie) 81

II. ZPRÁVY O ČINNOSTI SDRUŽENÍ HISTORIKŮ ČR

- Martin S o s n a
Opavská pobočka Sdružení historiků České republiky
(Historický klub 1872) - Zpráva o činnosti v rove 2010 110

III. Z HISTORICKÉ OBCE

- Irena K o r b e l á ř o v á - Petr L a n d r - Dana M u s i l o v á - Marie
R y a n t o v á - Eduard Š i m e k
Cena Josefa Šusty 2009 114
- Viliam Č i č a j
Správa o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej
akadémii vied za rok 2009 115

Dohoda o spolupráci medzi Polskim towarzystwem historycznym a Slovenskou historickou spoločnosťou pri Slovenskej akadémii vied 120

Dohoda o spolupráci mezi Sdružením historiků České republiky (Historickým klubem 1872) a Slovenskou historickou spoločnosťou pri Slovenskej akadémii vied 121

IV. JUBILEA

Vojtěch Č e l k o
Vladimír Goněc šest'desatnik 123

I. ČLÁNKY

V rubrice Články otiskujeme studentské práce oceněné v soutěži Sdružení historiků ČR o Cenu Josefa Šusty. V roce 2010 byly oceněny následující soutěžící: Enčo Minčev z Ústavu historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice Filippolis. Antické město v 1. až 3. století n.l., Miroslav Žitný z Historického ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích za práci Křesťanský rytíř Šťastný Václav Pětipeský z Chýš na sklonku předbělohorské doby, Adama Poláška z katedry historie Ostravské univerzity v Ostravě za práci Analýza erbů u nobilitací vydaných českou dvorskou kanceláří za vlády Josefa II. (1705 – 1711) a Věra Slováková z Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně za práci Fenomén osíření v životním cyklu vesnických dívek a mladých žen v 1. polovině 18. století.

Filippolis. Antické město v 1. až 3. století n. l.

Úvod

Následující práce¹ pojednává o vývoji a podobě největšího thráckého města starověku, antické Filippopole, dnešního Plovdivu, v době prvních tří staletí římské nadvlády. Filippopolis v sobě tehdy nesla otisk hned tří antických kultur – thrácké, řecké a římské. Každá z nich dala městu charakteristické rysy. V dnešní době je ve městě Plovdiv stále ještě patrné dědictví doby antické. Název Plovdiv² je užíván od 19. století a byl vytvořen ze slovanského zkomolení původního thráckého názvu Pulpudeva (Filippopolis – Filipovo město).

Do dnešního dne nebyla sepsána práce, která by vystihovala toto období historie města z pohledu nejen archeologického, ale i kulturně historického.³ Při zpra-

¹ Studie je zkrácená a přepracovaná verze vítězné práce ze studentské konference Historie 2009 (2010). Ve sborníku vydaném z této konference je vytištěna v plném rozsahu. Následující zkrácená podoba je odlehčena pouze o několik detailů zachovávajíc celkovou strukturu, všechny údaje a fakta. Studie je pak pořízena k příležitosti obdržení za stejnou práci prestižního ocenění historického klubu - Šustovy ceny historické.

² Současné město Plovdiv je druhým největším městem v Bulharsku s asi 400 tisíci obyvateli. Jádrem současného města zcela překrývá antické město Filippopolis a z tohoto důvodu není možné provést celkový archeologický výzkum.

³ Kromě toho motivací k sepsání této práce byl můj osobní zájem o dějiny starověku a také dlouhodobé historické povědomí o městě Plovdiv v době antické. V tomto městě jsem strávil 18 let svého života a byl jsem svědkem postupného objevování antických fragmentů v Plovdivu. S cílem zpracovat toto téma jsem měl možnost v rámci programu LLP Erasmus jeden semestr studovat na Plovdivské univerzitě a shromáždit potřebné materiály (únor – červen 2008). V tomto semestru jsem měl možnost rovněž také navštívit archeologický výzkum ve městě, který se stal rovněž pro zpracování tohoto tématu hodně přínosným. Zejména z důvodu možnosti diskuse o archeologické problematice Plovdivu přímo s odborníkem - Ženja Tankova (archeoložka z plovdivského archeologického muzea). Přínosem archeologického výzkumu bylo získání větší orien-

cování práce jsem použil zejména materiály, jež byly doposud publikovány většinou jako dílčí studie určitého jevu, který je spojen s antickým Plovdivem a jeho rozvojem. Tyto studie jsou základním zdrojem poznatků. V bulharské historiografii jsou kulturní dějiny stále ještě slabě zastoupeny a zejména v publikacích o Filippopolu převládají studie materiálové, založené na archeologických pramenech. Historik má ale při zpracování tohoto tématu k dispozici také písemné prameny antických autorů, kteří o Thrákii a o Filippopolu v 1. – 3. století n. l. pojednávají. Jedná se o Tacita (*Letopisy*), Suetonia (*Životopisy dvanácti císařů*), Pseudoplútarcha (*O Řecích*), Polybia (*Dějiny světa*), Publia Dexippa (*Dějiny Skythů*), Iordana (*Dějiny Gótů*) a Zósima (*Nové dějiny*).⁴ Ke zpracování práce jsem tedy použil jak publikované archeologické poznatky, tak i antické písemné prameny a památky epigrafického i numismatického charakteru.

Cílem této práce je v první řadě zhotovit celkový obraz města v chronologickém rámci 1. až poloviny 3. století n. l. Tato doba je pro vývoj města velmi důležitá a je spojena s novým kulturním a hospodářským formováním města. Práce se v tomto ohledu také věnuje otázkám kulturních vztahů třech kultur. Cílem je vytvořit co nejplastičtější obraz městského rozvoje.

Zájem o dějiny antického města se zrodil společně se zrodem Plovdivského archeologického muzea na konci 19. století. První, kdo otázku antické minulosti města řešil, byl jeho první ředitel B. Djakovič.⁵ Poté ho v jeho funkci vystřídal D. Cončev.⁶ Jeho články vycházely v období 1938 – 1960.⁷ Ve 40. letech do archeologie města vepsala své jméno Lilia Botušarová, která tehdy vedla výzkum vchodu do antického stadionu a části jeho sedadel, nacházejících se dnes pod budovami.⁸ V roce 1979 se zasloužila o odkrytí antického divadla.⁹ V roce 1972 byly v okolí ústřední pošty nalezeny pozůstatky agory (fóra). Na výzkumu agory města se podí-

tace v kulturních vrstvách města a načerpaní praktických poznatků o životním prostředí antických lidí. Výzkum, kterého jsem byl svědkem, však v této práci nebude zastoupen z důvodu stále neexistující publikace o lokalitě, která není ještě plně prozkoumána.

⁴ Jejich svědectví v práci uvádím na základě edice v bulharském jazyce (viz ВЪЗВЪЗОВА-КАРАТЕОДОРОВА 1975). Tacitus pak na základě českého překladu.

⁵ Zkoumal východní nekropoli. Jako vědec působil v období prvních třiceti let 20. století.

⁶ Zasloužil se zejména o výzkum stadionu, therm, částí nekropolí, hradeb a vodovodů.

⁷ Мая МАРТИНКОВА – Мина БОСПАЧИЕВА, *Филипополис*, in: Римски и ранновизантийски градове в България: студия в памет на проф. Теофил Иванов I, София 2002, с. 181.

⁸ Tyto řady sedadel zkoumala i v polovině 70. let: Лилия БОТУШАРОВА, *Архитектурен комплекс с амфитеатър на гр. Филипопол – Пловдив*, София 1975, с. 1–7. Od 50. do poloviny 60. let zkoumala části antického města v rozlehlém areálu kolem Třívřší, zejména oblast hotelu „Trimoncium“ a „Stranického domu“, v chronologickém rozmezí 1. – 3. století n. l. Následně pracuje do konce 70. let na výzkumu antického divadla.

⁹ Лилия БОТУШАРОВА, *Разкопките на театъра на Филипопол*, in: Музеи и паметници на културата, 1980, № 1, с. 11–13.

lejí ředitel muzea Chr. Džambov a architekt M. Mateev.¹⁰ V letech 1983 – 1984 byl zahájen výzkum tzv. „Archeologického podchodu“, kde byly nalezeny antické ulice a budovy.¹¹ Zde byl průzkum veden E. Kesjakovou a V. Mirčevem.¹² Na konci 70. let a počátkem 80. let odkryly L. Botušarová a V. Tanková části antických ulic a mozaiky pod jižním svahem „Džambaztepe“. V první polovině 80. let (1981 – 1985) prozkoumala E. Kesjaková tři domovní bloky (insulae) na bulváru Maria Luiza. Zde byla též nalezena antická synagoga a dům zdobený mozaikami, který dostal podle jedné z nich název „dům Narcise“.¹³

M. Bospačievová v roce 1996 provedla výzkum části východních therm (lázní) města.¹⁴ Archeologové L. Botušarová, E. Kesjaková, V. Tanková, M. Bospačievová prozkoumali různé části hradeb a chronologicky je vymezili.¹⁵ Vodovody byly zkoumány už D. Cončevem, ale komplexní výzkum vodovodů se uskutečnil až v 80. letech díky E. Kesjakové.¹⁶ Městským nekropolím se badatelsky věnovali archeologové L. Botušarova, V. Tanková, M. Bospačievová.¹⁷

Z výzkumů vycházely studie, které se snažily popsat architekturu města v antické době. V roce 1941 vyšla kniha *Grad Plovdiv: minalo i nastojašte* od V. Peeva.¹⁸ V této knize se nachází kapitola „Plovdiv v době římské“, kde je na základě archeologických pramenů a mincí podán celkový obraz města v tomto období. Objevuje se zde však dost nejasností a nepodložených domněnek. Další publikací popisující Plovdiv v době antické byla *Pametta na edin grad. Plovdiv* z roku 1972.¹⁹ Jde o knihu širšího autorského kolektivu (Chr. Džambov, N. Alvadžiev, I. Terziiski), je to však dílo populární a neposouvá vědomosti o městě jako celku dál. Další publikace vyšla až v roce 1999. Jmenuje se *Filipopol prez Rimskata epoha* a je od

¹⁰ Христо ДЖАМБОВ – Матей МАТЕЕВ, *Форумният комплекс на Филиппол*, in: Археология, 1979, № 3, с. 47–56. Výzkum agory se protáhl až skoro do dnešní doby, a tak se na jeho výzkumu následně podílely E. Kesjakova a M. Bospačieva. Елена КЕСЯКОВА, *Агората на Филиппол*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив IX, 2004, № 2, с. 9–11.

¹¹ Z nichž je nejlépe zachovaný dům „Eirene“ (4. století).

¹² Мая МАРТИНКОВА – Мина БОСПАЧИЕВА, *Филипополис*, in: Римски и ранновизантийски градове в България: студия в памет на проф. Теофил Иванов I, София 2002, с. 181.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Byly dříve zkoumány D. Cončevem. Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž, s. 181–182. K fortifikaci města rovněž patří „východní brána“ odkrytá v letech 1977–1980 L. Botušarovou a E. Kesjakovou.

¹⁶ Елена КЕСЯКОВА, *Аквдуктите и водоснабдяването на Филиппол*, in: Археология, 1983, № 2, с. 63–64.

¹⁷ Мая МАРТИНКОВА – Мина БОСПАЧИЕВА, *Филипополис*, in: Римски и ранновизантийски градове в България: студия в памет на проф. Теофил Иванов I. София 2002, с. 181–182.

¹⁸ Васил ПЕЕВ, *Град Пловдив: минало и настояще*, Пловдив 1941.

¹⁹ Христо ДЖАМБОВ – Никола АЛВАДЖИЕВ– Иван ТЕРЗИЙСКИ, *Паметта на един град*, Пловдив 1972.

archeoložky E. Kesjakové.²⁰ Je to první monografie, kde se autorka přímo zaměřuje jen na dobu antickou a snaží se o výstižný popis města, což se v celku podařilo. Hlavní slabinou práce je zaměření jen na archeologické poznatky, které mají velké chronologické rozpětí (1. – 4. století n. l.). Popsané archeologické výzkumy nejsou propojeny a není dosaženo celistvého obrazu. Poslední kniha, která pojednává o starověkém Plovdivu, nese název *Filipopol* a jejím autorem je rovněž E. Kesjakova.²¹ Tato kniha je však zcela populární a hlavní místo v ní zaujímají počítačové rekonstrukce několika antických budov, přičemž v použité literatuře je uvedeno pouze deset titulů.

Thrákie a antické město

V prvním století nového letopočtu se akce římských legií začaly zvolna zaměřovat na vnitrozemí Balkánu obývaného thráckými kmeny. Nejsilnější z nich byli Bessové, thrácký kmen obývající oblast horního toku řeky Maricy, kde se již od 4 stol. př. n. l. nacházelo město Filippopolis, a Odrysové, kteří žili na východ od území Bessů a byli jejich odvěkými nepřáteli.²²

První úspěšná tažení římských legií v Thrákii se uskutečnila už po první třetině 1. století př. n. l. Nejúspěšnější bylo tažení Terentia Varona Cumula, který se do nitra thráckého území vydal v roce 76 př. n. l. a který dobyl i město Filippopolis (Iordanés, *Dějiny Říma* 219–222). Šlo o vůbec první dobytí tohoto města římskými jednotkami. Římský stát však mezi thráckými kmeny našel i dobrovolné spojení. Nejdůležitějším a největším byl thrácký kmen Odrysů.

Na přelomu letopočtu římský vliv v Thrákii zesílil. Římský stát prohloubil spojení s thráckým kmenem Odrysů. Bessové byli znovu zkraceni římskými zbraněmi a celá Thrákie (území na jih a na sever od Staré planiny)²³ byla Římem dána odryským králům, aby tam vládli. Odryský král Rhoimetalkés (11 př. n. l. – 13 n. l.)²⁴ udržoval i nadále s Římem dobré vztahy a dokonce se zúčastnil vojenských tažení na straně římských legií.²⁵ Nově vytvořený thrácký stát byl věrným spojencem římské říše. Spojení s Odrysy otevřelo dveře římské diplomacii, která se začala více vměšovat do vnitrostátních záležitostí Thráků.

V roce 6 n. l. byla zřízena nová provincie římské říše – Moesia. A tak na Balkánském poloostrově zůstala jen jedna země, která byla na Římu závislá, ale měla stále určitou autonomii – Thrákie. Ta byla připojena k římské říši až za vlády

²⁰ Елена КЕСЯКОВА, *Филипопол през римската епоха*, София 1999.

²¹ Елена КЕСЯКОВА – Мимо РАЙЧЕВ, *Филипопол*, София 2008.

²² Гаврил КАЦАРОВ, *Тракийските Беси*, in: Известия на историческото дружество в София VI, 1924, с. 31–37.

²³ Христо ДАНОВ, *Траки*, София 1973, с. 146–147.

²⁴ Ивайло ЛОЗАНОВ, *Бележки върху развитието на Филипopol в ранната история на римска Тракия I в. – първата четвърт на II век*, in: Годишник на Софийския университет Св. Климент Охридски. исторически факултет, 2006, № 3, с. 231.

²⁵ Nejznámější z nich je tažení k potlačení povstání proti římské nadvládě v Panonii (v letech 6 – 9 n. l.). Tamtéž.

císaře Claudia v roce 45 n. l., čímž končí období thrácké samostatnosti.²⁶ (viz obr. č. 1)

Základem města v době římské bylo tzv. Trimontium (Třívvrší) a rozlehlý areál pod ním, částečně už využívaný v helénistické době. Uliční síť zůstala ve formě pravouhle se křížících ulic *cardo* (sever – jih) a *decumanus* (východ – západ).

Filippopolis ležela na důležité cestě z východu na západ. Město však v této době nemělo své nezávislé správní orgány (samosprávu), a proto nebylo klasickou polis. Městská struktura se dočkala samostatnosti až během vlády císaře Hadriána.²⁷

V době vlády císaře Domitiana (81 – 96 n. l.) začalo město razit vlastní mince, které však nebyly typově autonomní. Emise těchto mincí byly raženy až do doby vlády císaře Traiana (98 – 117 n. l.).²⁸

Doba římské nadvlády v Thrákii byla od začátku prospěšná pro rozvoj měst a vytváření nové správní struktury. Ta stála na městských teritoriích a k nim přilehlých venkovských obcích. Než k tomu došlo, přežíval v Thrákii ještě dlouhou dobu Řeky zavedený systém strategií.²⁹ Doba vlády císařů Traiana a jeho nástupce Hadriána byla přelomem i ve společenském uspořádání města. Starý správní systém představovaný strategem a strategií, byl nahrazen novým správním zřízením, které představovalo městské území a k němu přilehlé venkovské obce. V té době patrně ve městě vznikl úřad *archierea*, starajícího se o císařský kult. Na nápisech nalézáme první zmínky o *αρχιερεος* už v této době.³⁰ Řízením správy chrámů nacházejících se ve městě a jeho okolí se zabývala *gerúsiá* (rada starších).³¹ V čele *gerúsié* stál vrchní žrec (*obětník*) – *archieeos*.

Vedle správy náboženské fungovala správa civilní. Městská správa byla tvořena radou „bulé“ (*BOYΛH*) a městským shromážděním „*démos*“ (*ΔΗΜΟΣ*). Tyto dva orgány městské správy město mělo už nejspíš v době helénistické. Nové bylo,

²⁶ Jan BOUZEK, *Thrákové*, Praha 1990, s. 190.

²⁷ Ивайло ЛОЗАНОВ, *Бележки върху развитието на Филипопол в ранната история на римска Тракия I в. – първата четвърт на II век*, in: Годишник на Софийския университет Св. Климент Охридски. исторически факултет, 2006, № 3, с. 234–235.

²⁸ Tamtéž, s. 234.

²⁹ V Thrákii i po připojení k římské říši dále fungovala místní regionální správa tvořená tzv. „*strategiemi*“. Jejich území většinou souviselo s územím obývaným určitým kmenem. V místech, kde nebylo větší město, strategie existují až do 3. století n. l. Ивайло ЛОЗАНОВ, *Филипопол и стратегиите в Римска Тракия*, in: Римският и късноантичен град. Международна научна конференция: Велико Търново 26. – 30. 08. 2000, София 2002, с. 290.

³⁰ Georgi MIHAILOV (ed.), *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae III*, Serdicae 1970, s. 24.

³¹ Znamená pro město Filippopolis radu kněží, kteří se zabývali náboženskými otázkami a správou chrámů. Ивайло ЛОЗАНОВ, *Бележки върху развитието на Филипопол в ранната история на римска Тракия I в. – първата четвърт на II век*, in: Годишник на Софийския университет Св. Климент Охридски. исторически факултет, 2006, № 3, с. 238.

že v této době se ve městě scházelo celothrácké shromáždění nazvané „koinon thrákón” (KOINON ΘΡΑΚΩΝ).³² Jeho zasedání znamenalo centralizaci tradiční zemské správy Thrákie ve městě Filippopolis, což posílilo jeho politické postavení.

Vytvořena byla i správa na nižší úrovni, správa městských „kmenů“, tzv. fýl. Město i přilehlé území bylo rozděleno na správní celky nazvané fýlé (φυλη). V čele této kmenové organizace stál její φιλαρχος.³³ Dále měl kmen shromáždění kmene κοινω φυλης. Fýly měly autonomní postavení v rámci města a jeho okolí a měly vlastní magistráty.³⁴ Ve městě v první polovině 2. století n. l. existovalo šest fýl. Na počátku 3. století n. l. se jejich počet zvýšil na deset. To dokládají nápisy z divadla, kde měla každá fýla své místo.³⁵

Filippopolis v době římské představovala strategický komunikační uzel. Thrákie byla pro římskou říši vnitřní provincií. Jako taková tedy neměla velkou posádku vojska, bylo zde jen několik pomocných oddílů.³⁶ Provincie však byla důležitým dopravním uzlem, přičemž tři z nejdůležitějších cest se křižovaly přímo ve Filippopoli. První vede ze západu (je to spoj na Itálii a hlavní město Řím) z města Singidunum (Bělehrad) směrem na Byzantion. Prochází celou Thrákií přes města Serdica, Filippopolis a Castra Pubra.³⁷ Druhá cesta vedla z Filippopole směrem na jih do řeckých oblastí (kam přesně, není známo). Třetí cesta vedla na sever směrem na město Eskus nacházející se v Moesii. (viz obr. č. 2)

Jedním z nejdůležitějších pramenů při zkoumání antických cest je Peutingerova mapa. Segmentum VIII obsahuje Thrákií a město Filippopolis. Zajímavé je, že na této mapě chybí cesta z Filippopole do Řecka.³⁸ Archeologicky byla nalezena, ale na mapě není.³⁹

³² Николай МУШМОВ, *Античният Пловдив чрез образи върху монетите*, in: Юбилеен сборник по случай 50 годишнината на пловдивската девическа гимназия и 70 годишнината от откриването на първото българско девическо училище в Пловдив: 1862-1881-1930-1931. Пловдив 1934, с. 229.

³³ Митролос АПОСТОЛИДИС, *Неиздадени или неизтълкувани надписи от Тракия*, in: Годишник на народната библиотека в Пловдив, Пловдив 1930, с. 266–267.

³⁴ Тамtéž, с. 266.

³⁵ Podrobněji se u této záležitosti zastavíme v podkapitole věnované divadlu. Николай ШАРАНКОВ, *Бележки и допълнения към няколко надписа от Филипопол*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив IX, 2004, № 2, с. 153–154.

³⁶ Лилия БОТУШАРОВА, *Бележки за развитието на Филипопол през втората половина на I век от н. е.*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7, Пловдив 1971, с. 68.

³⁷ Митко МАДЖАРОВ, *Римският път Ескус – Филипопол: Пътни станции и селища*, Велико Търново 2004, с. 19, Мапа římských komunikací v Bulharsku.

³⁸ Peutingerova mapa segment VIII, URL: http://www.hs-augsburg.de/%7Eharsch/Chronologia/Lspost03/Tabula/tab_pe09.html [cit. 2008-10-10]

³⁹ Z ní byly nalezeny pouze fragmenty, ale její existence se dá zcela jistě prokázat: Митко МАДЖАРОВ, *Римски път от Филипопол през Родопите за Егейско море*, in: Известия на музеите от Южна България XIV, 1988, с. 97–103.

Kromě těchto tří pozemních tras mělo město i další spojnicí se světem a tu představovala řeka Hebros (dnešní Marica),⁴⁰ která byla splavná až k městu Filipopolis a dokonce ještě kousek dál proti proudu na západ.⁴¹

Cesty hrály důležitou úlohu v rozvoji obchodu a prosperitě města. „Diagonální“ cesta a cesta směrem k Egejskému moři plnily důležitou roli v udržování styku a obchodu s helénistickými oblastmi, které si podržely značný vliv na rozvoj města i v době římské.

Architektonický vzhled města

Třetí století je pro Filipopolis vrcholem rozkvětu. Je zakončením období dlouhého a poklidného rozvoje, který učinil z města: „λαμπροτατη μητροπολις της Θρακικης Φιλιπποπολις“⁴² (slavnou metropoli Thrákie Filipopolis).

Ve druhé polovině 2. století n. l. se vlády v říši ujal císař Markus Aurelius. V době jeho panování se dunajský limes stal cílem opakovaných nájezdů germánských kmenů, Markomanů a Kvádů.⁴³ Císař s nimi vedl dlouhodobé války a během těchto konfliktů se rozhodl zajistit si týl. V thráckém území byla dříve neopevněná města obehnaná hradbami na účet císařské pokladny. Jednalo se o města Serdica, Augusta Traiana a Filipopolis.⁴⁴ Jako dík císaři za tento čin zhotovilo město Filipopolis pamětní nápis ve dvou říšských jazycích – řečtině a latině.⁴⁵ Druhé městské hradby (viz obr. č. 3) byly dokončeny v roce 172 n. l. a z té doby rovněž pochází i dvoujazyčný nápis.⁴⁶

⁴⁰ Takto ve svých pracích o Thrácích nazvali řeku Marici antičtí autoři jako Titus Livius, Strabon, Pomponius Mela, a další. Neznámý autor nazývaný Psedoplutarchos nám dokonce sděluje legendu o vzniku jména této řeky. Dostala jméno podle Hebra, jenž byl synem mýtického thráckého krále Kasandra. Před tím se řeka nazývala Rombos. Кирила ВЪЗВЪЗОВА-КАРАТЕОДОРОВА (ред.), *Непресъхващи извори: документални материали за историята на Пловдив и Пловдивско*, Пловдив 1975, с. 65–66.

⁴¹ Řeka Hebros byla jednou z komunikací, kterou do této oblasti už od 6. – 5. stol. př. n. l. pronikala řecká kultura. Viz Pavel TITZ, *Transport Amphorae from Pistiros: Introduction*, in: Pistiros II. Excavations and Studies, Prague 2002, s. 233-234. a Pavel TITZ – Jan BOUZEK – Štěpán RÜCKEL, *Trade Amphorae*, in: Pistiros III. Excavations and Studies, Prague 2007, s. 133-186.

⁴² Georgi MICHAÏLOV (ed.), *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae III*, Serdicae 1970, s. 21.

⁴³ Димитър ПОПОВ, *Древен Рим: история и култура*, София 2002, с. 233–234.

⁴⁴ Камен КОЛЕВ, *Изграждане на външна крепостна стена във Филипопол по времето на Марк Аврелий*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7, 1971, с. 104.

⁴⁵ Georgi MICHAÏLOV (ed.), *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae III*, Serdicae 1970, s. 21.

⁴⁶ Камен КОЛЕВ, *Изграждане на външна крепостна стена във Филипопол по времето на Марк Аврелий*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7, 1971, с. 102.

Nové hradby se táhly kolem Třívřší, na jeho úpatí pak byly přerušeny „východní branou“, pokračovaly dál na jih až k dnešní budově hotelu „Trimonium princeps“. Tam hradby tvořily svou jižní část a dostávaly se až k dnešnímu městskému parku, kde odbočovaly na sever, procházely přes starší římské lázně⁴⁷ a stoupaly na pahorek „Sahattepe“, který se nacházel na západní straně od stadionu, a pak pokračovaly severovýchodním směrem.⁴⁸

Zde bychom se měli zastavit i nad zdrojem informací o těchto hradbách, kterým je práce K. Koleva.⁴⁹ Existuje v ní nejasnost, co se týče hradby nacházející se na jižním úpatí „Džambaztepe“ a uzavírající do hradebního prstenu v rovině jen stadion a k němu přilehlé oblasti. Podle autora se zde jedná o hradbu z doby Marka Aurelia, což ale zcela vyvrací poslední archeologický výzkum na úpatí pahorku „Džambaztepe“. V letech 2008-2009 zde archeoložka Ženia Tankova⁵⁰ provedla záchranný výzkum městské čtvrti a přes ni vedoucích hradeb. Archeoložka tuto hradbu jednoznačně datuje až do pozdější doby (raný středověk), protože narušuje ulice antického města a v substrukci hradby jsou použity druhotné mramorové články z městského divadla, které fungovalo do konce 4. století n. l.

Strukturu hradby Marka Aurelia známe z několika míst, kde byla tato hradba zachycena při archeologických výzkumech. Největší část, kterou se podařilo archeologům prozkoumat, se nachází podél ulice Kapitán Raičo. Zde byla hradba nalezena na několika místech a je vidět její konstrukce. Hradba byla tvořena lícem, který se skládal z velkých čtvercových kamenných bloků (délky až 2,5 m) horizontálně pospojovaných železnými skobami. Vnitřní část hradeb se skládala z drobnějšího kamene spojovaného pomocí bílé malty. Zadní část hradeb, neboli vnitřní líc, byla sestavena z nevelkých kamenů poskládaných v řadách a spojených rovněž bílou maltou. Hradba byla široká 2,1 až 3 m a vysoká 10 až 12 m.⁵¹

Na východ od Třívřší se nacházela východní brána, která však byla v pozdější době (4. století n. l.) kompletně přestavěna, a proto její původní architektonické ztvárnění v době 2. století n. l. není zcela jasné. Ví se, že tehdy brána představovala oblouk postavený na pískovcových blocích. Je to jediná zatím nalezená městská brána. Byla bránou nejdůležitější, protože od ní začínala cesta z Filipopole směrem na Byzantion (diagonální cesta).⁵²

⁴⁷ Димитър ЦОНЧЕВ, *Новооткрита римска баня в Пловдив*, in: Годишник на народната библиотека в Пловдив, 1939, с. 133.

⁴⁸ Камен КОЛЕВ, *Изграждане на външна крепостна стена във Филиппол по времето на Марк Аврелий*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7, 1971, с. 100–110.

⁴⁹ Тамtéž, с. 99–111.

⁵⁰ O tomto výzkumu stále není k dispozici odborné pojednání, protože stále probíhá. Uvedené poznatky byly získány z rozhovoru s Ženiou Tankovou.

⁵¹ Камен КОЛЕВ, *Изграждане на външна крепостна стена във Филиппол по времето на Марк Аврелий*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7, 1971, с. 99–106.

⁵² Елена КЕСЯКОВА, *Филиппол през римската епоха*, София 1999, с. 93.

Trimontium (Třívvrší)

Třívvrší plnilo ve 3. století n. l. stejné úkoly jako ve století předchozím. Na pahorcích byly chrámy bohů. Během pátého konsulátu císaře Antonina Pia (138 – 161 n. l.) byl ve městě Philippopolis ražen medailon, který měl na reversu vyobrazenou trojici pahorků tvořících městskou akropoli. Na třech pahorcích byly tři chrámy⁵³ (viz obr. č. 11)

V jižní části Třívvrší se nacházelo od počátku 2. století městské divadlo. Antické divadlo je situováno mezi dva pahorky – Džambaztepe a Taximtepe, na místě velmi příhodném k umístění divadla řeckého typu,⁵⁴ které opírá hlediště o terén.⁵⁵ Celé hlediště mělo původně 28 řad sedadel rozdělených horizontálně na dvě úrovně uličkou zvanou diazóma.

Každá úroveň byla tvořena 14 řadami sedadel. Horní část nesla název *suma cavea* a dolní *imma cavea*.⁵⁶ Z nich je dochována v plné podobě jen dolní část – prvních 14 řad. (viz obr. č. 4) Vertikálně je divadlo rozděleno sedmi schodišti. Dvě nejkrajnější a prostřední vedou až na orchestru, ostatní čtyři schodiště končí na pódiu, jež odděluje orchestru od *theatra*.⁵⁷

Do divadla se dalo ze severu dostat tzv. severním vchodem, který je vidět dodnes. Ústil přesně v diazómě a procházel pod horní částí sedadel a byl zde zakončen obloukem. V místech, kde končí *theatron*, se nacházejí dva postranní vchody nazvané *parodoi*. Jsou postaveny jako obloukové průchody. (viz obr. č. 5) *Theatron* svou kruhovou formou obklopuje polokruhovou plochu, která se nazývá *orchestra*. *Orchestra* divadla má průměr 27 m. Na druhém konci *orchestry* naproti *theatru* se nachází skéné, jeviště vlastního představení sestávající ze tří pater. Původně bylo zdobeno sloupy a sochami, jež se nedochovaly. (viz obr. č. 6)

⁵³ Камен КОЛЕВ, *Монетите като извор за историята на Пловдив*, in: Археологически проучвания за историята на Пловдив и Пловдивския край, 1966, с. 77–78.

⁵⁴ Zde používáme tento termín ve smyslu divadelní struktury u Řeků, která vždy sázela na vhodné rozmístění divadla do místa, kde krajina byla k tomu příhodná.

⁵⁵ Вера КОЛЯРОВА, *Консервация и адаптация на театъра на римския Филипол*, in: Музеи и паметници на културата, 1980, № 1, с. 7.

⁵⁶ Na mnoha sedadlech (*cavea*) se dodnes dochovaly nápisy. Většina z nich označuje deset fýl města. Je zde jeden nápis, který je věnován soukromé osobě a pochází z doby výstavby divadla. Předpokládá se, že tento člověk se o stavbu divadla osobně zasloužil. Kromě jeho jména (v první řadě) je v tomto sektoru zachyceno i jméno fýly, jejímž byl fýlarchem (*φίλαρχος*). Jedná se o *Tiberia Claudia Dorzinthia* (*Τιβεριος Κλαυδιος Δορζινθης*). Ve stejném sektoru divadla o šest řad výše bylo nalezeno jméno fýly: „*Τοπος φυλης Ηρ[α]κληιδ[ος]*“ (místo fýlé Herakleida). Další nápisy se jmény fýl jsou z první poloviny 2. století n. l. a je jich dohromady šest: *Φιλίππεις*, *Διονυσιαδος*, *Ηρακληιδος*, *Αρτεμισιαδος*, *Ορφεες*, *Ευμολπηιδος*. V první polovině 3. století n. l. se rozrostl počet fýl na deset a zmíněných šest názvů fýl bylo doplněno dalšími čtyřmi názvy: *Ροδοπηεις*, *Ασκληπιας*, *Ηβρης*, *Κενδρεισης*. Николай ШАРАНКОВ, *Бележки и допълнения към няколко надписа от Филипол*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив IX, 2004, № 2, с. 151–154.

⁵⁷ Елена КЕСЯКОВА, *Филипол през римската епоха*, София 1999, с. 64.

Divadlo bylo postaveno za císaře Traiana (98 – 117 n. l.), přesněji se jeho stavba datuje mezi roky 108 a 114,⁵⁸ a mělo kapacitu kolem 6000 diváků. V dnešní době je jeho kapacita 3500 míst. Mimo divadelních představení zde zasedala i thrácká rada Koinon Thrákón. Divadlo fungovalo do konce 4. století n. l., kdy bylo během požáru a následného zemětřesení těžce poničeno. V další době bylo využíváno jako zdroj stavebního materiálu pro další výstavbu.⁵⁹

V divadle se hrály klasické divadelní hry, ale předpokládá se, že sloužilo i k hrám gladiátorským. Podle studie L. Vagalinského, která vyšla v roce 1997,⁶⁰ se gladiátorské hry zcela určitě pořádaly ve filippopolském divadle. Hlavním argumentem je, že na mnoha místech na východě sloužila upravená divadla gladiátorským zápasům. Rovněž ve Filippopoli byly tyto zápasy rozšířené, svědčí o tom i různé další prameny.⁶¹

Na východ od divadla na pahorku „Džambaztepe“ stála majestátní socha Apollóna – kendresijského ochránce města. Pod sochou Apolla na stejném pahorku stál chrám bohyně Bendidy – Artemidy. To je patrné z bronzové mince z období císaře Commoda⁶² (viz obr. č. 15). Na pahorku „Džambaztepe“ byly nalezeny pozůstatky sloupořadí korintského a jónského stylu a základy budovy, která měla společenskou povahu. Před ní byly nalezeny dva podstavce pro sochy, během výzkumu však nebylo možné určit její celkový půdorys. Výzkum budovu zařadil do druhé poloviny 2. století n. l.⁶³ U západní strany divadla na pahorku „Taximtepe“ stál chrám boha Dionýsa, boha thráckého původu, boha vína a ochránce divadel-

⁵⁸ Soudí se tak podle nalezeného nápisu na architrávu v divadle. Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž, s. 64–65.

⁶⁰ Людмил ВАГАЛИНСКИ, *Къде във Филипопол са провеждани гладиаторски и ловни зрелища?*, in: Минало, 1997, № 1, с. 26–35.

⁶¹ Jedním z nejznámějších takových dokladů je architráv s reliéfem zápasících gladiátorů. Archeoložka Kesjakova (Елена КЕСЯКОВА, *Филипопол през римската епоха*, София 1999, с. 50–51.) o něm říká, že se jedná o zápasící dvojice dvou typů gladiátorů ve čtyřech scénách. Zde je její interpretace nejasná, každý laik může na první pohled vidět, že se jedná o tři dvojice gladiátorů. Tento fakt vyložil už předtím jako součást své studie K. Kolev (Камен КОЛЕВ, *Храм на Асклепиу, изобразен върху монети на Филипопол*, in: Известия на музеите от южна България XVI, 1990, с. 106.), rovněž se však přidržel ideje dvou typů gladiátorů, murmilo a retiarius. Murmilo má těžkou výzbroj, štít a meč a retiarius pouze síť a trojzubec. Reliéf ukazuje tyto dva druhy gladiátorů v různých bojových pozicích.

Dalším pramenem dokládajícím gladiátorské hry je nápis Flavia Montana, který byl nalezen v severní části agory. Novoří o dvoudenních gladiátorských hrách zorganizovaných hlavním knězem na počest císaře. Blíže byl nápis datován podle prvního jména císařského procuratora Thrákie, které odpovídá období od roku 186 do roku 198 n. l. V severní oblasti agory byla nalezena i olovená tessera – olovený medailon s obrazem z jedné strany. Je na něm vyobrazena dvojice zápasících gladiátorů a sloužil jako vstupenka na gladiátorské hry. (Василка ГЕРАСИМОВА – Мая МАРТИНОВА, *Нови данни за гладиаторски борби във Филипопол*, in: Известия на музеите от Южна България XIX, 1993, с. 57–63.)

⁶² Камен КОЛЕВ, *Джамбазтепе, изобразено върху антична монета от Филипопол*, in: Известия на музеите от Южна България I, 1975, с. 115–119.

⁶³ Елена КЕСЯКОВА, *Филипопол през римската епоха*, София 1999, с. 87–88.

ních her. Na minci z doby císaře Caracalla (211 – 217 n. l.) je samostatně zobrazeno „Taximtepe“, na němž je vidět chrám, před kterým je zvíře. Medvěd nebo panter, nedá se přesně určit. Je ale jasné, že se jedná o symbol boha Dionýsa⁶⁴ (viz obr. č. 12). To přímo spojuje jeho chrám s blízkým divadlem a dotváří tak tento sakrální prostor. Na třetím pahorku Třívrší „Nebettepe“ byl rovněž chrám, který však kvůli nedostatku numismatického a archeologického materiálu nelze identifikovat.⁶⁵

Celé Třívrší plnilo roli filippopolské akropole a bylo už z doby helénistické opatřeno vlastní hradbou. O tomto faktu vypovídá i to, že král Filip V. Makedonský (221 – 179 př. n. l.) město Filippopolis dobyl a ponechal v něm svou posádku (Polybios, *Dějiny světa* 23. 8), což svědčí o tom, že už v této době bylo Třívrší opevněno. Dalším důkazem existence opevnění je rovněž fakt, že zde byl obležen v 1. století n. l. thrácký král Rhoimetalkés II. (Tacitus, *Letopisy* 3.38). Z toho však lze vyvodit i další závěr. Král zde měl svou rezidenci a musel tady být i jeho palác. Předpokládáme i existenci budov určených k zabezpečení městské posádky – kasáren. Existence hradeb je potvrzena i archeologicky.⁶⁶ Existenci dalších budov lze jen předpokládat, a protože celý tento prostor je dnes architektonickým parkem (tzv. „Staré město“),⁶⁷ není zde možné provádět archeologický průzkum.

Městské stadion

Na západ od Třívrší pod pahorkem „Taximtepe“ se nacházelo stadion postavené mezi pahorky „Taximtepe“ a „Sahattepe“. Areál stadionu tvořil severozápadní roh města.

V roce 1923 bylo během stavby budovy na hlavní plovdivské ulici naraženo na mramorová sedadla. Byly objeveny ozdobné sloupy, tzv. pilastry, které měly čtvercovou formu a byly na nich vyobrazení Héraklés a Hermés.⁶⁸ Z pilastrů se v dobrém stavu zachovaly jen čtyři. Každý má výšku 2,9 m a šířku 0,51 m a jsou na nich zobrazení oba už zmínění bohové, každý s určitými atributy.⁶⁹ V následujících letech převládl názor, že se jedná o stadion.⁷⁰

⁶⁴ Камен КОЛЕВ, *Таксимтепе, изобразено върху антични монети от Филипопол*, in: Известия на музеите от Южна България III, 1977, с. 115–118.

⁶⁵ Na zmíněném medailonu z doby Antonina Pia (viz poznámku č. 161) byl pahorek „Nebettepe“ rovněž zobrazen, není známo, komu byl tento vrchol zasvěcen. Neexistuje totiž jiný numismatický materiál, který by nám chrám ukázal v detailech: Камен КОЛЕВ, *Монетите като извор за историята на Пловдив*, in: Археологически проучвания за историята на Пловдив и Пловдивския край, 1966, с. 78.

⁶⁶ Лилия БОТУШАРОВА, *Нови данни за крепостта на Филипопол*, in: Археология, 1959, № 2, с. 54–58.

⁶⁷ Мěsto z období 19. století.

⁶⁸ Hermés byl ochránce her a Herkules byl antický vzor síly a mužnosti.

⁶⁹ Hermés měl na hlavě čepici s křídly, nad ní amforu a pero fénixe. Herkules má lví kůži a nad ní luk a šípu. Васил ПЕЕВ, *Град Пловдив: минало и настояще*, Пловдив 1941, с. 144.

⁷⁰ Лилия БОТУШАРОВА, *Архитектурен комплекс с амфитеатър на гр. Филипопол – Пловдив*, София 1975, с. 2–3.

Ted' se zaměříme na největší odkrytou část stadionu, která se nazývá svendon, neboli zakončení ve formě prodloužené podkovy. Zde byla nalezena nejúplnější část stavby, od sedadel až po plochu určenou pro sportovní hry. Přesně středem svendonu prochází podchod pod řadami sedadel, který vede k podzemní místnosti postavené z pískovcových bloků a uzavřené klenbou. Celý podchod a místnost mají zděnou podlahu, jejímž středem vede kanál.⁷¹ (viz obr. č. 7)

Další částí architektonického složení stadionu jsou sedadla (zvaná cavea) tvořená devíti řadami sedadel. (polde L. Botušarové)⁷² Podle E. Kesjakové je ze třinácti řad.⁷³ Dnes je viditelných dvanáct řad. (viz obr. č. 8) Sedadla jsou rozdělena schodišti do různých sektorů. Celá cavea začíná od pódia vysokého 1,8 m, které je ale na mnoha místech přerušeno schodišti vedoucími až k hřišti. Podle antických tradic se místa pro nejvýznamnější členy společnosti nacházela v prvních řadách. Tyto řady rovněž měly lepší výzdobu a mramorová opěradla. Výzdobu tvořily zejména lví nohy vsazené do přední strany sedadel, které jsou patrné i dnes.⁷⁴

Součástí výsledků archeologického výzkumu svendonu bylo i zjištění, jaké bylo původní pokrytí hřiště. Sestávalo ze tří vrstev, první shora bylo z malty o síle 4 cm.⁷⁵

Vraťme se však k další části stadionu, která byla prozkoumána už ve 30. letech 20. století. Jedná se o vchod do stadionu. Jeho umístění bylo odhadnuto podle místa, kde byly nalezeny pilastry a další ozdobné ornamenty. Architekt Matej Mateev tak dokázal zpětně zrekonstruovat vchod stadionu. Podle jeho rekonstrukce šlo o dvoupatrovou stavbu sestavenou z arkád zdobených z přední strany sloupy a dalšími architektonickými články. Na vnitřní straně vchodové konstrukce se nacházel podle rekonstrukce balkon pro zvláště významné osoby. Tento závěr učinil architekt na základě nálezů dlouhého sloupu.⁷⁶

Od hlavního vchodu se odvíjely řady sedadel kolem celého hřiště, končící na druhé straně už zmíněnou svendonou. Tyto řady sedadel byly z větší části posazené na svazích okolních pahorků Sahattepe a Taximtepe. Ostatní sedadla byla podložena náspem, který byl upevněn systémem opěrných stěn.⁷⁷

⁷¹ Tamtéž, s. 5.

⁷² Лилия БОТУШАРОВА, Архитектурен комплекс с амфитеатър на гр. Филипопол – Пловдив, София 1975, с. 5.

⁷³ Елена КЕСЯКОВА, *Филипопол през римската епоха*, София 1999, с. 44.

⁷⁴ Лилия БОТУШАРОВА, *Архитектурен комплекс с амфитеатър на гр. Филипопол – Пловдив*, София 1975, с. 5–6.

⁷⁵ Další vrstvy archeolog provádějící výzkum (L. Botušarova) nezmiňuje. Tamtéž, s. 6.

⁷⁶ Матей МАТЕЕВ, *Стадионът на античният Филипопол*, in: *Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7*, 1971, с. 144–149.

⁷⁷ Tamtéž, s. 149.

Výstavba stadionu proběhla v druhé polovině 2. století n. l. a bylo využíváno až do 4. století n. l.⁷⁸ Přesnější datování výstavby stadionu se váže na dobu panování císaře Marka Aurelia (161 – 180 n. l.).⁷⁹

Filippopolský stadion je postaven podle vzorů obdobných staveb na východě, zejména řeckých. Dokládají to ozdobné prvky, které jsou chronologicky spojeny s 2. a 3. stoletím n. l.⁸⁰

Rozměry stadionu jsou rovněž typické pro takové stavby. Délka jeho hřiště je 222 m, tj. více než jedno římské stadium (177,6 m). Hřiště mělo šířku 29,6 m, celková šířka stadionu však dosahovala 70 m a jeho celková délka byla 250 m.⁸¹

Filippopolský stadion byl místem atletických her, které se ve městě konaly každé čtyři roky. První z nich byly atletické hry k počtě boha Apollóna, nazvané pýthijské podle jeho kněžky Pýthie.⁸²

V roce 214 n. l., po úspěšném dokončení vojenského tažení proti Skythům, navštívil město Filippopolis císař Caracalla (211 – 217 n. l.). Byl ve městě Filippopolis přijat jako triumfátor a na jeho počest bylo raženo několik medailonů, které jej rovněž zobrazovaly jako vítěze.⁸³ Císař po svém příjezdu do města obětoval beránka bohu chránícímu město (Apollón). Zachycuje to mince, na jejímž rubu je vyobrazen císař přinášející oběť Apollónovi.⁸⁴ Město zorganizovalo pro svého císaře velkolepé atletické hry, které dostaly název Alexandrijské hry podle obdivu císaře k makedonskému králi Alexandrovi III. (336 – 323 př. n.l.).⁸⁵

Medailony z této doby nás rovněž informují o sportovních disciplínách a o průběhu atletických závodů. Závodilo se v pěti základních disciplínách, tzv. pětiboji, nebo-li pentathlonu. Pětiboj se skládal ze skoku dalekého, běhu, hodu diskem, vrhu oštěpem a pankratia (pěstního zápasu). Na medailonech jsou vyobrazeny

⁷⁸ Лилия БОТУШАРОВА, Архитектурен комплекс с амфитеатър на гр. Филипопол – Пловдив, София 1975, с. 6.

⁷⁹ Елена КЕСЯКОВА, *Филипопол през римската епоха*, София 1999, с. 47.

⁸⁰ Obdobný typ architektonického ztvárnění je možno vidět nejen v některých východních městech jako Milétos, Efesos, ale i na Balkáně ve městech jako Athény, Filipy, Nikopolis ad Istrum a Serdica. V tomto období jsou tyto prvky typické pro celou říši. Матеј МАТЕЕВ, *Стадионът на античният Филипопол*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7, 1971, с. 139–141.

⁸¹ Tyto údaje jsou odvozeny z rekonstrukcí architekta M. Mateeva, protože stadion není zcela prozkoumán kvůli jeho umístění v centru města. Tamtéž, s. 149.

⁸² Hry pocházejí z Delf a své jméno obdržely podle místa nazvaného Pýthó, kde Apollón přemohl a zabil hada Pýthóna. Васил ПЕЕВ, *Град Пловдив: минало и настояще*, Пловдив 1941, с. 146.

⁸³ Na jednom z nich byl vyobrazen jako jezdec, který se připravuje hodit po nepříteli krátký oštěp. Další medailon ukazuje císaře, který drží v pravé ruce kouli, na ní stojí soška Viktorie (vítězství) a levou rukou se opírá o žezlo: Камен КОЛЕВ, *Медальоните на Филипопол*, in: Нумизматика, 1970, № 2, с. 12–13.

⁸⁴ Камен КОЛЕВ, *Монетите като извор за историята на Пловдив*, in: Археологически проучвания за историята на Пловдив и Пловдивския край, 1966, с. 74–76.

⁸⁵ Камен КОЛЕВ, *Медальоните на Филипопол*, in: Нумизматика, 1970, № 2, с. 12.

všechny disciplíny bez skoku a běhu,⁸⁶ ale je nepravděpodobné, že by se tyto disciplíny nekonaly. Každý závod začínal rozdělením mužstva do dvojic (pokud to závod vyžadoval).⁸⁷ Vítězství znamenalo získání věnce či koruny a peněžní odměnu. Na medailonu je zobrazeno jako koruna posazená na stole a u ní taštička plná mincí.⁸⁸

Dalším císařem, který zanedlouho navštívil Filippopolis, byl Elagabalus, jenž byl známý svým obdivem k božskému Slunci. Protože byl i jeho veleknězem, snažil se udělat z tohoto kultu společný kult pro celou říši. Při své návštěvě ve Filippopoli byl rovněž oslavován jako vítěz na lících městských medailonů. Podobně jako Caracalla byl i on poctěn atletickými hrami (218 n. l.) pojmenovanými podle boha ochránce města Kendresijské. Kendresos byl thrácký bůh slunce a byl spojován s postavou Apollóna. Hry dostaly název, který se znovu pokoušel vyjít vstříc panovníkovi.

Po těchto dvou císařích nemáme žádné další zmínky o provádění dalších her na stadionu ve Filippopoli. Pravděpodobně následovaly další atletické hry, ale neměly už takový význam, protože už žádný císař do vpádu Gótů (251 n. l.) město nenavštívil. K této době nám chybí i jakýkoliv numismatický materiál. Není jasné, zda se Alexandrijské a Kendresijské hry prováděly dále či nikoliv, můžeme to jen předpokládat.⁸⁹

Kdybychom se drželi základní logiky, tak bychom mohli připustit, že po roce 218 se znovu konaly jen Pýthijské hry (každé čtyři roky), protože Alexandrijské a Kendresijské zapadaly do těchto čtyř ročních cyklů her a byly to vlastně Pýthijské hry, které dostaly kvůli určité významné události jiné pojmenování.

Ze stadionu směrem na agoru vedla cesta složená z velkých kamenných bloků, jejichž diagonála byla cca 70 cm.⁹⁰

Městská Agora

Agora⁹¹ bylo náměstí zaujímající centrální část antického města. Řečníci zde pronášeli své řeči, obchodníci prodávali své zboží. Slavily se zde svátky a setkávali se tu místní obyvatelé. Bylo to srdce města.

Filippopolská agora měla podobu čtvercového náměstí, které bylo ze všech světových stran lemováno sloupořadím stojícím na vyvýšené základně - stylobatu. Za tímto sloupořadím směrem ven se ze tří stran – jihu, východu a západu – nachá-

⁸⁶ Tamtéž, s. 15.

⁸⁷ Každý sportovec si z předem nachystané urny vytáhl list, na kterém bylo písmeno a sportovci se stejnými písmeny vytvořili dvojici. Losování je znázorněno na jednom filippopolském medailonu, kde tři atleti stojí u urny a jeden je nad ní nakloněn. Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž, s. 14.

⁸⁹ Васил ПЕЕВ, *Град Пловдив: минало и настояще*, Пловдив 1941, с. 147.

⁹⁰ Матеј МАТЕЕВ, *Стадионът на античният Филипол*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7, 1971, с. 149.

⁹¹ Termín „agora“ je záměrně vybrán kvůli řeckému vlivu v antickém městě a podobnosti jeho agory s některými z řeckých měst jako Efesos a Korinth. Елена КЕСЯКОВА, *Агората на Филипол*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив IX, 2004, № 2, с. 36.

zely obchody stojící 11,3 m za hranou stylobatu. Zastřešený prostor mezi přední fasádou obchodů a hranou stylobatu představoval pasáž (ambulatio).⁹² Ze severu bylo rovněž ambulatio, ale nacházely se zde důležité městské budovy (např. mincovna), nikoli obchody.⁹³

Agora byla koncipována už v době helénistické. V nejstarší kulturní vrstvě zde byla nalezena mince z města Perint z roku 300 př. n. l. Nad ní se však nachází sterilní vrstva a předpokládá se, že po určitou dobu tento areál nebyl využíván.⁹⁴ První výstavba na agoře se váže k období 1. století př. n. l., a to zvláště k období vlády císaře Augusta a thráckého vládce Rhoimetalka. V té době byla agora jen rozlehlým areálem o rozloze 11 ha.⁹⁵

Vnější rozměry náměstí tvořícího agoru jsou dány rozměry stylobatu. Z východu a západu to bylo 148 m (500 římských stop) a z jihu a severu 136,16 m (460 římských stop).⁹⁶ Malé obchody s rozlohou 5,5 x 5,5 m jsou archeologicky prokázány na třech stranách agory – jihu, západu a východu. Na východní a západní straně se nachází 24 obchodů a na jižní 23.⁹⁷ Čelní strana obchodů byla orientována k rozsáhlé ploše agory. (viz obr. č. 9) Přesně uprostřed řady obchodů z jihu a východu, a předpokládá se, že i ze západu (archeologicky to není potvrzené), byly umístěny propylaje (široké 11,7 m).⁹⁸ Před vlastním vchodem (vestibul) se nacházela plošina z pískovcových kvádrů s rozměry 3,55 x 11,8 m se čtyřmi sloupy tvořícími průčelí vchodu. Z úrovně silnice k ní vedly tři schody. Propylaje umožňovaly průchod z ulice do rozlehlého areálu agory (vlastního náměstí).⁹⁹ (viz obr. č. 10)

Výstavba agory proběhla ve třech stavebních fázích. V době předřímské byly prokázány v okolí agory pozůstatky ulic dlážděných menšími kameny. Agora tehdy byla zbudována z pískovcových kamenů a její architektonickou výzdobou byla sloupořadí v dórsském stylu, která byla součástí vstupních portiků (propylaje).

První přestavba fóra je spojena s obdobím vlády císaře Vespasiána (69 – 79 n. l.). Tehdy agora plnila pouze funkci obchodní a existovala v podobě náměstí a kolem něho situovaných obchodů. Město v této době už bylo součástí říše a bylo spojeno s ostatními provinciemi tzv. *diagonální cestou* a dalšími komunikacemi. Další přestavba fóra se odehrála za dynastie Antoninovců (96 – 192 n. l.). Větší

⁹² Tamtéž, s. 27.

⁹³ Елена КЕСЯКОВА, *Филиппол през римската епоха*, София 1999, с. 26.

⁹⁴ Елена КЕСЯКОВА, *Агората на Филиппол*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив IX, 2004, № 2, с. 17.

⁹⁵ Елена КЕСЯКОВА, *Филиппол през римската епоха*, София 1999, с. 13.

⁹⁶ Христо ДЖАМБОВ – Матей МАТЕЕВ, *Форумният комплекс на Филиппол*, in: Археология, 1979, № 3, с. 47–48.

⁹⁷ Елена КЕСЯКОВА, *Филиппол през римската епоха*, София 1999, с. 26.

⁹⁸ Христо ДЖАМБОВ – Матей МАТЕЕВ, *Форумният комплекс на Филиппол*, in: Археология, 1979, № 3, с. 49.

⁹⁹ Елена КЕСЯКОВА, *Агората на Филиппол*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив IX, 2004, № 2, с. 32.

přestavba agory byla uskutečněna po gótském vpádu a vypálení města v polovině 3. století n. l. Tato přestavba však spadá mimo rámec této práce.¹⁰⁰

V severní části agory nejsou doloženy zbytky obchodů, jako je tomu na straně jižní, východní a západní. Pravděpodobně zde ani nebyly, protože se zde nachází další městské budovy (městská pokladnice), z nichž se asi vycházelo přímo na náměstí agory.

V severozápadním rohu fóra byl nalezen nápis, který poukazuje na to, že se zde nacházela pokladnice.¹⁰¹ V blízkosti prvního nápisu byl nalezen i další, latinsky psaný, který zachycuje titulaturu panovníka. Podle něj se stavba budovy datuje do doby císaře Commoda a to přibližně do let 183 – 184 n. l.¹⁰² Budova, která má rozměry 6,1 x 21,8 m byla městskou pokladnou, v některých publikacích se objevuje domněnka, že byla významná pro celou provincii. Svědčí o tom i nápis v latině.¹⁰³

Základní funkce agory byla spojena s obchodem města s blízkými a vzdálenějšími zeměmi. Ještě v době předřímské se na filipopolské agoře konaly trhy, kam se sjíždělo celé okolí.¹⁰⁴ Z předřímského období byly ve městě a v jeho okolí nalezeny mince z řeckých zemí (města Kyzikos a později i z Athén),¹⁰⁵ makedonských králů (Filipa II. a Alexandra III. Velikého)¹⁰⁶ a rovněž i mince thráckých králů.

V době předřímské mělo město úzké hospodářské spojení se zeměmi balkánského poloostrova, zejména Řeckem, kam se z Thrákie dovážely zemědělské produkty.¹⁰⁷ Dále pak město přímo či nepřímo obchodovalo s východními ((Egypt a Sýrie) a se západními (Itálie, Panonie) provinciemi.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Тамтѣж, с. 32–44.

¹⁰¹ aedem thensauroru /m/ Лилия БОТУШАРОВА, *Три документа за историята на римският Филипопол*, in: Археология, 1968, № 2, с. 46.

¹⁰² Елена КЕСЯКОВА, *Филипопол през римската епоха*, София 1999, с. 38–39.

¹⁰³ Tento názor zastává zejména Елена КЕСЯКОВА, *Филипопол през римската епоха*, София 1999, с. 39 a Лилия БОТУШАРОВА, *Три документа за историята на римският Филипопол*, in: Археология, 1968, № 2, с. 46.

¹⁰⁴ Камен КОЛЕВ, *Монетите като извор за историята на Пловдив*, in: Археологически проучвания за историята на Пловдив и Пловдивския край, 1966, с. 57.

¹⁰⁵ Тамтѣж, с. 56–57.

¹⁰⁶ Камен ДИМИТРОВ, *Съкровища с постумни бронзови монети тип „Александър Велики“ от Небеттепе в Пловдив (IGCH 780) и от с. Хотово Мелинишко (CH V 29)*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив IX, 2004, № 2, с. 212–214.

¹⁰⁷ Камен КОЛЕВ, *Монетите като извор за историята на Пловдив*, in: Археологически проучвания за историята на Пловдив и Пловдивския край, 1966, с. 57.

¹⁰⁸ Z importovaných komodit jmenujme skleněné nádoby zvané balsamaria, které sloužily k úschově drahých vonných olejů. Na základě poznatků o původu různých typů skleněných balsamarií je jasně vidět převaha nádob pocházejících z východních provincií (Egypt a Sýrie). Dovoz z východu pokrývá celé období od 1. do 3. století n. l. Tento závěr není nijak překvapivý, protože víme, že ve starověku se vonné oleje přivážely hlavně z východu. Přesto je však vidět, že obchodní styky s východem existovaly v tomto odvětví po celou dobu prvních tří století římské nadvlády na Balkáně. Podíváme-li se na západ a jeho dovoz do města, zjistíme, že v 1. století n. l.

Římské lázně

V místech na západ od agory u dnešní ulice „Gladstone“ se nacházely římské lázně postavené v 2. století n. l. Z nich se nám zachovaly jen dva prahy, mozaika a kanál s obloukovitým vyústěním (široký 0,35 m a vysoký 0,75 m). Po gótském vpádu v roce 251 n. l. byly staré lázně vypáleny a na jejich místě postaveny nové, větší. Římské lázně z 2. století však na jeho konci stály v cestě novým hradbám vedoucím napříč přes ně, v místě, kde se nacházelo vyústění kanálu. Není jasné, jak lázně dále fungovaly, a není jasný ani jejich celkový architektonický plán.¹⁰⁹

Hradby císaře Marka Aurelia se pak táhly od pahorku „Sahattepe“ rovně údolím, rozdělávaly městské insuly na ty, které jsou uvnitř hradeb, a na ty, které zůstaly venku z opevnění. Městské části, které nebyly opevněné, byly po gótském vpádu opuštěny a existují doklady o rozšíření městských nekropolí i na toto dříve městské území.¹¹⁰

Města mrtvích (nekropole)

Městská oblast je vymezena na jih, západ a východ nekropolemi, které vznikly v 1. století n. l.¹¹¹ Nekropole byly městy mrtvých, tj. místem, kde ti, kteří opustili pozemskou obec, pokračovali ve své posmrtné existenci. Nekropole jsou pro archeologické zkoumání dávných dob velmi důležité, protože přinášejí mnoho poznatků o životě a kultuře obyvatelstva.

První nekropole, na kterou se zaměříme, je jihovýchodní. Tato nekropole byla založena na konci 2. století n. l., ale většina zdejších nálezů se váže k období 4. století n. l.¹¹² Nachází se v dnešních dvou městských částech „Gastite mogili“ a

dominoval import z Itálie. Z Itálie pocházely však jen dva typy (z východu jich bylo 9) těchto nádob a řadily se do 1. – 2. století n. l. Ve 2. století se podle nálezů zdá, že italský import byl zaměněn importem z bližší provincie Panonie. Západní import zcela převládl v 2. a 3. století n. l. (Славка ЧЕРНЕВА-ТИЛКИЯН, *Типология и хронология на стъклените балсамариуми от Филипопол*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив VIII, 1997, № 2, с. 42–56.)

Další zajímavá komodita, která se dovážela, byl italský bronz (podle chemického složení) v různém ztvárnění a provedení. Na území Filippopole a v jejím okolí z něj byly nalezeny rovněž různé výrobky. Jednalo se třeba o lampy, které byly objeveny v hojném počtu na řadě míst v Thrákii i v sousední Moesii. (Кирил ЖУГЛЕВ, *Проучване на археологически находки от Пловдивско*, in: Археология, 1966, № 2, с. 57.) Do města se dovážely i sklenice, víme o dvou typech, u nichž je zcela jasně zjištělá země původu. Jedná se o sklenice ze Sýrie a Kypru, byť je zde i typ pocházející z Germánie. (Славка ЧЕРНЕВА-ТИЛКИЯН, *Типология и хронология на стъклените чаши от Филипопол (I – VI в.)*, in: Известия на музеите от Южна България XXI, 1995, с. 71–82.)

¹⁰⁹ Димитър ЦОНЧЕВ, *Новооткрита римска баня в Пловдив*, in: Годишник на народната библиотека в Пловдив, 1939, с. 132–133, 156.

¹¹⁰ Камен КОЛЕВ, *Изграждане на външна крепостна стена във Филипопол по времето на Марк Аврелий*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 7, 1971, с. 110.

¹¹¹ Nekropolím se budeme věnovat níže.

¹¹² Tamtéž, s. 134–145.

„Bozukova mandra“.¹¹³ Větší část hrobek byla prozkoumána v polovině 20. století, kdy se zde stavěly továrny. Tato nekropole je tvořená 47 mohylovými hroby a množstvím hrobů obložených cihlami z doby římské.¹¹⁴ Největší mohyla nalezená na této nekropoli měla výšku 4,4 m a průměr u základů 34 m.¹¹⁵ Jedná se o typický thrácký pohřeb, tj. o kremaci zesnulého, dary pro posmrtnou existenci, hostinu, která oslavuje jeho smrt.¹¹⁶ Pohřeb je datován podle nalezené mince (v prvním pohřbu) do období císaře Nerva (96 – 98 n. l.).¹¹⁷

Další nekropolí ze zkoumaného období je západní. Nachází se pod jižním svahem pahorku „Bunardžika“. Zasahuje rovněž na menší pahorek „Markovotepe“. Na nekropoli bylo objeveno množství hrobek, většina z nich patřila řadovým občanům města. Mrtví zde byli pohřbeni buď přímo do země, nebo do hrobky tvořené konstrukcí se stěnami obloženými cihlami a pokryté velkými střešními taškami. Další pohřby jsou tvořeny prostou jámou, do níž je vloženo tělo a následně je zakryto kamennou deskou.¹¹⁸

Třetí nekropole města byla východní. Nacházela se na východ od Třivrší a byly zde nalezeny náhrobky římských veteránů, kteří se ve městě usadili. Umístění této nekropole na východ od akropole nebylo náhodné. Procházela tudy římská cesta směrem na Byzantion (diagonální cesta). Z této nekropole pocházejí krásně zdobené náhrobky¹¹⁹ a také zlatá souprava šperků. Na náhrobcích lze spatřit jména veteránů – Gaius Julius Gratus a Marcus Ulpus Silvanus.¹²⁰

Město v rovinatých částech pod Třivrší

Hlavní rozvižení města v rovině utvářely ulice. Systém městských ulic v době římské byl uspořádán ve formě pravoúhle se křížících *cardo* (sever – jih) a *decumanus* (východ – západ).¹²¹ Tyto ulice měly předřímský původ, ale byly nově přestavěny. Přestavba ulic se váže podle archeologického výzkumu k období vlády

¹¹³ Димитър ЦОНЧЕВ, *Трако-римският некропол в югоизточния край на Филипопол*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 4, 1960, с. 121.

¹¹⁴ Тамtéž, с. 122.

¹¹⁵ Тамtéž, с. 122–123.

¹¹⁶ Станчо ВАКЛИНОВ, *Археология*, София 1973, с. 233.

¹¹⁷ Тамtéž, с. 128.

¹¹⁸ Борис ДЯКОВИЧ, *Ноходки из некропола на античния Пловдив*, in: Известия на българския исторически институт I, 1922, № 1, с. 46.

¹¹⁹ Лилия БОТУШАРОВА, *Надгробна плоча от Пловдив*, in: Годишник на народния археологически музей в Пловдив 4, Пловдив 1960, с. 175–179.

¹²⁰ Василка ГЕРАСИМОВА – Мая МАРТИНОВА, *Нови данни за източния некропол на Филипопол*, in: Известия на музеите от Южна България XX, 1994, с. 27–40.

¹²¹ V orientaci městských ulic se objevují i výjimky z pravidla východ – západ a sever – jih. První z nich je *decumanus Nord*, který se kvůli blízkému pahorku „Džambaztepe“ odchyluje od směru východ – západ o celých 20 stupňů. Druhá ulice, která se úplně vymyká systému městských ulic, vede směrem k východní bráně. (Елена КЕСЯКОВА, *Нови данни за градоустройството на Филипопол*, in: Известия на музеите от Южна България XVIII, 1992, с. 83–84.)

císaře Vespasiána (69 – 79 n. l.),¹²² kdy byly vyloženy menšími kameny. Za dynastie Antoninovců byly ulice přestavěny a vydlážděny velkými kamennými bloky.¹²³

Hlavními ulicemi města byly *cardo maximus* a *decumanus maximus*. Obě se setkávaly u východního vchodu na agoru a dělily město v rovině na čtyři části, které se pak staly základem dalšího městského stavitelství. Město bylo rozděleno uliční sítí dále do čtverců, v nichž byly situovány obytné domy či jiné budovy.¹²⁴

Tento princip – ortogonální či Hippodamův systém městských ulic – se v řeckých oblastech rozšířil už v 5. století př. n. l.¹²⁵ V případě Filippole se odhaduje, že tento systém byl položen v 1. století př. n. l. krátce před začátkem římské nadvlády a váže se na rozšíření města do rovinných oblastí pod Třívřším.¹²⁶

Celkový počet dodnes známých *cardo* v Plovdivu je 18 a *decumanů* je 14. Rozměry města se tak odhadují na 1000 m na ose východ – západ a 600 m na ose sever – jih.¹²⁷

Obytné budovy se nacházely v celém areálu pod Třívřším s výjimkou nejsevernějších částí, kde bylo kulturní jádro města tvořené obecními budovami (agora, termy, stadion).¹²⁸ Svým plánem akropole a města s ortogonálním plánem ulic se Filippopolis podobala řadě jiných řeckých obcí např. maloasijskému městu Milétos.¹²⁹

V architektuře obytných staveb lze s určitostí rozpoznat sociální postavení jejich obyvatel. Městská aristokracie bydlela v bohatých a honosných domech. Narozdíl od ní střední vrstvy a chudina bydlely v malých činžovních domech skládajících se z několika pater. Stavbou blokového typu sloužící k pronájmu a bydlení střední vrstvy byla *insula*.¹³⁰ Ve Filipopoli je nalezeno zatím 17 *insul*¹³¹ o

¹²² Елена КЕСЯКОВА, *Филиппол през римската епоха*, София 1999, с. 15.

¹²³ Tato přestavba, která započala na konci 1. století n. l., trvala dlouhou dobu a byla dokončena až v době vlády císaře Marka Aurelia (161 – 180 n. l.). Ulice byly sestaveny z velkých hladkých sienitových kamenů, z obou stran byly lemovány chodníkem dlážděným velkými kameny a vyzdviženým 0,2 m nad úroveň ulice. Uprostřed ulice byly největší kamenné bloky kryjící zděný kanál. Jeho dno je 0,8 až 1,2 m pod povrchem ulice. Stěny kanálu jsou zděné z lomového kamene vsazeného do bílé malty. Елена КЕСЯКОВА, *За градоустройството на Филиппол през римската епоха*, in: Археология, 1977, № 2, с. 56 - 59.

¹²⁴ Římsí architekti tento systém často využívali při zakládání nových měst a také při stavbě vojenských táborů. Станчо ВАКЛИНОВ, *Археология*, София 1973, с. 264–266.

¹²⁵ Jeho původ je východní, připisuje se Hippodamovi z Milétu, který ho mezi Řeky poprvé zavedl. Станчо ВАКЛИНОВ, *Археология*, София 1973, с. 175.

¹²⁶ Елена КЕСЯКОВА, *Филиппол през римската епоха*, София 1999, с. 9.

¹²⁷ V dnešní době tak sahá na západě ke třídě „Ruský“ a na jihu 100 m za hotel Trimoncium. Тамтѣж, с. 11.

¹²⁸ Елена КЕСЯКОВА, *За градоустройството на Филиппол през римската епоха*, in: Археология, 1977, № 2, с. 58.

¹²⁹ Тамтѣж, с. 94–95.

¹³⁰ *Insula* představovala městskou obytnou stavbu ve formě bloku, která v Římě měla až 6 pater. Станчо ВАКЛИНОВ, *Археология*, София 1973, с. 271.

obdélném půdorysu, jejichž delší strana je orientována východ – západ. Délka insul je v rozmezí 51 – 72 m a jejich šířka (sever – jih) je 24,5 – 33,7 m, může však přesahovat i šířku 40 m. Různé rozměry mají insulae hlavně kvůli různorodosti zástavby a zejména jejich významu.¹³²

Obytné prostory byly situovány kolem chodby, ze které se vycházelo ven. Vnitřní výzdoba byla skromná, sestavená z rostlinných motivů. Podlaha byla z dusané hlíny nebo cihel. Ve Filipopolu byly nalezeny insuly se základy 1,2 m hlubokými, z čehož se usuzuje, že byly dvoupatrové.¹³³

Narozdíl od těchto bloků bydleli bohatí aristokraté ve velkých domech, které často svou rozlohou zabíraly i velikost celé takovéto insuly. Ve Filipopolu jsou nejznámější domy aristokracie „dům Narcise“ a „dům Eirene“.¹³⁴ „Dům Narcis“¹³⁵ se nachází se na třídě „Maria Luiza“ a je představitelem peristylového typu.¹³⁶ Peristyl se nachází v západní části domu. Byl zde odkryt bazén s rozměry 5,7 x 3,1 m. Peristyl je lemován ze tří stran sloupořadím. Ze čtvrté strany je hlavní vchod z obytné části domu. V jižní části domu se nachází větší místnost sloužící k hospodářské činnosti. Na severní straně je umístěno několik místností, které mají reprezentativní charakter.¹³⁷ Dům byl obýván v období 1. – 3. století n. l.

Vodovody

Město už v té době mělo i své vodovody, které přiváděly do města čistou vodu z nedalekých Rodop. Archeologicky se však nepodařilo zachytit tuto velkou a nákladnou stavbu. Archeologové narazili při výzkumu na vodovody, které byly z doby mladší. To, co nám však dává právo mluvit o starším vodovodu, jsou mince. Na minci z doby císaře Caracally (211 – 217 n. l.), která zobrazuje „Džendemtepe“, jsou vidět na pravé straně čtyři oblouky akvaduktu.¹³⁸ (viz obr. č. 13) Dalším důkazem existence vodovodu je i mince ze stejné doby, která znázorňuje pahorek „Taximtepe“ a na jeho úpatí je vidět vodní zdroj, o kterém lze předpokládat, že je

¹³¹ Insuly se podobají dnešním blokům a narozdíl od bohatých peristylových domů mají velká okna do ulice. V přízemí bloků měly některé místnosti vchod do ulice a předpokládá se, že sloužily jako obchody a řemeslnické dílny. Archeologové zde našli různé šicí a ozdobné předměty, které tuto domněnku podporují. Елена КЕСЯКОВА, *Филипол през римската епоха*, София 1999, с. 83.

¹³² Елена КЕСЯКОВА, *За градоустройството на Филипол през римската епоха*, in: *Археология*, 1977, № 2, с. 56–57.

¹³³ Тамtéž, с. 83.

¹³⁴ О Домě Eirene se však zmiňovat nebudu, protože je z období, které je mimo stanovený chronologický rámec 1. – 3. století n. l. Dům pochází z 3. a 4. století n. l. Тамtéž, с. 87–89.

¹³⁵ Svůj název dostal kvůli vyobrazení Narcise zhlížejícího se v potoku na jedné z mozaik.

¹³⁶ Peristilní dům dostal své jméno podle vnitřní zahrady v zadní části domu lemované sloupořadím. Jeho původ je řecký, stal se však oblíbeným typem domů i pro římskou bohatou vrstvu. Станчо ВАКЛИНОВ, *Археология*, София 1973, с. 178–179.

¹³⁷ Елена КЕСЯКОВА, *Филипол през римската епоха*, София 1999, с. 86.

¹³⁸ Камен КОЛЕВ, *Джendemтепе изобразено върху антична монета от Филипол*, in: *Музеи и паметници на културата*, 1969, № 1, с. 8.

rezervoárem,¹³⁹ kam vodovod přiváděl vodu. (viz obr. č. 12) Odtud se pak voda rozdělovala do terakotového potrubí a vedla do jednotlivých insul. Nad dnešní vesničkou Markovo se nachází římský kaptáž (místo, které zachytává vodu z řeky a vhání ji do akvaduktu). Zde byl proveden archeologický výzkum, který zjistil, že tato stavba odpovídá době 2. až 3. století n. l.,¹⁴⁰ což znamená, že byl postaven pro akvadukt z 2. století a ne pro mladší (byly dva ze 4. a 5. století n. l. a části jejich tras byly archeologicky nalezeny).¹⁴¹ Podle znalostí o jejich trasách a zejména z faktu, že jeden z mladších akvaduktů čerpal vodu ze stejného místa postaveného už v 2. – 3. století n. l. se dá předpokládat, že měly stejnou trasu. Trasa vodovodu z 2. století n. l. začínala u vesničky Markovo v Rodopech a pak se vodovod táhl směrem na Filippopolis, kde přecházel přes pahorek „Džendemtepe“, dostával se k „Taximtepe“, kde ústil do rezervoáru.

Chrámů z okolních pahorků

Nakonec se při vytváření celkového obrazu města zaměříme na chrámy z okolních pahorků. Nejbližší pahorek nacházející se na severozápad od stadionu je „Bunardžika“, na kterém stála socha boha Herkula. Na minci z doby císaře Getty (211 – 212 n. l.) je zobrazena socha boha Herkula nahého, otočeného doprava a opírajícího se o svůj kyj. Bůh je opřen o skálu a v levé ruce drží jablka hesperidek i lví kůži. Socha byla umístěna na pahorku „Bunardžika“. (viz obr. č. 14) Potvrzuje to i nápis, který zde byl nalezen a mluví přímo o této soše.¹⁴²

Vzdálenější pahorek „Džendemtepe“ nacházející se mimo město hrál také důležitou roli v náboženství města. Mince z doby císaře Caracally (211 – 217 n. l.) zobrazuje pahorek „Džendemtepe“ se třemi chrámy a sloupem, na jehož vrcholu je socha boha Apollóna. V průčelí prvního chrámu mezi čtyřmi sloupy korintského slohu je zobrazen bůh Apollón.¹⁴³ Z Apollónova chrámu je zobrazena jak přední tak i postranní část, kde je znázorněn thrácký jezdec „Heros“. Je to postava úzce spojená s thráckým náboženstvím a kultem zemřelých.¹⁴⁴ Vlevo od tohoto chrámu je další chrám rovněž se sloupovím v korintském stylu. Zde však chybí označení boha, kterému patří, a tak se o tomto chrámu nedá nic přesného říci. Na úpatí pahorku leží další malý chrám, který však zůstává zcela anonymní.¹⁴⁵ Uprostřed pahorku je

¹³⁹ Камен КОЛЕВ, *Таксимтепе, изобразено върху антични монети от Филипол*, in: Известия на музеите от Южна България III, 1977, с. 111.

¹⁴⁰ Елена КЕСЯКОВА, *За римските каптажи при с. Марково. Пловдивско*, in: Годишник на археологически музей в Пловдив VIII, 1997, с. 35.

¹⁴¹ Елена КЕСЯКОВА, *Аквадуктите и водоснабдяването на Филипол*, in: Археология, 1983, № 2, с. 63–75.

¹⁴² Камен КОЛЕВ, *Хълмът Бунарджика, изобразен върху антична монета от Филипол*, in: Нумизматика, 1976, № 1, с. 28–30.

¹⁴³ Камен КОЛЕВ, *Джэндемтепе изобразено върху антична монета от Филипол*, in: Музеи и паметници на културата, 1969, № 1, с. 7.

¹⁴⁴ Тамtéž, с. 7–8.

¹⁴⁵ Тамtéž, с. 8.

vyobrazen sloup, na jehož vrchu se nachází zmíněná socha Apollóna. (viz obr. č. 13)

V rovinatých oblastech v okolí města archeologové zachytili tři nekropole, které z východu, jihu a západu lemují městskou oblast. Kromě nekropolí se v okolí města nacházely bohaté statky městské aristokracie, které jsou dokonce zmíněny v jednom písemném prameni – dopisu císaře Decia (249 – 251 n. l.), který se dochoval jako součást vyprávění o dobytí Filippopole Góty od Dexippa Athénského.¹⁴⁶

Rozkvět města a vpád Gótů

Počátkem 3. století n. l. dosáhlo město Filippopolis svého největšího rozkvětu. Svědčí o tom i návštěva dvou císařů hned na počátku století. První návštěva (r. 214 n. l.) císaře Caracally byla spojena s pořádáním oslav na jeho počest a už zmíněných Alexandrijských her. Pro město to byla důležitá pocta. Druhá návštěva císaře Elagabala (218 – 222 n. l.) o čtyři roky později v roce 218 n. l. měla dalekosáhlejší následky. Na počest císaře se konaly atletické hry nazvané Kendresijské.¹⁴⁷ Vládce byl tentokrát k městu štědrější a daroval mu titul metropole. Filippopolis obdržela i titul neokor, který ho zavázal k oslavě kultu císaře ve zvláštním chrámu¹⁴⁸ a pod vedením nového kněžského kolegia. Město se stalo politickým a náboženským centrem provincie Thrákie.¹⁴⁹

Ve 3. století n. l. ale zaútočili na dunajský limes Gótové. Stalo se tak za císaře Decia (249 – 251 n. l.).¹⁵⁰ Po vítězné bitvě u Beroe zamířili Gótové na Filippopolis (rok 251 n. l.), zde se dohodli s velitelem města Priskem, který jim Filippopolis vydal. Velkou část města zničili a povraždili mnoho jeho obyvatel, mnoho dalších odvěkli sebou. Gótové pak zamířili k Moesii, kde v bitvě u Abrittu¹⁵¹ porazili vojsko císaře Decia (251 n. l.) (Iordanes, *Dějiny Gótů*, 102–103). Novým císařem se stal Trebonianus Gallus (251 – 253 n. l.), který podepsal s Góty ponižující dohodu – dovolil jim, aby se stáhli za hranice římské říše se vším, co uloupili, a se všemi zajatci. Mnozí z nich pocházeli z aristokratických rodin z Filippopole (Zósimos, *Nové dějiny*, 2). Skončila tak jedna z nejslavnějších kapitol dějin Filippopole.

Závěr

Cílem práce bylo popsat podobu města Filippopole v období od 1. do 3. století n. l., protože toto téma dosud není historicky dostatečně prozkoumáno. Rámec celé práce tvoří dvě historické události, které vymezují tři století poklidného vývoje

¹⁴⁶ Кирила ВЪЗВЪЗОВА-КАРАТЕОДОРОВА (ред.), *Непресъхващи извори: документални материали за историята на Пловдив и Пловдивско*, Пловдив 1975, с. 77–80.

¹⁴⁷ O těchto návštěvách a hrách jsme mluvili výše (viz Stadion)

¹⁴⁸ Neokorským chrámem se stal chrám boha Apollóna na pahorku „Bunardžika“: Камен КОЛЕВ, *Медальоните на Филипол*, in: Нумизматика, 1970, № 2, с. 17.

¹⁴⁹ Камен КОЛЕВ, *Медальоните на Филипол*, in: Нумизматика, 1970, № 2, с. 16–17.

¹⁵⁰ Димитър ПОПОВ, *Древен Рим: история и култура*, София 2002, с. 304–305.

¹⁵¹ Dnešní Razgrad.

města. První je připojení antického města k římské říši a druhou tragické dobytí a vypálení města Góty. Chybějící písemné prameny jsou nahrazeny numismatickými, epigrafickými a archeologickými. S jejich pomocí jsem se pokusil vytvořit obraz města, jeho správy a jeho kontaktů s ostatními částmi římské říše.

Strategická poloha města byla dána důležitými cestami, na nichž leželo. Nej důležitější byla takzvaná diagonální cesta od Singiduna (Bělehrad) do Byzantia (Istanbul). Další cesta vedla z provincie Moesie směrem na řecké území. Řeka Hebros (Marica) byla rovněž používána jako obchodní trasa.

Filippopole představovala na počátku 3. století n. l. město rozkládající se jak na Třívrší, tak i v rovině na jih a západ od něj. Třívrší tvořilo městskou akropoli a bylo obehnáno hradbami. Stály zde chrámy a od počátku 2. století n. l. i městské divadlo. Divadlo ve městě vzniklo až v době římské a jako jedna z nejnákladnějších staveb doby poukazuje na to, že v 2. století n. l. město nabývá nového významu – stává se správním centrem celého okolí. Ve Filippopoli také započíná ražba vlastních mincí. Zasedá zde i celothrácké shromáždění. Divadlo se v tomto ohledu stává symbolem nového významu města a svými 6 000 místy poskytuje možnost měšťanům i lidem z okolí shlédnout jak divadelní představení, tak i gladiátorské hry.

Na západ od Třívrší byl městský stadion (konec 2. století n. l.). Pokud bylo divadlo symbolem přerodu města Filippopolis ve správní středisko celého okolí, stadion se stal symbolem vrcholící ctižádosti města a ukázkou dokončení jeho romanizace. Stadion doprovází město na cestě na úplný vrchol jeho významu. Konaly se zde atletické závody, které navštívili i císařové Caracalla a Elagabalus. Posledně jmenovaný císař poskytl městu titul Thrácké metropole a rovněž titul neokor. Tak se rok 218 n. l. stal nepochybným vrcholem ve vývoji města v římské době.

Na jih od stadionu stály městské lázně a na jihovýchod agora. Agora (lat. fórum) byla postavena počátkem 1. století n. l., do 3. století následovaly další dvě přestavby. Agora je čtvercové náměstí z jižní, západní a východní strany ohraničené obchody. Na severu agory se nacházely veřejné budovy, ze zkoumaného období lze zmínit jen jednu – mincovnu. Agora byla střediskem obchodu, protože Filippopolis měla obchodní vztahy s východem i západem římské říše. Stavba agory v římské době plnila také reprezentativní cíle, na což poukazuje i její rozloha, která se dá srovnat s rozlohou další římské agory z východu, což je agora v Efesu. Obě agory mají čtvercový půdorys a podobné rozměry.

Od ní na východ, jih a západ se rozprostíraly městské čtvrtě. Rozdělené ulicemi, orientovanými východ – západ a sever – jih. Mezi sebou tyto ulice uzavírají čtvercové prostory nazvané insuly, ve kterých se stavěly budovy obytné nebo společenské. Tyto insuly byly zaplněny velkými činžovními dvoupatrovými domy, které patřily středním vrstvám, a nebo rozsáhlými domy peristylového typu, které patřily vyšším městským vrstvám.

Celé město v rovině bylo rovněž obehnáno hradbou z konce 2. století n. l. Jeho přirozenou hranici z dřívější doby tvořily nekropole. Město mělo tři nekropole. Na východě se kolem hlavní cesty na Byzantion rozprostírala nekropole římských

veteránů, na západě byla nekropole řadových občanů města s prostými hroby a na jihu se nacházela třetí nekropole s typickými thráckými mohylami – hroby aristokracie. Tyto tři nekropole vymezují město v ploše.

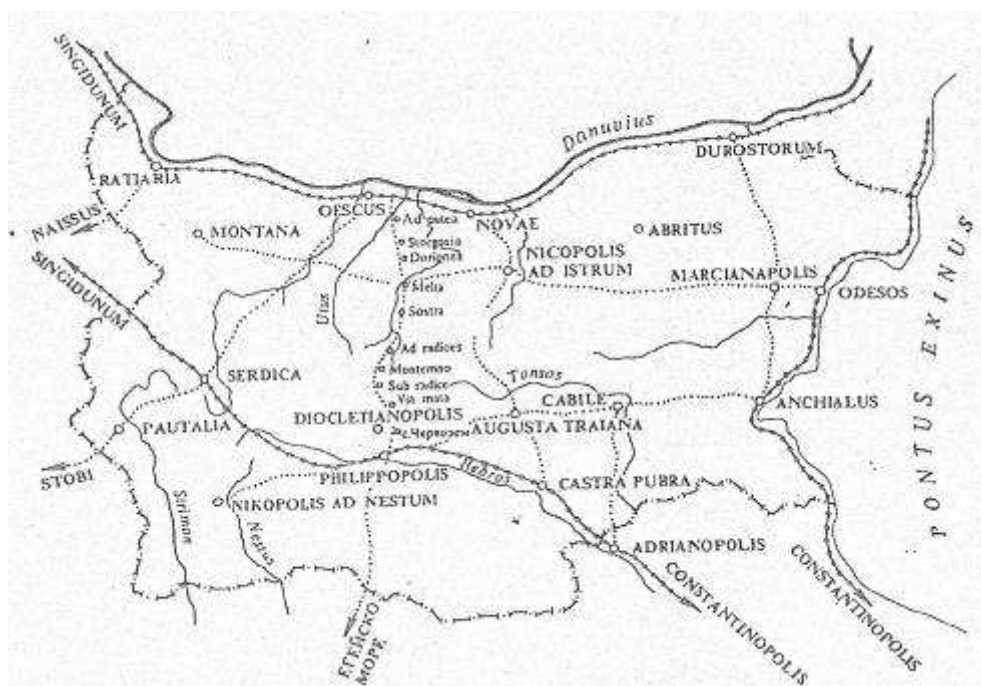
Na pahorcích kolem města byly umístěny další chrámy, v okolí hradeb byly bohaté statky patřící aristokracii.

Boje o moc po pádu dynastie Severovců však vedly k oslabení dunajského limesu, což dovolilo Gótům zaútočit na vnitrozemí Moesie a odtud také na Thrákii. Po zradě velitele filippopolské posádky Priska bylo město dobyto a obyvatelstvo pobyto a odvedeno do otroctví. Tím skončila doba rozkvětu města.

Poznatky a závěry o Filippopolu v 1. až 3. století n. l. vyložené v této práci se mohou stát podkladem pro komplexní diskusi a další zkoumání tohoto tématu. Další bádání v tomto období by se mělo pokusit o podrobnější rozpracování vnitřních poměrů ve městě, což je možné jedině pokud archeologové odhalí další části města, jako jsou obytné čtvrti a chybějící chrám boha Asklépie. Důležitým úkolem pro budoucnost je odhad množství obyvatelstva, k čemuž zatím nemáme dostatečné prameny.

Obr. č. 1 Balkánský poloostrov a provincie Thrákie (označena zeleně)

Obr. č. 2 Mapa římských komunikací na území dnešního Bulharska

Obr. č. 3 Základy dvou obchodů (jih), vchod je čelem k náměstí.

Obr. č. 4 Postraní vchod (Propylaje) z východní částí agory.

Obr. č. 5 Hlediště divadla, celkově zachované spodních 14 řad sedadel.

Obr. č. 6 Levý parodos.

Obr. č. 7 Skéné – soudobý vzhled.

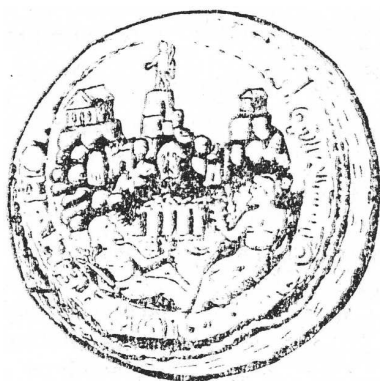
Obr. č. 8 Podchod pod řadami sedadel, který vede k podzemní místnosti.

Obr. č. 9 Hlediště stadia.

Obr. č. 10 Hradba postavená během vlády císaře Marka Aurelia.

Obr. č. 11 Mince císaře Antonina Pia (138 – 161 n. l.), znázorňující městskou akropoli.

Obr. č. 12 Taximtepe na minci z doby císaře Commoda.

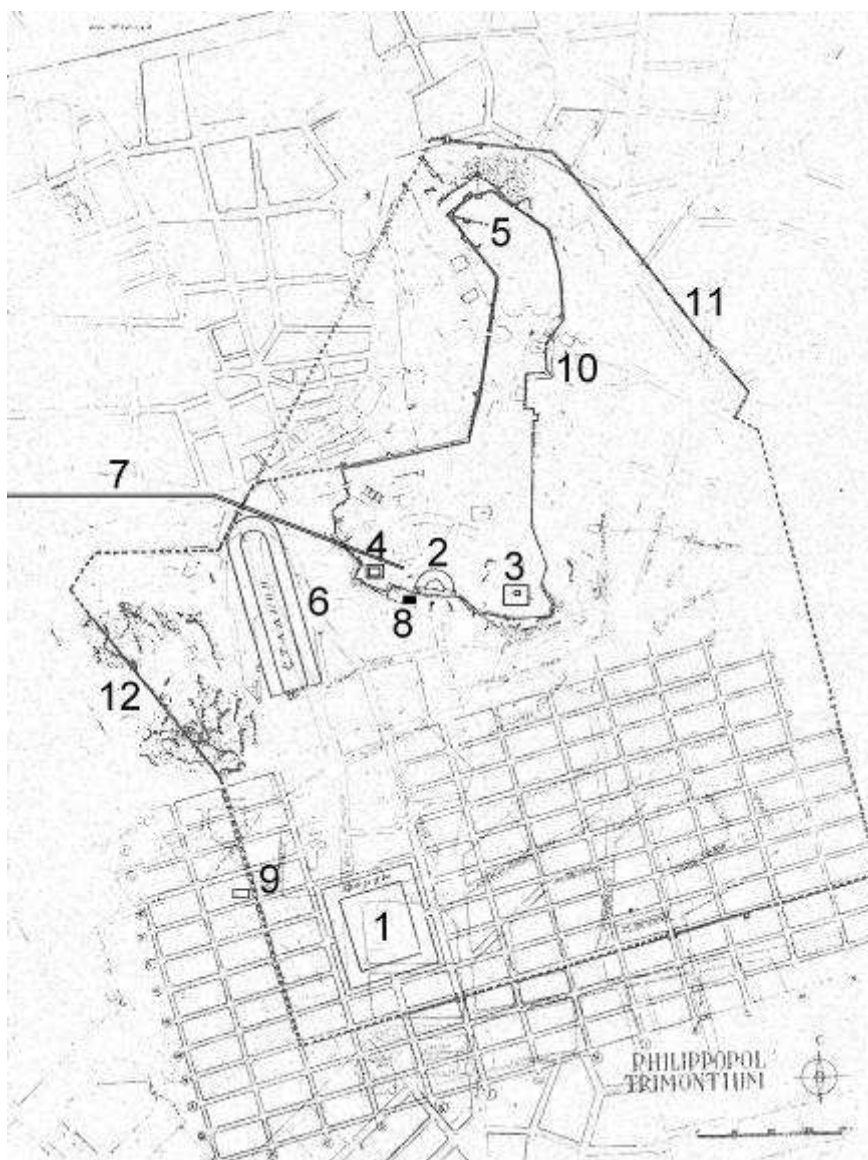
Obr. č. 13 Pahorek Bunardžika, znázorněn na minci z doby císaře Gety (211 – 212 n. l.).

Obr. č. 14 Pahorek Dzendentepe na minci z doby císaře Caracalla

Obr. č. 15 Dzambaztepe vyobrazeno na minci z doby císaře Caracalla (211 – 217 n. l.)

Obr. č. 37 Filippopolis v počátků III století n. l. 1. Agora. 2. Divadlo. 3. Džambaztepe – socha boha Apollóna a chrám bohyně Artemis. 4. Taximtepe – chrám boha Dionýsa. 5. Nebettepe – nejstarší opevnění. 6. Stadion. 7. Aquaeduct. 8. Rezervoár. 9. Lázně. 10. Hradby Třívrší. 11. Hradby z doby císaře Marka Aurelia, východní brána. 12. Sahattepe

Enčo Minčev

Křesťanský rytíř Šťastný Václav Pětipeský z Chýš na sklonku předbělohorské doby

Úvodem

Česká historická věda věnovala během posledních dvou desetiletí velkou pozornost výzkumu české a moravské šlechty, přičemž se pole zájmu přesouvalo zejména do pobělohorského období.¹ Kulturně historické bádání o šlechtě v předbělohorském období se vedle každodennosti soustředilo na studium sociální, kulturní a náboženské identity urozených osob.² Nižší šlechtě se dostalo badatelské pozornosti především v souvislosti s její ekonomickou rolí ve vztahu k větším panským dominiím a s vojenským uplatněním v protitureckých válkách.³ Synteticky byla zpracována problematika politické a kulturní role nižší šlechty v předbělohorském období.⁴ Vznikla rovněž řada biografických pohledů na jednotlivce či celé rody nižší šlechty.⁵ Heuristické limity spojené s výzkumem nižší šlechty nedovolily až na několik výjimek proniknout do myšlení urozenců.⁶ Tato práce si klade za cíl přispět k bádání o myšlenkovém světě českého nižšího šlechtice v období manýristického labyrintu přelomu 16. a 17. století na příkladu

¹ Václav BŮŽEK – Katrin KELLER – Eva KOWALSKÁ – Géza PÁLFFY, *Společnost země habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*, Český časopis historický 104, 2006, s. 485-526.

² Srov. výběrově Petr MAŤA, *Aristokratisches Prestige und der böhmische Adel (1500-1700)*, Frühneuzeit-Info 10, 1999, s. 43-52; Václav BŮŽEK, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, Český časopis historický 100, 2002, s. 229-264; Týž, *Der Adel im böhmisch-sächsischen Grenzraum zu Beginn der Neuzeit*, in: Martina Schattkowsky (ed.), *Die Familie von Büнау. Adelsherrschaften in Sachsen und Böhmen vom Mittelalter bis zur Neuzeit*, Leipzig 2008, s. 73-94.

³ V syntetickém pohledu s přehledem starší literatury Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989; dále Týž, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995; Zdeněk VYBÍRAL, *Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku*, Husitský Tábor – supplementum 3, 2007, s. 555-569; vojenské kariéry nižší šlechty osvětluje především život Jindřicha Hýzrleho z Chodů – srov. níže; kritickou edici pamětí „kryksmana“ Pavla Korky z Korkyně připravuje Zdeněk Vybíral; kariéru „kryksmana“ lze dále studovat ve vydané korespondenci Albrechta Pětipeského z Chýš – Petr MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský z Chýš a z Egrberku – edice korespondence*, Praha 2005 (Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy).

⁴ Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996.

⁵ Z novějších biografii rodů nižší šlechty srov. výběrově Petr MAREŠ, *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*, Ústí nad Labem 2000; Jiří ČEPELÁK, *Vlinští z Vliněvsí*, Mělník 2007; Jan KILIÁN, *Kropáčkové z Krymlova*, Mělník 2007; Týž, *Vtelenští ze Vtelna*, Mělník 2009.

⁶ K tomu například Václav BŮŽEK, „A tak jsem tam dlouho zdržován byl...“. Čas v životě předbělohorských rytířů, Dějiny a současnost 15, 1993, č. 3, s. 26-30; k heuristickým limitům studia nižší šlechty blíže Týž, *Nižší šlechta*, s. 12, 16-19.

individuální recepce ideálu křesťanského rytířství oživeného novými tureckými výboji do Evropy.

Šťastný Václav Pětipeský z Chýš a Egrberku byl evangelicky smýšlejícím šlechticem nižšího stavu. Na sklonku předbělohorské doby se aktivně vojensky a politicky angažoval. Během stavovského povstání vykonával funkci direktora za rytířský stav a po jeho porážce byl odsouzen k trestu smrti. Po zmírnění původního rozsudku a konverzi ke katolictví byl propuštěn na svobodu a do své smrti v roce 1638 ještě působil při Úřadu desek zemských.⁷ V životní dráze tohoto rytíře se protulo několik typů šlechtické kariéry.⁸ Z nich nejvíce byla zastoupena kariéra v zemských úřadech,⁹ nejpozději od roku 1604 kariéra vojenská a v období vlády Fridricha Falckého v Království českém také krátce kariéra dvorská.¹⁰

Během roku 1605 si rytíř Pětipeský vedl pravidelné zápisky do hospodářského kalendáře, jenž se dochoval v Roudnické lobkowiczské knihovně.¹¹ Zlomek jeho deníku osvětluje vedle společenského prostředí, v němž se jeho autor pohyboval, také tažení české zemské hotovosti na jižní Moravu proti Bočkajovcům a Turkům

⁷ Základní životopisné údaje Šťastného Václava Pětipeského (před 1585 – 1638) shrnují podle Národní archiv Praha, 1. oddělení, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 775, Pětipeští z Chýš; *Ottův slovník naučný* XIX, Praha 1902, s. 607; Tomáš V. Bílek, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618* I, Praha 1882, s. XXII, XXIV, XXXI, XXXVIII, XLIII, XLV, LI, LVII, XCVI, 354, 427. K pozdějšímu životu Šťastného Václava Pětipeského blíže Václav Bůžek, *Každodenní život na statcích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš očima hospodářských úředníků počátkem 17. století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 198-210; analýzou dochované korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš se zabýval Michal KOSINA, *Václav Šťastný Pětipeský z Chýš a Egrberka ve světle své korespondence (Příspěvek ke studiu nižší šlechty na přelomu 16. a 17. století)*, Ústí nad Labem 1997 (Diplomová práce Katedry historie Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).

⁸ Vymezení typů šlechtické kariéry se v syntetickém pohledu věnoval Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500 – 1700)*, Praha 2004, s. 275-522.

⁹ Od roku 1626 byl Šťastný Václav Pětipeský uváděn jako místosudí Úřadu desek zemských a roku 1628 zde povýšil do hodnosti místokomorníka, kterou zastával až do své smrti roku 1638 – Pavla BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, Sborník archivních prací 36, 1986, s. 273-381, zde s. 329, 331. Deník Šťastného Václava Pětipeského dokládá jeho přítomnost v Praze v období jednání zemských sněmů. Jeho zájem o politické dění v roce 1605 nevyvracuje ani fakt, že není zapsán mezi relátory za rytířský stav – Kamil KROFTA (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu* XI, Praha 1910, s. 191, 302, 353-354.

¹⁰ Na dvoře Fridricha Falckého působil Šťastný Václav Pětipeský v hodnosti nejvyššího maršálka – Národní archiv Praha, 1. oddělení, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 775, Pětipeští z Chýš. Vojenskou šlechtickou kariéru pohledem historické antropologie uchopil Zdeněk VYBÍRAL, *Člověk ve válce*, in: Václav Bůžek - Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 433-470.

¹¹ Deník byl edičně zpracován – Miroslav ŽITNÝ (ed.), *Deník Šťastného Václava Pětipeského z roku 1605*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009 (= Opera historica 13), s. 187-262.

v létě roku 1605.¹² Badateli se jeho prostřednictvím otevírá pohled do myšlenkového světa rytíře na základě jeho vlastního válečného zážitku.¹³ K dosažení širších interpretačních rovin bylo využito srovnávání s dalšími prameny, přičemž těžištěm se stal soubor rodinné korespondence Pětipeských z Chýš.¹⁴

Bližší studium výše zmíněných pramenů osobního charakteru odhalilo otázku přítomnosti ideálu křesťanského rytířství v myšlení a jednání Šťastného Václava Pětipeského. Předkládaná práce si klade za cíl prozkoumat způsob předávání a osvojení dobových norem tohoto ideálu v období urozené výchovy a jeho následné projevy a rozvoj v souvislosti s vojenskou a politickou angažovaností rytíře. Metodologickými východisky budou zejména přístupy historické antropologie za současného využití metody historické sémantiky. Václav Pětipeský z Chýš se jako dějinný aktér stane modelovým příkladem, u něhož se pokusím o studium způsobů a míry naplňování individuálního myšlenkového světa nižšího šlechtice dobovými normami ideálu křesťanského rytířství, které lze konstruovat s oporou v pramenech. Dobový společenský diskurs šířil tyto normy v rovině písemné, ikonografické a dnes již obtížně prokazatelné podobě ústní. Kategorii „myšlenkového světa“ individua zároveň nechápu jako neměnnou, ale pokusím se pojednat ji v jejím časovém vývoji v souvislosti s proměnami myšlenkových obsahů, na něž prameny v chronologickém rozpětí zhruba dvaceti let poukazují.

Ideál křesťanského rytířství ve šlechtické společnosti předbělohorských Čech

Pojem „*miles Christi*“ označoval již od počátku křesťanství ideálního bojovníka s nepřáteli Kristovy víry i s vlastními světskými touhami a slabostmi.¹⁵ Doboové normy jeho chování, stejně jako samotný významový obsah, prošly od svého vzniku v prvních stoletích křesťanství dlouhým vývojem.¹⁶ V české šlechtické společnosti nalezla náboženská koncepce rytířství své místo během křížových výprav a v literatuře se objevila v období rozkvětu dvorské rytířské kultury v lucemburské době.¹⁷ V moralizující a reformační rovině využil příkladu „*božích rytířů*“ při volání po duchovní a církevní reformě na začátku 15. století Jan Hus.¹⁸ K výraznému oživení kultu rytířských ctností došlo v jagellonské době.¹⁹ Jako nedostižný vzor

¹² Srov. blíže Tamtéž, s. 195-211.

¹³ Psychologické, smyslové a emocionální stránky válečné účasti českého šlechtice raného novověku pojednal Z. VYBÍRAL, *Člověk ve válce*, zejména s. 448 a následující.

¹⁴ Rodinná korespondence Pětipeských z Chýš je uložena v SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv (nadále cituji jako LRR), sign. P 10/1-14 a P 11/15-18.

¹⁵ Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001, s. 212.

¹⁶ Tamtéž, s. 199-219.

¹⁷ Tamtéž, s. 211.

¹⁸ Tamtéž, s. 212.

¹⁹ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích II*, Praha 2001², s. 377-379.

zakotvil v myšlenkovém světě českého rytířstva Alexandr Veliký. Nejvyššími hodnotami rytířské šlechty byly namísto bohatství mravní ctnosti.²⁰

Počátkem 16. století vdechl ideálu křesťanského rytíře novou podobu Erasmus Rotterdamský.²¹ Propojil příklad původce pojmu „*miles Christi*“ svatého Pavla jako bojovníka za pravdu boží s mravními příklady z antického světa.²² Jeho dílo *Enchiridion militis christiani*, vydané poprvé roku 1503, se stalo praktickou příručkou duchovního života křesťana. V souladu s hnutím *devotio moderna* usiloval jeho autor především o zvnitřnění a individualizaci víry.²³ Rotterdamského obraz křesťanského rytíře v tomto díle se nevyznačoval výraznými militantními rysy.²⁴ Jediným přípustným bojem byla obrana křesťanské víry proti Turkům.²⁵ Až v roce 1530 vyzval k otevřenému boji v díle *Consultatio de bello Turcico*, kde se dovolával rytířských ctností, jež měly zachránit křesťanskou Evropu.²⁶

České prostředí se s Rotterdamského díly v době před tridentským koncilem, který je zařadil na seznam zakázaných knih, setkávalo prostřednictvím volných překladů. V protestantských zemích, včetně českých, se však díla tiskla ještě počátkem 17. století.²⁷ *Rukověť křesťanského rytíře* přeložil a vydal v roce 1519 Oldřich Velenský z Mnichova pod názvem *Přeutěšená a mnoho prospěšná kněha Erazima Roterodamského o rytíři křesťanském*.²⁸ Urozenci se mohli s prezentací ideálů brzy setkat nejen v písemné podobě.

Kolem poloviny 16. století vyzařovaly ideál křesťanského rytířství aktualizovaný tureckým nebezpečím v české šlechtické společnosti turnaje na dvoře arciknížete Ferdinanda Tyrolského a dvě dramatizovaná představení uskutečnil mimo

²⁰ Tamtéž, s. 530-535.

²¹ Martin SVATOŠ – Michal SVATOŠ, *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha 1985, s. 46-47.

²² Hana BOČKOVÁ, *Rytíř křesťanský Václava Budovce z Budova*, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity – řada literárně-vědná, Brno 1998, s. 19-24, zde s. 20.

²³ Tamtéž; M. SVATOŠ – M. SVATOŠ, *Živá tvář*, s. 46-47.

²⁴ „*Cizoložník jestli, svatokupec jestli, Turek jestli, v ohyzdnosti můj cizoložníka, ne člověka, svatokupcem pohrdej, ne člověkem, Turka zabíjej, ne člověka...*“ – M. SVATOŠ – M. SVATOŠ, *Živá tvář*, s. 289-290.

²⁵ Výrazněji se tento rys křesťanského rytířství projevuje v Rotterdamského díle *Institutio principis christiani* 1516 – Tamtéž, s. 56-57.

²⁶ Tamtéž, s. 77. Dílo bylo edičně vydáno – Michal SVATOŠ (ed.), *Erasmus Rotterdamský: O výchově křesťanského vladaře*, Praha 2009.

²⁷ K recepci Rotterdamského děl v Čechách blíže M. SVATOŠ – M. SVATOŠ, *Živá tvář*, s. 85-94;

na příkladu českého humanisty Jana Šlechty ze Všehrd srov. níže ve studii.

²⁸ Tamtéž, s. 87. Část *Rukověti křesťanského rytíře* edičně zpracovali M. SVATOŠ – M. SVATOŠ, *Živá tvář*, s. 271-295; celé dílo edičně vydal František PROCHÁZKA (ed.), *Erasma Rotterdamského ruční knížka o rytíři křesťanském*, Praha 1787; příkladem moderní v České republice dostupné zahraniční kritické edice původního latinského textu je Anna M. O'DONNELL (ed.), *Desiderius-Roterodamus Erasmus, Enchiridion militis christiani : an english version*, Oxford 1981.

pražský místodržitelství dvůr příslušník panského stavu Jan Zajíc z Házmburka.²⁹ Z katolické perspektivy napomáhala k šíření ideálu oficiální propaganda habsburských panovníků.³⁰ Na základě osobní zkušenosti s tureckým nebezpečím si poslání křesťanského rytíře propojené s myšlenkou nadkonfesijního křesťanství osvojili dva čelní představitelé české a moravské nekatolické šlechty – Václav Budovec z Budova a Karel starší ze Žerotína.³¹ Václav Budovec uzavřel statí *O rytíři křesťanském* své vrcholné literární dílo *Antialkorán*, vydané roku 1614.³² Vyzval zde k boji proti Turkům vojenskými zbraněmi.³³ Křesťanští rytíři se měli spojit v mohutném „božím mustruňku“ a odvrátit porážku křesťanského světa.³⁴

Ideál křesťanského rytířství v myšlení šlechticů v 16. a počátkem 17. století překračoval zemské, konfesijní i stavovské bariéry.³⁵ Turecké vpády akcentovaly především jeho militantní obsah. V očích českého nižšího šlechtice představoval v průniku s vlastní rodovou tradicí povinnost postavit se jednotným duchovním a tělesným bojem proti mocnostem zla, jež představoval do Evropy se valící Turek. Rovina ctnostného křesťanského života jako „nemilitantní“ či „mírová“ složka ideálu prostupovala každodenní život urozence.³⁶ V habsburském soustátí byla idea křesťanského rytířství vyzařována především panovnickou dynastií, která ji využívala jako ústřední prvek sebe prezentace a zároveň legitimizace své moci již od doby císaře Karla V.³⁷ Rozšíření významového obsahu ideálu však napomáhaly i

²⁹ Blíže Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006 (= Monographia historica 7), zde s. 174-200; Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia, aneb zpověď českého aristokrata*, Praha 2007 (= Manu propria 4), zde zejména s. 27-41.

³⁰ K propagandou vytvářeným myšlenkovým obrazům a stereotypům vnímání Turka v české předbělohorské společnosti Tomáš RATAJ, *České země ve stínu pŕlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.

³¹ Srov. blíže Noemi REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984, s. 19-23, 55-65, 111-115, 181-182; Tomáš KNOZ, *Karel st. ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008, s. 66-68.

³² Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán. Václav Budovec z Budova*, Praha 1989, s. 323-353.

³³ K výkladu *Antialkoránu* blíže H. BOČKOVÁ, *Rytíř křesťanský*, s. 20-24; Petr ODSTRČIL, „Křesťanský rytíř“, *Antialkorán a antikrist*, in: Celostátní vědecká konference – Historie 1998, Praha 2000, s. 111-147.

³⁴ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 352.

³⁵ Ze zahraniční literatury srov. výběrově Andreas WANG, *Der Miles Christianus im 16. und 17. Jahrhundert und seine mittelalterliche Tradition. Ein Beitrag zum Verhältnis von sprachlicher und graphischer Bildlichkeit*, Bern 1975 (= Mikrokosmos. Beiträge zur Literaturwissenschaft und Bedeutungsforschung 1), zejména s. 158-163.

³⁶ Tato otázka bude předmětem dalšího výzkumu. K tomu srov. níže ve studii postoje Šťastného Václava Pětipeského ve stavovském direktoriu 1618-1620.

³⁷ Václav BŮŽEK, *Sebe prezentace křesťanského rytíře ve výzdobě císařského sálu v Bučovicích*, in: Hana Ambrožová – Tomáš Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a*

neoficiální cesty spočívající v jeho osobitých ztvárněních v literatuře, dramatických představeních či výtvarné výzdobě sídel. Tomuto fenoménu, jenž si bezpochyby zaslouží syntetické zpracování, byl dosud věnován dílčí badatelský zájem.³⁸

Křesťanské rytířství v rodové tradici Pětipeských z Chýš

Dochované prameny poskytly důkazy o tom, že se rytíři Pětipeští mohli setkat s dobovými normami ideálu při divadelní prezentaci, s jeho ikonografickým a písemným zpodobněním v literatuře a také při přímém osobním kontaktu s osobami z humanistického či „krýksmanského“ prostředí.³⁹ Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš doložila snahu o přenesení ideálu křesťanského rytíře na syna Václava již během výchovy. Křesťanské rytířství bylo v očích obou urozenců úzce spjato s jejich mnohonásobnou účastí v protitureckých taženích na přelomu 16. a 17. století.

Oddaná válečnická služba rytířů Pětipeských českým králům postupně nabyla podoby, již je možno chápat jako tradiční rodovou úlohu.⁴⁰ Přímo se odrazila i v erbovní pověsti Pětipeských, kterou tiskem vydal Bartoloměj Paprocký z Hlohohol ve svém *Diadochu* v roce 1602.⁴¹ Při pohledu do historie tohoto rytířského rodu v první polovině 14. století je patrné, že v jeho rodové paměti zakotvila především hrdinská smrt Ficka Pětipeského z Egrberku u Kresčaku 26. srpna 1346.⁴² Společně s Fickem zde bojoval i jeho syn Bedřich, který doprovázel římského a následně českého krále Karla IV. a působil rovněž u jeho dvora v hodnosti nižšího komorníka.⁴³ Rytířský boj, dvorská služba a hrdinská smrt byly nadále základními stavebními kameny rodové tradice Pětipeských, jež se odrazily zejména ve výchově nových potomků.⁴⁴

vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám, Brno 2009, s. 311-322, zde s. 311, 317.

³⁸ Z další literatury srov. výběrově Tamtéž, s. 311-322; Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL – Ondřej JAKUBEC, *Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků*, Praha 2009, zde zejména s. 116-120, 140, 150, 175.

³⁹ Hojně rozšířený dobový termín „krýksman“ či „krýksmanství“ používám pro obraznější vystižení válečnické kariéry spojené s částí českého předbělohorského rytířstva. Ve své významové rovině označoval zkušené válečníky požívající zároveň poměrně vysokého uznání v očích dobové společnosti – k tomu srov. například „V krýksmanských službách“ – V. BŮŽEK, *Rytíři*, s. 70-79.

⁴⁰ K tomu blíže Jaroslav PÁNEK, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, *Československý časopis historický* 37, 1989, s. 71-84, zde s. 73.

⁴¹ Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL A PAPROCKÉ VŮLE, *Diadochos III. O stavu rytířském*, Praha 1602, Brno 2005, s. 101.

⁴² Ficek Pětipeský z Egrberku je nestarším známým příslušníkem rodu Pětipeských z Chýš – Národní archiv Praha, 1. oddělení, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 775.

⁴³ Bedřich Pětipeský z Chýš (zemřel před rokem 1370) byl šest generací vzdáleným předkem Šťastného Václava Pětipeského v přímé linii – Tamtéž.

⁴⁴ K významu rodové tradice v českém šlechtickém prostředí raného novověku a k různým způsobům zajišťování její kontinuity srov. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Paměť uroze-*

Kontinuita přenosu rytířských ideálů u Pětipeských byla po více než dvou staletích znovu posílena hrdinskou smrtí Albrechta Pětipeského, jemuž bylo v Uhrách roku 1596 svěřeno nejvyšší velení nad českými vojáky.⁴⁵ Již v roce 1593 po opětovném rozhoření války mezi Habsburky a Osmanskou říší, která trvala do konce roku 1606 a je známa jako válka patnáctiletá, bojoval Albrecht Pětipeský v hodnosti rytmistra v pluku hraběte Šebestiána Šlika u Hátvánu a Rábu.⁴⁶ Po Šlikově smrti vystupoval od května 1596 v hodnosti plukovníka nad oddílem o síle jednoho tisíce jezdců a 26. října téhož roku padl v boji s tureckou přesilou.⁴⁷ Albrechtův poslední boj oslavil Bartoloměj Paprocký z Hlohol nejprve básnickou skladbou *Památka Čechům u Kheredes* vydanou již roku 1596⁴⁸ a dále ve své *Historii o příbězích v Království uherském i jinde*, jež byla součástí jeho *Diadochu*, vydaného roku 1602.⁴⁹ Podle Paprockého líčení podnikl Albrecht Pětipeský se svými jízdými vojáky velmi odvážný a riskantní výpad proti Turkům během dvoudenní bitvy u Keresztes poblíž pevnosti Erlau v Horních Uhrách.⁵⁰ Tímto manévrem, který popisují i osmanští kronikáři, se téměř podařilo rozhodnout bitvu ve prospěch křesťanů.⁵¹ Albrecht Pětipeský však nebyl podpořen německou a uherskou částí vojska a jeho tisíc jezdců společně s ním bylo nepřítelem pobito.⁵² Bartoloměj Paprocký využil Albrechtovy smrti jako příkladu slavné smrti křesťanského rytíře a zároveň poukázal na ideál křesťanského rytířství, jenž byl hodný následování.⁵³ Jeho díla psaná v souladu s habsburskou protiturecky laděnou propagandou mohla přispět ke zvýšení společenské prestiže Šťastného Václava Pětipeského jako

nosti, Praha 2007; k výchově šlechtických potomků Martin HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, Folia historica bohemia 21, 2005, s. 111-210.

⁴⁵ Národní archiv Praha, 1. oddělení, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 775.

⁴⁶ K opětovnému vypuknutí války s Osmanskou říší včetně výběrového přehledu další literatury blíže M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 203-205.

⁴⁷ P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský z Chýš*, s. 4.

⁴⁸ Eduard PETRŮ (ed.), *Bartoloměj Paprocký z Hlohol, O válce turecké a jiné příběhy*. Výbor z *Diadochu*, Praha 1982, s. 8.

⁴⁹ Paprocký vdechtl statečnému boji Čechů národní patos: „*Tu zahynul onen slavný a udatný rytíř, jenž byl z kmene těch, kteříž užívají za erb řeku na červeném poli, při němž padlo mnoho vzáctných Čechův, kteříž na tom místě hrdinsky svou krev vylili...*“ – Tamtéž, s. 358.

⁵⁰ Erlau – dnešní Eger v Maďarsku; B. PAPROCKÝ, *O stavu rytířském*, s. 105.

⁵¹ K bitvě u Keresztes z osmanského pohledu srov. blíže Henry Smith WILLIAM, *The Historians' History of the World: Poland, The Balkans, Turkey, Minor eastern states, China, Japan*, London 1907, s. 439; Richard HODGES, "Last-minute Turkish Victory", *History Today* 46, 1996, č. 10, s. 32-35.

⁵² „...až potom už silou velikou od pohanův nemaje pomoci ani od Němcův ani od Uhrův s lidem tím přemožen jest a tu zahynul slavně.“ – B. PAPROCKÝ, *O stavu rytířském*, s. 105.

⁵³ Ke kritickému pohledu na obě Paprockého díla blíže Josef POLIŠENSKÝ – Jiří HRUBEŠ, *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*, *Historický časopis* 7, 1959, s. 74-103, zde zejména s. 99-100. Vnímání smrti šlechtou v raně novověkých Čechách se v syntetickém pohledu věnoval Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004 (= Monographia historica 4), zejména s. 43-116.

syna muže, který položil svůj život na válečném poli v boji proti „*ouhlavnímu nepříteli všeho křesťanstva*“.

V hodnosti rytmistra se bojů v Uhrách v roce 1594 zúčastnil i strýc Šťastného Václava a Albrechtův starší bratr Václav starší Pětipeský z Chýš a na Blahoticích.⁵⁴ Tento politicky aktivní rytíř, jenž ve svém mládí bojoval ve službách habsburských císařů Karla V., Ferdinanda I. a Maxmiliána II. na Apeninském poloostrově a poté v Uhrách, ztratil v bojích s Turky své dva syny Jana staršího a Albrechta, který padl po boku svého strýce Albrechta Pětipeského v bitvě u Keresztes.⁵⁵ V kšaftu sepsaném před posledním odjezdem na uherské válčiště v červnu roku 1596 ustanovil Albrecht staršího bratra Václava Pětipeského z Chýš a na Blahoticích poručníkem nad svými dospívajícími dětmi.⁵⁶ Zestárlý „*krýksman*“ Václav Pětipeský na Blahoticích se až do smrti roku 1602 stal mužskou hlavou rodiny mladšího bratra Albrechta.⁵⁷ Bohaté osobní válečné zkušenosti velmi pravděpodobně napomohly tomu, aby ideály statečného rytířského boje a hrdinská smrt nejbližších rodinných příslušníků na válečném poli našly v mysli dospívajícího Albrechtova syna Václava pevné místo. Strýc Václav také jistě upomínal svého synovce na hrdinské skutky jeho otce Albrechta v turnajových kláních.

Albrecht Pětipeský se totiž na 11 let ocitl ve dvorských službách arciknížete Ferdinanda Tyrolského v Praze a Innsbrucku.⁵⁸ Branou k arciknížecímu dvoru se Albrechtovi stala účast v několika válečných taženích Ferdinanda I. a Maxmiliána II., kde velmi pravděpodobně doprovázel svého staršího bratra Václava.⁵⁹ Navázal

⁵⁴ V roce 1594 byl Václav starší Pětipeský z Chýš na Blahoticích (1529 – 1602) rytmistrem sedmi set českých rejtářů – Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979, s. 57; k tomu srov. dále list Hertvíka Zejdlice ze Šenfeldu Albrechtovi Pětipeskému z Chýš ze dne 12. prosince 1594 – P. Mareš (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. 350.

⁵⁵ B. PAPROCKÝ, *O stavu rytířském*, s. 104.

⁵⁶ Národní archiv Praha, 1. oddělení, Desky zemské větší, G 19-G 27. Albrechtův kšaft byl sepsán 7. června 1596, poručníky byli ustanoveni Albrechtův starší bratr Václav Pětipeský z Chýš a na Blahoticích a blízký soused Tobiáš Hrzán z Harasova a na Libni – k tomu také SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, P 10/1, vzájemná smlouva mezi poručníky z roku 1598.

⁵⁷ Václav starší Pětipeský z Chýš a na Blahoticích zemřel 7. března 1602 a byl pohřben v Neprobylicích poblíž Slaného – Národní archiv Praha, 1. oddělení, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 775.

⁵⁸ Otec Šťastného Václava Pětipeského Albrecht Pětipeský z Chýš a z Egrberku byl truksasem arciknížete Ferdinanda a později i hejtmánem jeho drabantů [osobní gardy] v Innsbrucku. Prameny udávají jeho přítomnost u dvora arciknížete od roku 1564 – srov. *Ottův slovník naučný* XIX, Praha 1907, s. 607; V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 85. Vlastní písemné svědectví Albrechta Pětipeského uvádí v roce 1571 délku dvorské služby 11 let, na základě něj lze posunout počátek jeho pobytu u dvora do období kolem roku 1560 – srov. list Albrechta Pětipeského Maxmiliánovi II. z června 1571 – P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. 2. K nástrojům integrace české šlechty ke dvoru arciknížete Ferdinanda Tyrolského více V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, zejména s. 38-68.

⁵⁹ V dopise z června roku 1571 se Albrecht Pětipeský obracel na císaře Maxmiliána II. s žádostí o propuštění manského statku Hnidousy do dědičného držení: „...za služby mé, kteréž jsem slavné a svaté paměti Jeho Milosti císařské panu otci Vaší Císařské Milosti [Ferdinandu I.],

tím na tradici oddané dvorské i vojenské služby rodu Pětipeských z Chýš a Egrberku českým králům.

Rytířské kratochvíle na dvoře arciknížete Ferdinanda Tyrolského v Praze oživovaly ctnosti středověkého křesťanského rytíře.⁶⁰ Od přelomu padesátých a šedesátých let 16. století bývaly pravidelně obohacovány o turnaje s prvky dramatických představení, v nichž se odehrával boj křesťanských rytířů proti Turkům.⁶¹ Symbolické ztvárnění ideálů křesťanského rytířství působilo na Albrechta Pětipeského od počátku jeho služby u dvora. Jako mladý rytíř s vlastními válečnickými zkušenostmi se brzy začal na turnajových kláních a inscenacích sám podílet.⁶² V roce 1571 byl Albrecht členem doprovodu arciknížete Ferdinanda Tyrolského do Vídně k oslavám svatby arciknížete Karla a Marie Bavorské. V srpnu a září zde proběhla monumentální turnajová klání a alegorická představení, jejichž vrcholem bylo imaginární vítězství křesťanské Evropy nad nekřesťanskými díly světa.⁶³ Mezi dvacetičlenným doprovodem českých šlechticů přihlížel těmto představením po boku Albrechta Pětipeského i „*mladý Budovec*“ – Jan Budovec z Budova, jenž v té době vynikal pověstí jednoho z nejlepších turnajových bojovníků.⁶⁴ Oba urozenci se pravděpodobně vídeňských turnajových klání osobně zúčastnili.

Albrecht Pětipeský se snažil vstřípnout ideály křesťanského rytíře nabyté u dvora arciknížete Ferdinanda a upevněné dále vlastní válečnou zkušeností v protitureckých bojích svému synovi Šťastnému Václavovi již během jeho výchovy. Přibližně od deseti až jedenácti let věku pobýval mladý rytíř v rodině své sestřenice Barbory, provdané Doupovcové, ve Vilémově poblíž Kadaně.⁶⁵ Na přání

těž Vaší Císařské Milosti z mladosti své v tažení činíval, též Jeho Milosti a[rci] k[nížeti] Ferdinandu při dvoře Jeho Milosti 11 let pořád jsem službami svými poníženyi činíval a do smrti své přestati nemíním.“ – P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. 2.

⁶⁰ V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 175.

⁶¹ Tamtéž, s. 183-184.

⁶² Albrechtova pověst zkušeného válečníka a turnajového rytíře je patrna především z korespondence s dalšími českými šlechtici z druhé poloviny sedmdesátých let 16. století. O radu ve věcech „*kryksmanských*“ či turnajových se na něj obraceli kupříkladu Vilém Miřkovský z Tropčic v květnu 1568 – srov. list v SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRRRA, P 10/9; Jan Bryknar z Brukštejna žádal 22. srpna 1578 Albrechta Pětipeského, aby mu do připravovaných pražských turnajů zapůjčil své koně a stal se mu v turnajích patronem – srov. Tamtéž, P 10/5; otec Jana Bryknara Mikuláš se na Albrechta obracel o den později s prosbou o radu a půjčení koní svému v turnajích nezkušenému synovi: „...*že do Prahy některej den přijedete a jej v tom, i co by zapotřebí bylo, zpravíte, jakožto přítele svého krevního mladého, v tom nebývalého.*“ – srov. Tamtéž, P 10/5; listy edičně zpracoval P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. č. 55, 63, 64.

⁶³ V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský*, s. 189-191.

⁶⁴ Srov. Tamtéž, s. 190; August Sedláček k osobě Jana Budovce z Budova napsal: „...*v mládí mezi pacholaty arciknížete Ferdinanda, znamenitě se vycvičil ve ctnostech rytířských a toho času mluveno, že mu v Čechách rovného nebylo, který by lépe uměl ovládat svého koně.*“ – *Ottův slovník naučný* IV, s. 852.

⁶⁵ Václavův pobyt na Vilémově v listopadu roku 1594 prozrazuje jeho list adresovaný otci Albrechtovi datovaný 9. listopadu 1594 – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRRRA, P 10/1.

svého otce se Šťastný Václav Pětipeský od dětství zajímal o vojenství a aktuální situaci na tureckém válčišti, kde byl jeho otec nadále pravidelně přítomen. Postupně zvládl vojenskou terminologii a byl schopen komentovat taktické postupy na bojišti, o nichž se dozvídal zejména prostřednictvím svého otce.⁶⁶ V prostředí vilémovské tvrze spjaté od svých počátků s rodem Pětipeských se zvolna mohly v mysli Šťastného Václava utvářet ideály křesťanského rytířství.⁶⁷ Mladý urozenec se seznamoval s příběhy statečných středověkých bojovníků ve znamení kříže, dozvídal se o slavných osudech svých předků a postupně se ztotožnil s životním posláním ochránce křesťanské Evropy. Nenásilné přijetí těchto ideálů prozrazují Václavova slova: „*Pán Bůh rač dáti, abychom snadno všecky Turky přemoci mohli...*“, kterými se v jednom z listů loučil se svým otcem.⁶⁸

Ideál křesťanského rytířství v očích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš

Sílu, statečnost a pevnost v křesťanské víře jako základní ctnosti křesťanského rytíře měl Šťastný Václav Pětipeský osvědčit při svém prvním tažení do pole proti Turkům. Ve věku okolo dvaceti let vyrazil do Tábora, kde se 24. července 1604 konalo shromáždění českého vojska k tažení do Uher k obležené Ostrihomi. Šťastný Václav Pětipeský byl stejně jako o rok později začleněn v jízdním pluku českých rejtářů hraběte Jindřicha Matyáše z Thurnu.⁶⁹ Z polního ležení psal Šťastný Václav Pětipeský své sestře Marii Anně, provdané Trmalové, o zmaření tureckého obléhání Ostrihomi v říjnu roku 1604 a o kritické situaci špatně zásobeného habsburského vojska, jejíž příčinou bylo právě počínající uherské povstání.⁷⁰

Čeští šlechtici v řadách císařského vojska, kteří od podzimu roku 1604 bojovali v Horních Uhrách proti povstalcům Štěpána Bočkaje, vnímali válku, jíž se účastnili, jako spravedlivou a posvěcenou Bohem.⁷¹ „*Vzavši jméno Ježíše na po-*

⁶⁶ Tamtéž – list, který Šťastný Václav nadepsal „*Poslušenství synovské*“ prozrazuje jeho bedlivý zájem o vojenské události: „...*přitom Vaší Milosti oznamuji, že sem noviny dostal a to takové z čtvrtého dne měsíce listopadu, vojáci v obyčejném ležení slovo boží poslouchali a odpovídali. Druhého pak dne v prostném rystuňku do pole se vydali, ale netrefili na nepřítel...*“.

⁶⁷ Pětipeští z Chýš byli asi v první polovině 14. století původními staviteli vilémovské tvrze, která těsně sousedila s kolébkou rodu Pětipsy – blíže srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV*, Praha 1996, s. 382-384.

⁶⁸ List z 9. listopadu 1594 je uložen v SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, sign. P 10/1.

⁶⁹ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla*, s. 80.

⁷⁰ Dne 24. října 1604 psal Šťastný Václav Pětipeský své sestře: „...*my přece před Wostřehomem spokojem ležíme, za peníze dostati bychom mohli, však peněz se nám nedostává...*“ – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, sign. P 10/1. Kritickou situaci nezásobeného vojska vyvolala především zrada řady uherských měst, která se přidala na Bočkajovu stranu a odmítla vojsko zásobovat, „*takže mnohej nebohej knecht dobře do 3 neděl kusu chleba v hrdle neměl, ačkoli od mas i od zvěři dostatek, i dobrech vín sme měli.*“ – V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla*, s. 90.

⁷¹ Jindřich Hýzrla z Chodů popsal, jak se obležené vojsko generála Basty probilo z obklíčení svého ležení po tažení od Ostian poté, co vojáci v předvečer bitvy potkali v poli malé

moc“, dobyli habsburští vojáci na cestě k obléhání centra Horních Uher Košic opevněné dělostřelecké postavení uherských povstalců Štěpána Bočkaje u Ostian, který nedaleko odtud „*tureckou a Tatarů pomoc očekával*.“⁷²

Šťastný Václav Pětipeský se ze svého prvního protitureckého tažení vrátil v závěru roku 1604 ve zdraví a s prvními válečnickými zkušenostmi. Nový rok 1605 přivítal zbožnou modlitbou plnou vděčnosti za šťastné přečkání své první účasti v bojích.⁷³ V kruhu svých nejbližších strávil první měsíce roku, avšak brzy se měl do pole vypravit znovu.⁷⁴ V únoru a dubnu 1605 se účastnil jednání českých zemských sněmů, na nichž se připravovalo tažení na pomoc Markrabství moravskému.⁷⁵ Od května se v Čechách rozšiřovaly zprávy o drastickém počínání nepřátel, kteří pronikali na jižní Moravu poté, co do jejich rukou padla pevnost Uherská Skalice.⁷⁶ Počátkem května padlo konečné rozhodnutí k nařízení vojenské hotovosti, jež měla po dobu tří měsíců zajišťovat obranu zemských hranic.⁷⁷ Mimo ně bylo českému vojsku povoleno vytáhnout pouze v případě ohrožení Vídně, Nových Zámků, Ostřihomi a Komárna.⁷⁸

Jako pravý křesťanský rytíř zaujal Šťastný Václav Pětipeský již při samotném sjíždění české zemské hotovosti velmi aktivní postoj. Když se v červnových dnech roku 1605 uskutečnila cesta k shromaždišti českého vojska v Brně, vyrazil sám v čele výpravy jízdního i pěšího lidu postaveného do vojska z panství jeho „*pánů a přátel*“ na Boleslavsku.⁷⁹

děťátko v košilce s dlouhými bílými vlasy, které mnozí pokládali za anděla. „*Až potom, když sme se šťastně z bitvy navracovali, tu sme toho dítěte teprve přenáramně litovali, že ho žádnéj nevzal. A potad o tom děťátku sme nic více neslyšeti ani se doptati nemohli, to celý tažení sme kříž velikej černej nad sebou viděli a v slunci holubičku.*“ – Tamtéž, s. 93-94.

⁷² Tamtéž, s. 88.

⁷³ „*Bud' Tobě věčná čest a chvála zde časně i potom věčně vzdána, že jsi mně tohoto pomínulého roku milostivě ode všech zlejch nešťastnejch příhod jak těla i duše opatrovati ráčil...*“ – M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 223.

⁷⁴ Srov. Tamtéž, s. 223-231.

⁷⁵ Srov. blíže Tamtéž, s. 203-207.

⁷⁶ Dnešní západoslovenské město Skalica při hranicích s jihovýchodní Moravou.

⁷⁷ Kamil KROFTA (ed.), *Sněmy XI*, s. 196. Sjezd se konal mezi 27. dubnem a 5. květnem 1605.

⁷⁸ Tamtéž, s. 206-220.

⁷⁹ K tomu srov. blíže dopis Alžběty Hrzánové z Harasova Šťastnému Václavovi Pětipeskému z 13. června 1605 – LRRA, sign. P 10/7. K obsahu kategorie „*dobré přátelství*“ a k charakteru sociálních vazeb české šlechty V. BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“; dále Týž, „*Gute Freundschaft*“ - *Informelle Kommunikation in der frühneuzeitlichen Gesellschaft der böhmischen Länder*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 79-96; Týž, „*Dobré přátelství*“ v *listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby*, *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 27-42; Týž, *Urozenec*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Člověk*, s. 79-110.

V období od poloviny července do konce srpna 1605 zasahovalo české vojsko do bojů na hranicích Markrabství moravského a Horních Uher.⁸⁰ Šťastný Václav Pětipeský se přímo zúčastnil dobytí obsazené Skalice, jednoho z největších strategických úspěchů celého tažení.⁸¹ Deníkové zápisky, pocházející zejména z vypjatých okamžiků prožitých rytířem Pětipeským, jsou prodchnuty zbožnými prosbami o šťastný konec nadcházejícího i nejistotou z očekávaného. Následný úspěch autor přičítal boží pomoci a vyslyšení zbožných proseb.⁸²

Pětipeského zápis ze středy 27. července 1605 odkrývá jeden z nejtypičtějších rysů vpádů Bočkajovců na jižní Moravu – nestavění se k přímému boji.⁸³ Odmítavý a opovržlivý postoj k této taktice je patrný i v dalších pramenech, zejména v listech vrchního velitele českého vojska Adama ze Šternberka z válečného pole Petru Vokovi z Rožmberka na Třeboň.⁸⁴ Nepřátelé v očích českých šlechticů hrubě porušovali rytířskou válečnickou etiku související s tradiční představou boje, jež se zakládala na čestném měření sil v bitevním poli.⁸⁵ Snaha o rytířské vedení boje byla v myšlení válečných aktérů z řad vyšší i nižší šlechty na straně české zemské hotovosti pevně ukotvena ještě na prahu 17. století.⁸⁶

Jestliže Jindřich Hýzrla z Chodů popsal ve svých obsáhlých pamětech Turky i uherské povstalce Štěpána Bočkaje objektivně jako rovnocenné nepřátele a nepoužil pro ně žádného záporně zabarveného pojmenování,⁸⁷ Šťastný Václav Pětipeský nazval Bočkajovce v jednom ze svých zápisků „sběři“.⁸⁸ Spojení Uhrů s „ouhlavním nepřitelem všeho křesťanstva“ Turkem bylo v očích křesťanského

⁸⁰ Srov. blíže M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 208-210.

⁸¹ Tamtéž, s. 237-240.

⁸² Srov. zápis ze středy 3. srpna, kdy české vojsko vytáhlo ze Strážnice k obléhání Uherské Skalice a zápis ze soboty 6. srpna, kdy došlo k jejímu dobytí – Tamtéž, s. 238.

⁸³ „*Jel Pan hrabě [Jindřich Matyáš hrabě z Thurnu, zástupce velitele tažení Adama ze Šternberka] s jedním praporcem a šel na druhou stranu chtěje rád na nepřitele trefiti, ale týž byl zase ujel...*“ – M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 236.

⁸⁴ Dne 30. července 1605 psal Adam ze Šternberka Petru Vokovi: „...s nepřitelem každý den se vidíme, však dostáti, jakž proti němu vyjedeme, nechce. Včerejšího dne byl nepřítel čtyry praporce silen, a našich bylo toliko šedesát koní, nechtěl se potkati ani šarmiclovati...“ – SOA Třeboň, Historica, sign. 6075/3; František KAMENÍČEK (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí Koruny české 1605-1606*, Praha 1894, s. 71-72.

⁸⁵ K počátkům a vývoji zákonitostí rytířského způsobu boje v českém středověku, zejména v lucemburské době W. IWANČZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 88-137. V širším evropském kontextu dále například Jean FLORI, *Rytíři a rytířství ve středověku*, Praha 2008, s. 77-150.

⁸⁶ Srov. V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla*, s. 80-99 a 108-119; „...ale nepřítel, ačkoli mnohem silnější nežli my byl, však tu se bít nechtěl, nýbrž nás do svejch fortelů na zálohu uvést chtěl...“ – Tamtéž, s. 108. K tomu také J. FLORI, *Rytíři*, s. 224.

⁸⁷ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla*, s. 13, 86.

⁸⁸ M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 241.

rytíře Pětipeského vnímáno jako zcela neodpuštělné.⁸⁹ V průběhu roku 1605 již mladý urozenec pravděpodobně patřil ke stoupencům Jednoty bratrské. Přesto nebylo v jeho mysli místo pro sympatie s Bočkajem a uherskými nekatolíky.⁹⁰

Vojenská služba byla v případě Jindřicha Hýzrleho z Chodů motivována především velkou „*touhou po jízdách a jiných krýksmanských věcech*“, která vyrůstala z okouzlení leskem dvora habsburského arciknížete Arnošta Rakouského v Bruselu a v neposlední řadě i finančními potřebami, protože Jindřich Hýzrle z Chodů nejevnil přílišné hospodářské schopnosti. Válečná účast byla pro Hýzrleho nepostradatelným odrazovým můstkem k pozdější kariéře dvorské.⁹¹ Motivy Šťastného Václava Pětipeského k boji proti Turkům a posléze Bočkajovcům lze hledat i v duchovních oblastech, jelikož jeho hospodářské a společenské zázemí společně s rozvíjející se politickou kariérou (jak dokládá jeho deník) byly v době tažení v letech 1604 a 1605 na mnohem rozvinutější úrovni a skýtaly tomuto rytíři relativně velmi uspokojivé existenční zázemí.⁹² Vojenské tažení do jisté míry poskytlo mladému rytíři náhradu kavalírské cesty, která byla běžnou branou k pozdějšímu politickému či dvorskému uplatnění dospívajících šlechticů z majetnějších rodin.⁹³

⁸⁹ Jindřich Hýzrle z Chodů si v tomto smyslu vystačil se slovy: „...*nemalé pomoci od Turků že očekává a s nimi se poutuje*...“ – V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrle*, s. 88. K tomu také srov. N. REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec*, s. 55-65.

⁹⁰ K otázce nekatolického vyznání Šťastného Václava Pětipeského na základě analýzy jeho sociálních kontaktů v roce 1605 srov. M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 195-202.

⁹¹ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrle*, s. 7-23; V. Bůžek, *Rytíři*, s. 70-79.

⁹² Pod duchovními motivy protitureckého boje Šťastného Václava Pětipeského mám na mysli především výše pojednané ideály křesťanského rytířství a tradici účasti členů rodu Pětipeských z Chýš v boji na obranu proti osmanské expanzi do střední Evropy. Majetkové zázemí Václavova otce Albrechta bylo na uspokojivé úrovni. Albrecht Pětipeský z Chýš a z Egrberku vlastnil v době odjezdu na válečné tažení roku 1594 statky Bosyně a Byšice, kde pravděpodobně začal stavět novou tvrz – *Ottův slovník naučný* XIX, s. 606-607; August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1998, s. 92. Zřejmě na jejích základech vybudoval prostornou renesanční tvrz v Byšicích mezi lety 1611-1618 Šťastný Václav Pětipeský – Jaroslav ŠULC, *Dějiny Byšic*, Mělník 2008, s. 39-41. V roce 1603 přiznával na Pětipeského statku v Byšicích úředník Bartoloměj Urda k berni 93 osedlých – srov. František MARAT (ed.), *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z r. 1603*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1898, Praha 1899, s. 1-129, zde s. 17.

⁹³ K tomu blíže Jaroslav PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552*, České Budějovice 2003; Týž, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, Československý časopis historický 36, 1988, s. 856-872, zde s. 869-870; Týž, *Stavovství v předbělohorské době*, Folia historica bohemia 6, 1984, s. 163-219, zde s. 186.

Další vývoj ideálu křesťanského rytířství v očích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš

Když rytíř Pětipeský překračoval 9. října 1605 práh svého domova, opět si následně zapsal modlitbu, kterou při tom pronesl.⁹⁴ Z uherského válčiště si Šťastný Václav přivezl zpět domů s popisy bojů také doklad o vzniku nových či prohloubení starých přátelství. Šlechtické okolí mladého urozence mělo o válečné dění hluboký zájem, o čemž svědčí i fakt, že rytíř Pětipeský prostřednictvím korespondence informoval o situaci na bojišti přímo z vojenského ležení své rodinné příslušníky.⁹⁵

Jen o dva týdny později se Šťastný Václav zúčastnil události, jež předznamenala jeho nadcházející úspěšnou politickou kariéru a otevřela mu bránu do společnosti české šlechtické elity. Za stranu ženicha byl pozván na svatbu Adama ze Šternberka, vrchního velitele nedávno skončeného českého tažení, s Marií Maxmiliánou z Hohenzollernu na zámek v Bechyni.⁹⁶ Mladého urozence zde mohla oslovit výzdoba nádvoří, kde mu turecké motivy připomenuly právě skončené tažení. Výjevy z bitev s Turky, jimiž bylo vnitřní nádvoří zámku vyzdobeno v době jeho držení Petrem Vokem z Rožmberka, upomínaly na ctnosti křesťanského rytíře.⁹⁷ Ty byly v symbolické rovině přítomny i ve výzdobě velkého zámeckého sálu.⁹⁸ Snadnou čitelnost a vysokou působivost výtvarného zpodobnění ideálu křesťanského rytířství v očích rytíře Pětipeského ještě umocnily vlastní čerstvé zážitky z válečného střetnutí s „*ouhlaovním nepřitelem křesťanstva*“. Účast na svatbě jako jednom z nejvýznamnějších a nejpečlivěji připravovaných přechodových rituálů života šlechtice znamenala pro Šťastného Václava prohloubení vzájemných vztahů „*dobrého přátelství*“ s dalšími urozenci, které přesahovaly hranice mezi rytířským a panským stavem.⁹⁹ Tato událost zároveň poskytuje nepřímý důkaz o Pětipeského kontaktu s ikonografickou podobou ideálu křesťanského rytířství.¹⁰⁰

⁹⁴ „*Pán Bůh všemohoucí, trojice svatá, buď pochválen, že jsem ve štěstí a zdraví domů přijel...*“ – M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 250.

⁹⁵ K tomu blíže Tamtéž, s. 195-197.

⁹⁶ Svatba se konala na zámku v Bechyni ve dnech 25.-28. října 1605 za účasti špiček české šlechtické společnosti – srov. blíže Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 577; Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfínského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997, s. 115.

⁹⁷ Tuto hypotézu navrhuji především v souvislosti s právě skončeným protitureckým tažením. Považuji za pravděpodobné, že na výjev zachycující křesťanské vojsko v boji s Turky mohl jako vrchní velitel tažení upozornit návštěvníky sám majitel sídla – Adam ze Šternberka.

⁹⁸ V. BŮŽEK – P. KRÁL – O. JAKUBEC, *Jan Zrinský ze Serynu*, s. 150, 215; výzdobou Rožmberského sálu se z pohledu dějin umění zabývala Zuzana HLAVICOVÁ, *Malířská výzdoba Rožmberského sálu na zámku v Bechyni*, Brno 2006 (Bakalářská diplomová práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně).

⁹⁹ K podobě svatebního rituálu srov. blíže Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha-Litomyšl 2002, s. 316-330.

¹⁰⁰ S ikonografií související s ideálem křesťanského rytířství se mohl Šťastný Václav dále setkat v literatuře – v roce 1602 byl vydán Paprockého *Diadochos*, obsahující řadu stereotypních

Následujícího roku se již mohl Šťastný Václav věnovat správě svých statků. Na tvrzi v Byšicích měl konečně dostatek času, aby se zabýval korespondencí. Prošel si také dochovanou korespondencí svého otce.¹⁰¹ Znovu se zde začel do slov Albrechta Pětipeského psaných z bojiště. V posledním ze svých dopisů se Albrecht Pětipeský s rodinou dojemně loučil v předtuše smrti, kterou již pravděpodobně pokládal za nevyhnutelnou. Jako pravý křesťanský rytíř se i přes obrovskou nepřátelskou přesilu věrně obracel k Bohu a nenechal do svého psaní proniknout sebemenší náznak strachu.¹⁰² Prožitek posledních otcových okamžiků ještě umocnila četba polních rozkazů nejvyššího velitele vojsk v Uhrách roku 1596 Adolfa ze Schwarzenberku Albrechtovi Pětipeskému a jeho jízdnímu pluku ze září a října 1596.¹⁰³ Silný otcovský příklad znovu vyvstal v mysli Šťastného Václava krátce po návratu z boje s největším křesťanským nepřítelem.

S ideálem křesťanského rytířství se mohl mladý rytíř Pětipeský setkat i prostřednictvím kontaktů s humanistickým prostředím. Jeho deníkové zápisky ukazují, že se v roce 1605 velmi často stýkal s Václavem Šlechtou ze Všehrd.¹⁰⁴ Václav Šlechta byl v přímé linii potomkem Jana Šlechty ze Všehrd, známého českého humanisty, který od počátku devadesátých let 15. století působil jako písař v královské kanceláři krále Vladislava II. Jagellonského v Budíně. Do roku 1504, kdy se vzdal dvorské kariéry a odstěhoval se na zakoupené panství Kostelec nad Labem, se aktivně podílel na jagellonské protiturecké politice.¹⁰⁵

doprovodných ilustrací zobrazujících boje s Turky – srov. Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL A PAPROCKÉ VŮLE, *Diadochos I. O vojně v Uhřích, Historie o příbězích v Království uher-ském i jinde*, Praha 1602, Brno 2005, s. 18, 22, 35, 57, 70, 79, 105, 110, 114. Pravděpodobnost Pětipeského znalosti tohoto díla zvyšuje obsah příběhu jeho otce v prvním díle a genealogického pojednání o rodu Pětipeských z Chýš ve třetím díle *Diadochu* – srov. výše; dále též v dobových tištěných letácích – T. RATAJ, *České země ve stínu pŕlměsíce* – srov. chronologicky odpovídající obrazový materiál; další literaturu s tureckou tematikou vydanou v českých zemích v předbělohorské době shrnuje práce Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, Praha 2007, s. 191-201.

¹⁰¹ O tomto činu svědčí jeho poznámka na jednom z listů adresovaných Albrechtovi Pětipeskému: „Všelijaká psaní nebožtíka, dobrý paměti otci mému učiněná a přehlédnutá 1606“ – LRA, P 11/16.

¹⁰² „...u Vácova ležíme. Od Hátvánu jsme přijeli a tu očekáváme, co dále pán Bůh bude chtít. Na nepřítel čekáme, kterýž od nás blízko jest. Tak praví, že má mít do čtyrykráte sto tisíc. Pán Bůh rač nám svou svatou pomoc dáti a mně se se všemi Vámi v dobrém zdraví popřítí shledati.“ – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRA, P 10/1; P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. 415.

¹⁰³ Celkem šest polních rozkazů Albrechtovi Pětipeskému ze září a října 1596 se dostalo mezi lobkovické archiválie – P. MAREŠ (ed.), *Albrecht Pětipeský*, č. 416-421.

¹⁰⁴ Srov. M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 226-228, 230, 256-260. Václav Šlechta ze Všehrd (v roce 1586 a 1589 na Bezděkově) byl mladším bratrem výběřčího posudného v Boleslavsku v roce 1618 Buriana Šlechty ze Všehrd – Národní archiv Praha, 1. oddělení, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 1065.

¹⁰⁵ K tomu srov. M. SVATOŠ – M. SVATOŠ, *Živá tvář*, s. 345.

Jan Šlechta ze Všehrd korespondoval s předními humanistickými literáty okruhu Viktorína Kornela ze Všehrd a Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, jehož byl sám velkým obdivovatelem.¹⁰⁶ Z korespondence s Bohuslavem Hasištejnským lze vyčíst Šlechtovu snahu o přenesení rodící se jagellonské ideologie sarmatismu do českého prostředí.¹⁰⁷ Ze své kostelecké tvrze napsal později několik dopisů Erasmovi Rotterdamskému a brzy se mezi nimi rozvinul vztah listovního přátelství plného úcty na obou stranách.¹⁰⁸ Šlechta sděloval Rotterdamskému, že vlastní všechny jeho knihy vytištěné v Basileji u Jana Drobenia, jimiž podstatně „*nejen obohatil, ale i okrášlil svou knihovnu*“. Ve své následné odpovědi Erasmus Rotterdamský děkoval za podrobné vylíčení náboženské situace v Čechách a vyzýval k univerzálnímu křesťanskému sjednocení. V naději, že se obsah jeho dopisu dostane i k dalším uším, vdechl v závěru svému listu podobu úpěnlivé výzvy k obnovení univerzální křesťanské svornosti a k obrodě čisté křesťanské morálky, tolik se podobající *Rukověti křesťanského rytíře*.¹⁰⁹

Jan Šlechta se tak mohl během šestnácti let svého působení na budínském královském dvoře setkat s ideálem křesťanského rytířství aktualizovaným bezprostřední blízkostí tureckého nebezpečí.¹¹⁰ Následně se v klidu kostelecké tvrze věnoval studiu v humanistické a teologické rovině, k čemuž ho inspirovaly především práce Erasma Rotterdamského. Vlastní obraz ideálního křesťanského rytíře předal Jan Šlechta ze Všehrd svému synu Václavovi. I po smrti otce v roce 1525 mohl Václav Šlechta využívat jeho bohatou knihovnu na kostelecké tvrzi.¹¹¹ Zůstává otázkou, kolik knih se mohlo zachovat z kostelecké knihovny Jana Šlechtty vnukovi Václavu Šlechtty a Pětipeského příteli, Václavu Šlechtovi ze Všehrd a na Bezděkově. Je však velmi pravděpodobné, že Václav Šlechta uchovával ve své paměti humanistické poselství svého děda a praděda, jež souviselo s odkazem k ideálům

¹⁰⁶ K tomu srov. Dana MARTÍNKOVÁ (ed.), *Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů*, Praha 1975, s. 102-104, 135-136, 144-149.

¹⁰⁷ Srov. list Bohuslava Hasištejnského Janu Šlechtovi z 30. července 1498 – D. MARTÍNKOVÁ (ed.), *Poselství*, s. 102-104. Jagellonská ideologie sarmatismu odvozovala původ Slovanů od starověkých Sarmatů a zároveň zdůvodňovala svébytnost postavení jagellonské dynastie jako štítu křesťanstva proti tureckému nebezpečí – J. PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka*, zde s. 39-41.

¹⁰⁸ Dochovaná část vzájemné korespondence Jana Šlechtty ze Všehrd a Erasma Rotterdamského z období roku 1519 byla edičně vydána – M. SVATOŠ – M. SVATOŠ, *Živá tvář*, s. 345-361; D. MARTÍNKOVÁ (ed.), *Poselství*, s. 136-144.

¹⁰⁹ M. SVATOŠ – M. SVATOŠ, *Živá tvář*, s. 348, 354-361.

¹¹⁰ O délce svého pobytu na budínském dvoře se Jan Šlechta v jednom ze svých prvních listů zmiňoval přímo Erasmovi Rotterdamskému – Tamtéž, s. 345.

¹¹¹ Kostelecké panství bylo v držení Šlechtů ze Všehrd ještě v roce 1530 – Justin PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem. Město, panství a okres III*, Brandýs nad Labem 1913, s. 600-601; tvrzi patřila Václavu Šlechtovi ještě roku 1540, kdy se psal na Kostelci a Bezděkově – Národní archiv Praha, 1. oddělení, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 1065.

křesťanského rytířství. Ty byly základním stavebním kamenem tradice rodové urozenosti Šlechtů ze Všehrd.¹¹²

Václav Šlechta doprovázel v roce 1605 Šťastného Václava Pětipeského nejčastěji na cestách do Prahy v období konání zemských sněmů.¹¹³ Blízké přátelství s Václavem Šlechtou tak také pravděpodobně mohlo otevřít Šťastnému Václavovi Pětipeskému cestu k humanistické podobě ideálu křesťanského rytířství. Oba muže spojovala rodová historie, v níž se ve značné míře promítl oddaný boj předků za ochranu křesťanské Evropy, ať již perem Jana Šlechty na konci 15. století v Budíně či mečem rytířů Pětipeských na uherských válčistiích v druhé polovině 16. století.¹¹⁴

Přátelské vztahy udržoval Šťastný Václav Pětipeský také s rodem Křineckých z Ronova.¹¹⁵ Návštěvy jejich tvrze v Rožďalovicích přibližovaly Pětipeského učeneckému prostředí, jež rytíře inspirovalo k vedení deníku a později i vlastního památníku, bohužel nedochovaného.¹¹⁶

Patrně nejbližší setkání s ideálem křesťanského rytířství poskytly Šťastnému Václavovi osoba a dílo Václava Budovce z Budova.¹¹⁷ V roce 1596 se Václav Budovec zmiňoval Karlu staršímu ze Žerotína o hrdinské smrti Pětipeského otce Albrechta.¹¹⁸ O téměř čtyřicet let mladší urozenec, syn muže, jehož Budovec jako pravého křesťanského rytíře obdivoval, mu byl velmi blízký jistě od dětství.¹¹⁹ V únoru 1610 zval Václav Budovec Šťastného Václava jako svého „dobrého pána a přítele“ na svatbu syna Adama s Markétou z Hodějova.¹²⁰ Žádal Pětipeského, aby den předem přijel do Prahy i se svými „pány a přáteli“. Druhého dne se po snídani v Jesenici vydali k Novoměstské radnici, kde se měl ve třináct hodin uskutečnit ob-

¹¹² Tuto domněnku dále podporuje předávání rodových jmen Jan a Václav starším synům, z nichž posledním byl Václav Šlechta na Bezděkově – Národní archiv Praha, 1. oddělení, Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 1065.

¹¹³ K tomu blíže M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 193-194, 205-206.

¹¹⁴ Zlomek deníku Šťastného Václava Pětipeského umožnil sledovat vzájemné kontakty s Václavem Šlechtou jen v roce 1605. Jelikož se však Šlechtovo jméno ani po tomto roce neobjevuje v dochovaném souboru Pětipeského korespondence, lze předpokládat, že pokud neměli potřebu písemného styku, pokračovala ještě po určitou dobu jejich setkávání osobní.

¹¹⁵ Augustus Křinecký z Ronova († asi 1612) zval koncem dubna 1605 Šťastného Václava Pětipeského na svoji svatbu – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, P 10/8. Jan Albert starší Křinecký z Ronova byl roku 1615 zvolen rektorem pražské univerzity – srov. blíže *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě od konce 15. do začátku 17. století III*, Praha 1969, s. 108. K návštěvám Rožďalovic blíže M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 228-229.

¹¹⁶ Srov. blíže M. ŽITNÝ (ed.), *Deník*, s. 200.

¹¹⁷ Vzájemné kontakty Budovce a Pětipeského charakteru sousedského i přátelského prokazuje korespondence – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, P 10/5.

¹¹⁸ List je datován 15. listopadu 1596 – Julius GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce korespondence z let 1579-1619*, Praha 1908, s. 25.

¹¹⁹ Při popisu bitvy u Keresztes (též Jágru) Václav Budovec Karlu st. ze Žerotína napsal: „Bohemi duce Alberto Pietipeský, viro pio et orthodoxo et veterano milite et capitaneo, qui mille equites ducebat...“ – Tamtéž.

¹²⁰ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, P 10/5; *Ottův slovník naučný IV*, s. 853.

řad.¹²¹ Svatební veselí následně proběhlo na zámku Hodějovských v Konopišti.¹²² Vztah s vůdčím představitelem české bratrské šlechty byl při oslavách svatby znovu prohlouben.¹²³ Čtyři roky nato vyšla tiskem rozpracovaná verze Budovcova *Antialkoránu* vrcholící statí *O rytíři křesťanském*.¹²⁴

Křesťanský rytíř Šťastný Václav Pětipeský mezi pasovským vpádem a stavovským povstáním

Od ledna roku 1610 najímal arcikníže Leopold Pasovský vojsko, jež mělo původně táhnout do Porýní hájit habsburské nástupnické zájmy. Namísto do zimního ležení se však v souvislosti s krizí vlády Rudolfa II. a katolické strany v Čechách vydalo k hranicím Království českého.¹²⁵ V závěru roku 1610 zajistili čeští nekatoličtí stavové proti vpádu Leopoldova žoldnéřského vojska zemské hranice u Sušice a Prachatic.¹²⁶ Jako rytmistr jízdního praporce se „v potřebě zemské krýksmanské dal potřebovati“ i Šťastný Václav Pětipeský.¹²⁷ Pasovští však pozice českých stavů obešli a do Čech vstoupili jihovýchodněji obchvatem přes Linec. Na přelomu ledna a února obsadili České Budějovice i Tábor a 13. února stanuli před Prahou.¹²⁸ Během pasovského vpádu na Malou Stranu 15. února se v ulicích nekatoličtí stavové postavili na odpor.¹²⁹

Jeden z oddílů stavovské jízdy, jež se snažila zabránit proniknutí útočníků ke středu města, vedl Šťastný Václav Pětipeský. V pouliční vřavě se v plné míře projevilo očekávané chování křesťanského rytíře Václava, hodného rytířské slávy otce.¹³⁰ Společně se svým praporečným Janem Vtelenským ze Vtelna vjel na Malou Stranu s dvěma praporce jízdy a kryl proti nepřátelské přesile ústup stavovských

¹²¹ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRRRA, P 10/5.

¹²² Tamtéž.

¹²³ Václav Budovec z Budova Šťastnému Václavu Pětipeskému 14. ledna 1610: „*Jsem nepochybně naděje k Vaší Milosti, že to přátelství jakž synu mému, tak i nám rodičům jeho prokázati ráčíte. Čehož se jak syn můj, tak i my rodičové jeho Vaší Milosti touž měrou i jináč všelijakejm dobrém přátelstvím odměniti Bohdá nepomineme.*“ – Tamtéž.

¹²⁴ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 323-353; TÁŽ, *Václav Budovec*, s. 189; P. ODSTRČIL, „*Křesťanský rytíř*“, s. 114.

¹²⁵ Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české VII (1526-1618)*, Praha-Litomyšl 2005, s. 443-453.

¹²⁶ Jan Bedřich NOVÁK, *Rudolf II. a jeho pád*, Praha 1935, s. 90-91.

¹²⁷ Pětipeský se v roce 1611 na svou oddanou službu odvolával v korespondenci – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRRRA, P 10/3.

¹²⁸ J. B. NOVÁK, *Rudolf II.*, s. 91-96; Josef JANÁČEK, *Pád Rudolfa II.*, Praha 1973, s. 184-185.

¹²⁹ J. JANÁČEK, *Pád Rudolfa II.*, s. 186.

¹³⁰ Pasovští útočníci byli katolíky, proto v tomto momentu muselo v mysli Šťastného Václava Pětipeského převážet vědomí stavovské a konfesijní sounáležitosti s českou nekatolickou šlechtou v kombinaci s vědomím spravedlivosti obranného boje.

vojáků z Malostranského náměstí.¹³¹ Tento kousek, podobající se poslednímu bitevnímu manévru jeho otce, vynesl Šťastnému Václavovi u svých vojáků pověst „*pocitivého soldáta*“.¹³²

Když 22. března 1611 vítali stavové v čele s Jindřichem Matyášem z Thurnu před Prahou budoucího nového českého krále Matyáše Habsburského, jenž je proti Rudolfovi II. podpořil, jel červený praporec Šťastného Václava s devadesáti osmi jezdci na desátém místě.¹³³ Pořadí v průvodu za nejvyššími stavovskými představiteli odráželo vysokou míru společenské prestiže, jíž se urozenec s pověstí statečného „*kryksmana*“ těšil.¹³⁴

V témže roce byl Pětipeskému svěřen úřad hejtmána Boleslavského kraje.¹³⁵ Vzestup jeho politické kariéry vyvrcholil zvolením do stavovského direktoria za rytířský stav po pražské defenestraci 23. května 1618.¹³⁶ Již za měsíc však žádal o zproštění tohoto úřadu, k čemuž stavové nesvolili.¹³⁷ Mohla jeho snaha o časný vystoupení z direktoria souviset s ideálem křesťanského rytířství, který v době ohrožení Evropy Turky odkazoval jednoznačně ke křesťanské svornosti? Nebo spíše nechtěl dále prohlubovat nevraživost křesťanských konfesijních táborů?¹³⁸ Dochované prameny prozatím neumožnily proniknout hlouběji do myšlenkového světa Šťastného Václava Pětipeského v tomto období a nalézt odpověď na tyto otázky. Objasňují alespoň jeho další činnost v direktoriu. V roce 1619 podal Václav Vilém Roupovec z Roupova návrh k výkupu a zmincování klenotů od stavů. Pětipeský se postavil proti, protože si uvědomoval, že umělecky zpracované předměty mají větší cenu než pouhý materiál.¹³⁹

Po porážce českého stavovského povstání přísahal již 15. ledna věrnost císaři Ferdinandovi II. Během následného vyslychání hrdelní komisí 17. dubna 1621 vypověděl, že místo v direktoriu přijal, až když byl ujistěn, že čin stavů nebyl namířen proti králi. Ve funkci direktora se snažil bránit zabírání královského majetku a statků katolické církve a když nabádal stavy, aby se poddali králi, byl prohlášen za ne-

¹³¹ K tomu srov. výpověď Jana Vtelenského ze Vtelna v r. 1620 – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, P 11/15.

¹³² „...*pan Šťastný Václav Pětipeský s tovaryštvem svým na nepřítel uhodil a jak na pocitivého soldáta befelschhabera náleželo, pocitivě se choval a nepřítel sme k tomu přivedli, že jest zpátkem tou klenutou ulicí couvnouti musel...*“ – Tamtéž.

¹³³ Jan Bedřich NOVÁK (ed.), *Sněmy roku 1611 I*, Praha 1917, s. 620, 624.

¹³⁴ Na prvním místě jel se svým praporem Jindřich Matyáš z Thurnu, dále následovali Mikuláš Vratislav z Bubna, bratranec Šťastného Václava Vodolan Pětipeský z Chýš, Jirí Vratislav z Mitrovic, dva samostatné prapory, italský šlechtic Carreto z Milesimu a Jan z Vrtby – Tamtéž.

¹³⁵ Srov. titulaturu v korespondenci – SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, P 10/3.

¹³⁶ Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 413.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Pravdivost této domněnky by naznačovala proměnu Pětipeského myšlenkového světa spočívající v odvrácení se od stavovského nekatolického tábora, za nějž statečně bojoval v roce 1611 (srov. výše), například v souvislosti s četbou Budovcova *Antialkoránu*.

¹³⁹ J. JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká*, s. 187, 401, 413.

přítele vlasti.¹⁴⁰ Ačkoli mohla být jeho slova vedena snahou zachránit si život a čest šlechtice, sama komise shledala, že o mnohých činech namířených proti habsburské koruně nevěděl či s nimi nesouhlasil.¹⁴¹ Loajalita českým panovníkům i v době stavovského povstání je dalším dokladem Václavova ztotožnění se s rodovou tradicí Pětipeských z Chýš.¹⁴² Přestože Pavel Skála ze Zhoře viděl příčiny jeho zdrženlivých a opozičních postojů ve stavovském direktoriu především v hamižnosti, lze jistě v jednání Šťastného Václava Pětipeského nalézt i motivy vyšší, odkazující také ke ctnostem křesťanského rytíře, mezi něž patřily *vyrovnanost*, *spravedlnost* a především *moudrost*.¹⁴³

Závěrem

Jako křesťanský rytíř se Šťastný Václav Pětipeský zachoval především během válečného tažení do Uher v roce 1604 a 1605 a později jako direktor povstálých českých nekatolíků za rytířský stav v letech 1618-1619 svým velmi umírněným postojem, v němž se projevila oddanost českým králům spolu se snahou o umírněný postup proti katolické církvi. K jeho propuštění na svobodu po porážce stavovského povstání přispěla také pověst vynikajícího válečníka, jíž se v dobové šlechtické společnosti těšil. Během uvěznění konvertoval ke katolictví a později mu byly dokonce svěřeny úřady místosudního a místokomorníka Úřadu desek zemských.

Rozbor společenských vazeb rytíře Pětipeského prokázal, že se urozenec blízce setkal s humanistickou podobou ideálu prostřednictvím rytířského rodu Šlechtů ze Všehrd a s výrazně vojensky a zároveň nadkonfesijně pojatou podobou křesťanského rytířství Václava Budovce z Budova. Nepřímé důkazy dále nasvědčují, že urozenec Pětipeský mohl vnímat také obrazovou prezentaci tohoto ideálu, a to nejen prostřednictvím letáků s tematikou tureckého nebezpečí či obrazového doprovodu Budovcova *Antialkoránu*, ale také v programu výtvarné výzdoby šlechtických sídel, například na nádvoří zámku Bechyně, v němž jej nechal jako prostředek své sebeprezentace vyobrazit Petr Vok z Rožmberka. Předmětem následného studia budou především možnosti dalších projevů recepce ideálu křesťanského rytířství v každodenním životě a hmotné kultuře rytíře Pětipeského.

¹⁴⁰ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 427-428.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 427; konfrontace s pramenem reflektujícím činnost Šťastného Václava Pětipeského ve stavovském direktoriu z protihabsburské strany tuto domněnku potvrzuje – J. JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká*, s. 187, 401, 413.

¹⁴² Srov. výše ve studii.

¹⁴³ Srov. blíže „*O dvojí moudrosti, falešné a pravé*“ – F. PROCHÁZKA (ed.), *Erasma Rotterdamského ruční knížka o rytíři křesťanském*, s. 41-49.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr. 1. Albrecht Pětipeský z Chýš a Egrberku (Bartoloměj Paprocký z Hlohol, *Diadochos III. O stavu rytířském*, 1602, s. 105)

Obr. 2. Vyobrazení boje křesťanského vojska Habsburků proti Turkům (Bartoloměj Paprocký z Hlohol, *Diadochos I. Historie o příbězích v Království uherském a jinde*, 1602, s. 57)

Miroslav Žitný

Analýza erbů u nobilitací vydaných českou dvorskou kanceláří za vlády Josefa I. (1705-1711)

Úvod

Můj příspěvek vychází z široce pojaté diplomové práce, která se věnuje problematice nobilitací vydaných českou dvorskou kanceláří za vlády Josefa I. (1705-1711). Objektem zájmu jsou zde nobilitace, týkající se povýšení do šlechtického stavu určitého stupně, platného na území Koruny české, a s nimi spojené nutně vyplývající otázky. Analyzuji tak nejen diplomatickou stránku nobilitačního spisu, ale také heraldické okolnosti s aktem povýšení související. Kromě souhrnného přehledu uskutečněných nobilitací se můj zájem soustředil také na postihnutí základních tendencí nobilitační politiky sledovaného období a pokus o profesně-sociální stratifikaci nobilitovaných osob. Téma a celkové zaměření práce bylo podmíněno snahou doplnit bádání o tzv. nové šlechtě 18. a 19. století, jež je již po několik let předmětem výzkumu skupiny badatelů soustředěných kolem osoby doc. PhDr. Tomáše Krejčíka, CSc. na Katedře historie Filosofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě. Dosavadním výsledkem práce vědeckých pracovníků i studentů jsou diplomové a disertační práce,¹ ale také příspěvky v různých heraldických a genealogických periodikách (např. Genealogické a heraldické informace) a tematických sbornících.²

Studium nobilitačních spisů je nezbytným předpokladem pro pochopení procesu nobilitačního řízení a s ním související nobilitační politiky. V souvislosti s výzkumem tohoto pramene byla a je věnovaná pozornost také heraldické stránce, úzce související s aktem povýšení. Heraldická problematika se proto stala středem zájmu některých autorů, kteří vycházejí z různé pramenné základny, kterou detailněji rozvádějí a analyzují. Výsledky jejich bádání jsou prezentovány jako příspěvky v různých studiích a periodikách.³ Zde zaslouží v první řadě připomenout studie

¹ Z. ŽOUŽELKA, *Moravská šlechta zastoupená ve svazcích G a H kvaternů majestátů Moravských zemských desk*, Ostrava 2005; R. MACHÁŇ, *Vybraní nobilitovaní důstojníci na Moravě a ve Slezsku v první polovině 19. Století*, Ostrava 2003 (diplomová práce); J. BRŇOVJÁK, *Nobilitovaní úředníci státní správy markrabství moravského 1850-1918*, Ostrava 2002 (diplomová práce); Týž: *Nobilitační politika císaře Karla VI. v českých zemích 1712-1740*, Ostrava 2005 (disertační práce); Z. DVORÁKOVÁ, *Moravská šlechta 17. - 19. století ve světle knih majestátů desk zemských moravských*, Ostrava 2007 (bakalářská práce).

² Šlechtic podnikatelem-podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.-19. století. Nobilitas in historia moderna. Ostrava 2008; Erbové listiny, zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, ktorá sa v dňoch 19. - 20. októbra 2005 uskutočnila v priestoroch Slovenskej národnej knižnice v Martině. Martin 2006.

³ Mezi periodika věnující se heraldice, sfragistice a genealogii patří např.: Genealogické a heraldické listy, Heraldická ročenka, Genealogické a heraldické informace, Heraldika a genealogie, Genealogicko-heraldický hlas. Zde je možno uvést některé tematické články: H. SEDLÁČKOVÁ – A. F. MALINOVSKÝ, *Vyobrazení erbů v archivním fondu Salbuchy*, In: *Paginae historiae* 16, roč. 2008, s. 437-487; M. FIALA, *Tři studie k české renesanční heraldice*, In:

Tomáše Krejčíka, sledujícího vývoj heraldických pravidel, erbovních miniatur, jejich výtvarnou stránku a možnosti využití nobilitačních listin.⁴ Udělené erby jsou také sledovány z hlediska profesního zaměření jejich uživatelů.⁵ Jistým vzorem jsou zde práce rakouského badatele Michaela Göbla.⁶ Problematice erbovní cenzury a osobě erbovního inspektora W. O'Kellyho se detailněji věnuje Hans Jäger-Sunstenau,⁷ z domácích autorů pak např. Jiří Brňovják, jenž zkoumal erby a vývoj heraldických tendencí u nobilitací vydaných českou dvorskou kanceláří za vlády Karla VI. (1712-1740).⁸ Heraldická problematika 18. a 19. století je také středem zájmu J. Županiče v jeho syntéze věnované nové šlechtě Rakouského císařství.⁹

Obsahem a účelem příspěvku je snaha navázat na dosavadní stav výzkumu nobilitací a jejich heraldické stránky a poukázat na důležitou a nedílnou součást nobilitačního aktu, kterou je udělení erbu. Na pozadí českých nobilitací vydaných v krátkém období vlády Josefa I. (1705-1711) se pokusím nastínit jak samotnou podstatu erbovní cenzury, tak její projevy v praxi ve spojitosti s osobou erbovního inspektora. Smyslem je dokázat, již v tomto období, existenci určitých pravidel,

Heraldická ročenka 20, Praha 1993, s. 3-32; část 2: HR 21, 1994, s. 3-87; V. J. SEDLÁK, *Znak okněžněných abatyší od svatých andělů*, In: Heraldika a genealogie, roč. XI /1978, č. 1, s. 28-29; P. SEDLÁČEK, *České zemské desky a heraldika (1642-1869)*, In: Heraldika viva II. Sborník příspěvků u konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 21. – 22. října 1999 v Pardubicích. Pardubice 2002, s. 79-94.

⁴ T. KREJČÍK, *Ke studiu erbovních listin*, In: Archivní časopis 27, roč. 1997, s. 145-150; Týž: *Šest století erbovních miniatur*, In: Heraldická ročenka, roč. 1985, s. 3-36; Týž: *K soupisu malířů erbovních listin*, In: Heraldická ročenka, roč. 1978, s. 49-50; Týž: *K typologii miniatur v erbovních listinách 18. století*, část I. In: Heraldická ročenka, roč. 1982, s. 31-39; část II. roč. 1983, s. 47-57; Týž: *Možnosti studia heraldiky nové šlechty v 19. Století*, In: Genealogia ac heraldica Bohemica. Praha 2002, s. 106-111; Týž: *Erbovní listiny jako specifický druh historického pramene*, In: M. FIALA, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea. Praha 2001*, s. 7-38; Týž: *Tři neznámé erbovní listiny*, Heraldická ročenka, roč. 1977, s. 77-80.

⁵ R. MACHÁŇ, *Erby a predikáty důstojníků rakouské (rakousko-uherské) armády v 19. století*, In: Genealogické a heraldické informace 2004, s. 13-26; Z. ŽOUŽELKA, *Nobilitovaní příslušníci státního úřednictva na Moravě a ve Slezsku v první polovině 19. století*, In: Genealogické a heraldické informace 2005, s. 45-62.

⁶ M. GÖBL, *Kanzleiheraldik und Wappensymbolik des 19. Jahrhunderts am Beispiel von Wappenverleihungen an Militärpersonen*. In: Jahrbuch der Heraldisch-genealogischen Gesellschaft Adler 1986/87, s. 54-108; Týž: *Österreichische Kanzleiheraldik und Wappensymbolik des 19. Jahrhunderts am Beispiel von Wappenverleihungen an Zivilpersonen*, Wien 1992 (disertační práce); Týž: *Wappenmaler an den Wiener Hofkanzleien von 1700 bis zum Ende der Monarchie*. In: Herold-Jahrbuch. Neue Folge 9, 2004, s. 9-69.

⁷ Hans Jäger SUNSTENAU, *Erbovní cenzoři v dvorských kancelářích ve Vídni 1707-1918*, In: Genealogické a heraldické informace, roč. 1988, č. 2-3, s. 115-132.

⁸ J. BRŇOVJÁK, *Erb a přídomek - atributy českých nobilitací císaře Karla VI.* In: Genealogické a heraldické informace 2005, s. 7-40; J. BRŇOVJÁK – P. HRUBOŇ, *Erbovní návrh a erbovní censura v českých nobilitacích císaře Karla VI. (1712-1740)*, In: Erbové listiny, zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, ktorá sa v dňoch 19. - 20. októbra 2005 uskutočnila v priestoroch Slovenskej národnej knižnice v Martině. Martin 2006, s. 152-161.

⁹ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 195-204.

podle kterých byly erby záměrně upravovány s ohledem na udělený stav. Erby jsem podrobil statistickému a významovému zhodnocení z hlediska typu uskutečněných nobilitací, se snahou o zevrubné vylíčení jejich povahy a zejména s ohledem na obecně narůstající uplatnění obecných druhů erbovních figur. Na příkladech tak názorně poukážu na spojitost udělených erbů s osobou nobilitovaného šlechtice (tzv. mluvící znaky).

1. Prameny

Základním studijním materiálem mého výzkumu se staly nobilitační spisy. Jedná se o aktový materiál vzešlý z nobilitačních řízení, uskutečněných českou dvorskou kanceláří v letech 1705-1711. Nobilitační spisy české dvorské kanceláře (dále ČDK) a jejich nástupců jsou v současnosti uloženy v pražském Národním archivu¹⁰ (dále NA) a ve vídeňském Rakouském státním archivu, přičemž v NA jsou uloženy spisy vniklé z činnosti české dvorské kanceláře do roku 1749, kdy byla samostatná ČDK zrušena. Nobilitační spisy vydané po roce 1749 se pak nacházejí ve Vídni v Rakouském státním archivu (kde jsou uloženy také spisy, které se týkaly udělení šlechtických titulů platných na území Říše či v rakouských zemích).

Spisy týkající se jednotlivých nobilitací jsou uloženy ve složkách a tvoří je v první řadě koncept nobilitační listiny, do něhož je často vlepěn erbovní návrh, žádost o udělení stavu, popř. ještě přednesení kanceláře. Ve složce nalezneme také další korespondenci mezi žadatelem a kanceláří, či jím zaslané dokumenty (genealogické vývody, opisy diplomů a dobrozdání), mající přispět ke zdárnému ukončení nobilitačního řízení. Obsahem fondu však nejsou originály nobilitačních diplomů, které jsou dnes součástí rozličných archivních a muzejních sbírek.¹¹ Rozborem nobilitačních spisů i okolnostmi nobilitačního řízení se věnuje například studie Jiřího Brňovjáka.¹²

¹⁰ Fond je uložen v I. oddělení Národního archivu pod názvem Česká dvorská kancelář, má časové rozpětí (1293)1523 – 1749. Nobilitační spisy šlechtických privilegií jsou uloženy pod inventárním číslem 752, SIGN. IV D1, v kartonech 410-514, přičemž jsou seřazeny abecedně podle jména resp. přídomku nobilitované osoby Inventář: K. BERÁNEK – J. KOLLMANN, *ČESKÁ DVORSKÁ KANCELÁŘ (1293)1523 – 1749*, Praha 1966.

¹¹ Teprve v poslední době se setkáváme se snahou o tvorbu edic nobilitačních listin a evidenci umístění jejich originálů. Zde je nutno uvést edice listin z archivu Národního muzea a Archivu hlavního města Prahy, vzniklé z činnosti kolektivu kolem Michala Fialy: M. FIALA – J. HRDILIČKA – J. ŽUPANIČ, *Erbovní listiny Archivu hl. města Prahy a Nobilitační privilegia studentské legie roku 1648*, (edice). Praha 1997; M. FIALA, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*, Praha 2001 (edice). M. FIALA – J. ŽUPANIČ, *Praha 1648. Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*, Praha 2001. Soupisu nobilitačních listin obsažených v archivních a muzejních sbírkách na severní Moravě se věnoval Karel Müller: K. MÜLLER, *Erbovní listiny ve Státním oblastním archivu v Opavě*, Ostrava 1985; Týž: *Erbovní listiny v archivech Slezska a severní Moravy*, Opava 2001.

¹² J. BRŇOVJÁK, *Nobilitační spisy české dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712-1740)*, In: Sborník archivních prací 56, 2006, č. 1, s. 69-111. V obecně rovině lze nalézt informace o nobilitačních spisech také v publikaci věnující se pramenům k hosp. a sociálním

Druhým archivním pramenem, který jsem při studiu nobilitací využil, byly tzv. Salbuchy (Saalbücher).¹³ Fond s časovým rozsahem 1530-1832, který je taktéž přístupný v I. oddělení NA a to v podobě mikrofilmů. Původně se jako Salbuchy označovaly urbáře a registra, které měly bezprostředně evidovat písemnosti vydané panovnickou kanceláří. Přesto však v souboru převažují knihy s dodatečně opsanými privilegii. Salbuchy vznikly koncem 18. a na počátku 19. stol. ve spojené dvorské kanceláři ve Vídni. Záměrem, který vedl k jejich vypracování, bylo opsat do nich veškerá panovnická privilegia na území habsburské monarchie mimo uher-ské země. Šlo jak o privilegia osobní (nobilitace- povyšování do stavu, polepšování erbu, inkoláty, panovnické confirmace atd.), tak o privilegia pro stavovské obce, města, vesnice a církevní instituce. Pro studium šlechty jsou podstatné kvaterny s opisy nobilitačních a inkolátních listin, v mém případě se jednalo o svazek 111 zahrnující sledované období 1705-1711. Z hlediska informací sice nepřinesly ve srovnání s nobilitačními spisy nové poznatky, ale umožnily doplnit určité nesrovnalosti či chybějící spisy při studiu.¹⁴

Výchozím bodem studia uskutečněných nobilitací je literatura věnující se jejich soupisu. Takovou základní prací jsou Doerrový registry nobilitací ze Salbuchů.¹⁵ Druhým obdobným dílem, které poskytuje abecední rejstřík nobilitovaných šlechticů, je dílo Antona Schimona,¹⁶ který zde kromě jména a data nobilitace v některých případech uvádí také profesi nobilitované osoby. Informace týkající se podoby erbů a biografických či genealogických záležitostí poskytují rozličné šlechtické almanachy, erbovníky a přehledy. Zde je možné čerpat zejména z řady tzv. Siebmacherových erbovníků (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch).¹⁷ Z produkce domácích autorů nelze opomenout např. díla Josefa

dějinám: M. MYŠKA – A. ZÁŘICKÝ a kol: *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku I*, Ostrava 2008, s. 64-89.

¹³ Celý fond tvoří 117 svazků salbuchů a 7 svazků originálních register, které se dělí na 51 svazků privilegií osobních a 73 svazků privilegií všeho druhu. Na základě československo-rakouské archivní úmluvy z roku 1920 došlo k předání některých svazků Československu. Předání se týkalo svazků s privilegii pro České země, takže salbuchy netvoří souvislou číselnou řadu. Inventář: F. ROUBÍK – D. CULKOVÁ – J. KOLLMAN, *Salbuchy. Sal. 1527 - 1832. Numerický inventář a abecední rejstřík*, Praha 1981.

¹⁴ O povaze, vzniku a využití Salbuchů detailněji: M. FIALA, *Tři studie k české renesanční heraldice*, In: *Heraldická ročenka* 20, Praha 1993, s. 6-7; H. SEDLÁČKOVÁ – A. F. MALINOVSKÝ, *Vyobrazení erbů v archivním fondu Salbuchy*, In: *Paginae historiae* 16, roč. 2008, s. 437-487.

¹⁵ A. von DOERR, *Der Adel der Böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplomen etc.* Prag 1900.

¹⁶ A. SCHIMON, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, Böhm. Leipa 1859.

¹⁷ Jednotlivé svazky díla jsou sestaveny dle teritoriálního hlediska. (Podle členění rakouských zemí od 50. let 19. stol.). V případě rodů z Čech se jedná o svazek: Rudolf J. MERAVIGLIA-CRIVELLI, *Der böhmische Adel*, Nürnberg, 1885. Moravská šlechta je obsahem svazku: H. KADICH – C. BLAZEK, *Der mährische Adel*, Nürnberg, 1899. Samostatné Blažkovy svazky se pak týkají šlechty pruského a rakouského Slezska: C. BLAZEK, *Der Adel von Oester-*

Pilnáčka či z posledních let lexikony J. Halady, Petra Maška, erbovníky Milana Myslivečka a almanachy V. Pouzara.¹⁸

2. Nobilitace vydané českou dvorskou kanceláří v letech 1705-1711

Před analýzou nobilitací uskutečněných ve sledovaném období, je vhodné pozastavit se nejprve nad dobovou hierarchií šlechtických titulů, která ovlivnila skladbu šlechty v zemích Koruny české. Česká šlechta se totiž v předbělohorském období dělila do dvou základních stavů - panského a rytířského. Po obnoveném zřízení zemském byl zaveden nový systém dělení šlechty, vycházející ze systému říšského, který již fungoval také v rakouských dědičných zemích, ale byl přizpůsoben českým poměrům. V sestupném pořadí se nově jednalo o vévodský stav (Herzogstand), knížecí stav (Fürstenstand), hraběcí stav (Grafenstand), stav svobodných pánů (Freiherrnstand, Herrenstand), rytířský stav (Ritterstand) a prostý šlechtický stav (Adelstand).¹⁹

Z celkového počtu 158 úspěšně ukončených nobilitačních řízení (týkajících se celkem 195 osob), uskutečněných ČDK v letech 1705-1711, se ve 24 případech jednalo o potvrzení (tzv. *Bestätigung*) již získaného stavu. Do statistiky nobilitací vydaných ČDK jsem tato potvrzení nezahrnul, jelikož při nich v podstatě nebyl udělen český šlechtický stav, jednalo se pouze o uznání platnosti titulu (zejména říšského) pro České země. Ke skutečnému povýšení do českého šlechtického stavu příslušného stupně tak došlo u 132 nobilitací. Jak je patrné z tabulky, nejvíce je zastoupeno povýšení do rytířského a prostého šlechtického stavu.²⁰ Rozdíl mezi prostým šlechticem a ostatními tituly spočíval v usnesení, že prostý šlechtic nemohl získat inkolát, který by mu umožňoval zakoupit deskové statky a opravňoval ho ke vstupu do stavovské zemské společnosti. Prosté šlechtice lze tedy přirovnat spíše ke

reichischen Schlesien, Nürnberg 1885; Týž: *Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien*, Nürnberg 1887; Týž: *Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien, Theil 2*, Nürnberg 1890; Týž: *Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien, Theil 3*, Nürnberg 1894. Přehled obsahu všech svazků vypracoval H. JÄGER-SUNSTENAU, *General-Index zu den Siebmacher'schen Wappenbüchern 1605-1967 sowie zu den Sonderbänden und zur neuen Siebmacherreihe*, Graz 2006.

¹⁸ J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*. Brno 1972; Týž: *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983; Týž: *Rody starého Slezska 1-5*. Brno 1991-1998; J. HALADA, *Lexikon české šlechty I-III*, Praha 1992-94; V. POUZAR, *Almanach českých šlechtických rodů*. I-II, 1996, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007; M. MYSLIVEČEK, *Velký erbovník. Svazek I, II*, Plzeň 2005/2006; P. MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé Hory do současnosti. Díl I, A-M*. Praha 2008; Týž: *Modrá krev*. Praha 2003.

¹⁹ O vývoji šlechtické titulatury v zemích Habsburské monarchie široce pojednává: J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha 2006, s. 38-81 (zvláště o titulatuře v Českých zemích s. 48-56). Další zmínky najdeme: J. BRŇOVJÁK, *Nobilitační spisy české dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712-1740)*. In: Sborník archivních prací, č. 1. Praha 2006, s. 73-76; P. MAŠEK, *Modrá krev*. Praha 2003, s. 5-12.

²⁰ Součástí tabulky není polepšení erbu Woraczickým z Pabienitz z 1. dubna 1710 a propůjčení čestného titulu *Hoch und Wohlgeboren* rodu Colloredo 27. února 1711.

svobodným nešlechticům, od nichž se však lišili erbem a přídomkem. Navazovali tak na tradici předbělohorských erbovníků (erbovních měšťanů).²¹

Zajímavá je skutečnost, jak došlo k vyrovnání nové titulatury s tradiční společenskou pozicí panského stavu. Místo panského titulu se totiž postupně prosazoval titul svobodný pán, který v 18. století zcela převážil. Pro panský stav to však mělo následky z hlediska ztráty prestiže. Došlo totiž k tomu, že titul pána (původně označení nejvznešenějších rodů Království českého) upadl na úroveň svobodného pána (v praxi tedy až v pořadí třetí nejvyšší stupeň), obvyklého a nikoliv tak významného v německých oblastech. Cizinec, jenž si nechal potvrdit stav svobodného pána v Českých zemích, tak nyní stál teoreticky na stejné výši jako tradiční české rody, žijící zde i několik staletí. Přesto však některé rody, ať už panské či rytířské, mohly požádat o úřední potvrzení starobylosti svého stavu. Velké množství titulů je proto doplněno o přídatné jméno „alter“ = starožitný (alter Ritterstand, alter Freiherrstand). Tyto tituly mají svůj původ právě v potřebě odlišit starožitnou rodovou šlechtu (jež držela dotyčný titul již po několik desetiletí či dokonce staletí) od osob nově povýšených.²²

Tab. Nobilitace vydané českou dvorskou kanceláří v letech 1705-1711

Udělený stav	Počet	%
Prostý šlechtický stav	36	27,3
Rytířský stav	44	33,3
Starožitný rytířský stav	20	15,1
Stav svobodných pánů / panský stav	9	6,8
Starožitný stav svobodných pánů/ starožitný panský stav	13	9,9
Hraběcí stav	10	7,6
Celkem	132	100

²¹ J. BRŇOVJÁK, *České nobilitace podnikatelů v období vlády císaře Karla VI. (1712-1740)*. Nobilitace-stavovství-merkantilismus. In *Šlechtic podnikatelem-podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18. - 19. století*. Nobilitas in historia moderna. Ostrava 2008, s. 220.

²² J. BRŇOVJÁK, *Nobilitační spisy české dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712-1740)*. In: *Sborník archivních prací*, č. 1. Praha 2006, s. 74 (dále Brňovjác).

3. Erbovní návrh a cenzura jako nedílná součást nobilitačního procesu

Každý zájemce o nobilitaci musel české dvorské kanceláři doručit písemnou žádost (supliku), ve které se měl pokusit uvést všechny osobní a rodové kvality a zásluhy, které on sám a jeho předci vykonali pro blaho země a panovníka (merita-vojenské, úřední, fiskální). Podstatnou roli hrálo taktéž to, mohl-li žadatel prokázat alespoň nepřímý šlechtický původ. V dopise pak uvedl, do jakého stavu si přeje být povýšen, s jakým přídomkem a erbem. Domníváme se, že text žádosti nevyhotovoval žadatel sám, ale nechal jej sepsat najatým úředníkem či notářem. Pokud ČDK žádost přijala, tak bylo formálně zahájeno nobilitační řízení.²³ Zde zastávali velmi důležitou úlohu dvorští agenti, kteří sídlili ve Vídni a měli přístup k nejvyšším dvorským úřadům. Zastupovali v průběhu nobilitačního řízení žadatele o povýšení, radili při koncipování jejich žádosti a také se přimlouvali na určitých místech pro zdárné vyřízení celého jednání.²⁴

Součástí žádosti, kterou žadatel zasílal ČDK, bylo i rozličné množství příloh. Jednalo se zejména o různá dobrozdání,²⁵ opisy starých diplomů či listin, dokládající profesní kariéru žadatele a prokázané zásluhy, šlechtický původ, dřívější nobilitace, tedy vše co mohlo podpořit zdárné vyřízení žádosti. Součástí příloh byl také erbovní návrh. Nobilitační řízení probíhalo v rámci zasedání nejvyšších úředníků ČDK, tzv. dvorské královské rady. Ta posoudila veškeré okolnosti a předala erbovní návrh k posouzení erbovnímu cenzorovi. Poté taxátor určil potřebnou částku, která měla být zaplacená. Ta v sobě zahrnovala, kromě částky vázané na určitý stupeň šlechtictví, jehož chtěl žadatel dosáhnout, také náklady spojené se samotným nobilitačním řízením. Pokud byly splněny všechny náležitosti spojené s vlastním nobilitačním řízením (ověření žádosti, zaplacení tax, provedení erbovní cenzury), vyhotovila ČDK k danému případu tzv. přednesení kanceláře (Vortrag), které pak bylo předloženo panovníkovi. V něm kancelář vyličila veškeré žadatelovy zásluhy, rodinné poměry, původ a další okolnosti relevantní pro udělení titulu. V druhé části přednesení bylo prezentováno vyjádření ČDK, ve kterém uvedla, zda souhlasí s žádostí o povýšení a nadto doporučovala císaři jak se má v dané záležitosti rozhodnout.²⁶ Poté, co císař schválil přednesení, se přistoupilo k vytvoření konceptu nobilitačního diplomu, který se stal podkladem pro vyhotovení originálu (čistopisu) diplomu, jenž byl zaslán žadateli. Datum panovníkova schválení je možno považovat za oficiální datum nobilitace. Koncept a samotný originál nobilitační listiny však byly vyhotoveny později.

Nedílnou součástí každého povýšení do šlechtického stavu bylo udělení erbu (resp. při povýšení do vyššího stavu také jeho potvrzení). Díky této skutečnosti se tak nobilitační diplomy a spisy stávají vděčnou látkou ke studiu nejen pro diploma-

²³ Brňovják, s. 81-83.

²⁴ Tamtéž, s. 83.

²⁵ Kancelář si mohla, pokud to bylo třeba, nechat vyhotovit dodatečná dobrozdání od nejvyšších zemských úřadů.

²⁶ Brňovják, s. 84-96.

tiku, ale i heraldiku, jíž umožňují sledovat jak vývoj ve výtvarném zpodobnění udělených erbů, tak poznat dobové podněty při jejich tvorbě, výběru erbovních figur, klenotů apod. Zájemce o povýšení byl povinen, při zaslání žádosti o povýšení, přiložit také kresbu erbovního návrhu, případně i jeho popis. Samozřejmě bylo třeba, aby erb odpovídal estetickým a heraldickým pravidlům. Buď byl sám žadatel znalý těchto pravidel, nebo využil služeb znalce, většinou samotného erbovního malíře.²⁷

Erbovní návrh putoval, po doručení žádosti české dvorské kanceláři, do rukou erbovního censora (inspektora). Ten mohl v zásadě určit směr výtvarného provedení erbů své doby a po heraldické stránce se stal nezastupitelnou osobností při nobilitačních řízeních. Úřad erbovního censora byl doživotní a censor se tak počítal mezi úředníky kanceláře. Jeho hlavní náplní byla kontrola všech heraldických okolností spojených s udělením nobilitačního diplomu. Dohlížel nejen na správnou podobu erbovní miniaturny, jež měla odpovídat heraldickým a estetickým pravidlům, ale také zaznamenával erby a tituly neprávem či chybně používané. Spolupracoval s ČDK a dodával jí posudky na doručené erbovní návrhy. 29. listopadu 1708 vyšlo nařízení, dle kterého měl erbovní censor, kromě svého písemného vyjádření, nechat vyhotovit erbovním malířem nový návrh erbu a postoupit tyto radnímu kolegiu, které mělo dotyčnou nobilitaci na starost, k dalšímu projednávání. Erbovní censor tak zastával velmi důležitou funkci, která ve svém důsledku značně ovlivnila nejen podobu uděleného erbu, ale také obecné tendence ve výtvarném pojetí erbovních miniatur.²⁸

V rámci sledovaného období 1705-1711 vykonával funkci erbovního censora William O'Kelly de Aghrim, jehož poznámky nalezneme v konceptech nobilitačních listin na erbovním návrhu. Ty obsahují vyjádření k podobě erbu či stručné schválení s podpisem, jimž potvrdil, že erb odpovídá všem heraldickým pravidlům a také danému stupni šlechtictví, do kterého měl být žadatel povýšen. O'Kelly byl skutečným vědcem zajímajícím se o heraldickou problematiku. Narodil se ve šlechtické rodině v Irsku v roce 1670. Později svou rodnou zem opustil a usadil se nejprve ve Španělském Nizozemí, kde byl ustanoven králem heroldů provincie Hennegau. Již v roce 1697 vstoupil do císařských služeb. Po smrti Leopolda I. jej Josef I. povolal jako doktora filosofie na nově zřízenou rytířskou akademii dolnorakouských stavů ve Vídni, kde přednášel jako profesor filosofie také o heraldice

²⁷ Bylo třeba dodržet některá pravidla při tvorbě erbovního návrhu. To se týkalo např. přítomnosti základních atributů erbu: přilba, klenot, příkrývadla apod. Dodržováno muselo být také pravidlo barvy a kovu: při tvorbě znaku se žádalo, aby barva byla vždy pokládána na kov (zlatá a stříbrná tinktura) a kov na barvu. Tedy kovem pokrytá figura měla spočívat na barevném poli a naopak. Nebylo možné klást kov na kov a barvu na barvu. K pravidlům heraldiky detailněji viz T. KREJČÍK – R. PSÍK, *Základy heraldiky*. Ostrava 2009, s. 15-48; J. KREJČÍKOVÁ – T. KREJČÍK, *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*. (1. vyd.). Praha 1987; M. BUBEN, *Encyklopedie heraldiky*. Praha 2003, s. 10-35, 371; Z. M. ZENGER, *Česká heraldika*. Praha 1978, s. 17-18; K. SCHWARZENBERG, *Heraldika*. Praha 1941.

²⁸ H. JÄGER-SUNSTENAU, *Erbovní cenzoři v dvorských kancelářích ve Vídni 1707-1918*. In. Genealogické a heraldické informace, roč. 1988, č. 2-3, s. 118 (dále JÄGER-SUNSTENAU).

a genealogii. 26. listopadu 1707 byl povýšen do říšského rytířského stavu a byla mu propůjčena také hodnost *comes palatinus* (1708).²⁹ 14. června 1707 byl William O'Kelly of Aghrim listinou císaře Josefa I. řádně jmenován erbovním inspektorem v říšské dvorské kanceláři. V letech 1707-1748 byl erbovním censorem také v české dvorské kanceláři a rakouské dvorské kanceláři a v letech 1749-51 ve spojené česko-rakouské dvorské kanceláři. Při úřední činnosti a ve všech ostatních textech používal O'Kelly nejvíce latinu, neboť němčinu se nikdy nenaučil dobře ovládat. Jeho nástupcem v rakouské dvorské kanceláři byl Johann Fridrich von Eger,³⁰ který se dlouhou dobu snažil o jmenování erbovním censorem, čehož dosáhl až po smrti O'Kellyho 1. března 1751.³¹

Na erbovních návrzích nalezneme O'Kellyho latinsky psané schvalovací formule nebo vyjádření s podpisem. Pokud souhlasil s podobou erbu, připsal formuli: „*Conforme est arti et statui*“ (či různě zkrácené varianty typu: *arti conforme est / statui et arti conforme est*). Erbovní návrh byl tedy schválen nejprve O'Kellym, poté projednán a schválen radním kolegiem ČDK a vlepen do přednesezení, které pak bylo, po jeho podpisu nejvyšším kancléřem, předáno císaři ke schválení.³² Někdy cenzor do erbovního návrhu nezasahoval, jindy jej drobně upravil a v některých případech razantně změnil původní návrh. Většinou z toho důvodu, že požadované složení figur a barev budoucího erbu odporovalo heraldickým pravidlům, nebo neodpovídalo stavu, do kterého měl být žadatel povýšen. To se týkalo zejména počtu polí štítu, příleb a klenotů, kdy byl jejich větší počet zpravidla vázán na vyšší stav (svobodných pánů a hrabat). Výjimku však mohly představovat erby získané v zahraničí, které při potvrzení šlechtického stavu pro České země zůstaly často v nezměněné podobě. Byly také snahy zavést do udělování erbů určitý systém, dle něhož by se erby učené jednotlivým stupňům šlechtictví zřetelně odlišily, neboť dosavadní praxe umožňovala relativní volnost co do výběru figur, počtu příleb či rozličných honosných kusů. V 18. století tak byly učiněny alespoň pokusy o

²⁹ Titul říšských dvorských falckrabat, na něž císař delegoval některé své pravomoci. Císařem udělená pravomoc výkonu vyhrazených práv se nazývala komitiva, která se podle rozsahu v jakém byla udělena rozlišovala na větší a menší. O'Kelly jako držitel tzv. menší komitivity měl např. pravomoc propůjčovat erby. M. BUBEN, *Encyklopedie heraldiky*. Praha 2003, s. 329-30.

³⁰ Koncipista ČDK. V letech 1730-1738 první radní protokolista. Po přijetí do funkce sekretáře roku 1738 byl povýšen do prostého šlechtického stavu (22. 11. 1738) a od roku 1751 se stal O'Kellyho nástupcem ve spojené česko-rakouské dvorské kanceláři. JÄGER-SUNSTENAU, s. 119.

³¹ JÄGER-SUNSTENAU, s. 117-119 ; K tématice erbovní cenzury a O'Kellyho osobě dále: J. BRŇOVJÁK – P. HRUBOŇ, *Erbovní návrh a erbovní censura v českých nobilitacích císaře Karla VI. (1712-1740)*. In: Erbové listiny, sborník příspěvků z mezinárodní konference v Martině 2005. Martin, 2006, s. 152-161; J. BRŇOVJÁK, *Erb a přídomek - atributy českých nobilitací císaře Karla VI.* In: Genealogické a heraldické informace 2005, s. 7-40; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha 2006, s. 195-204.

³² J. BRŇOVJÁK – P. HRUBOŇ, *Erbovní návrh a erbovní censura v českých nobilitacích císaře Karla VI. (1712-1740)*. In: Erbové listiny, s. 155-156.

přidělení určitého počtu přileb s klenoty pro určitý stupeň šlechtictví (šlechtické erby jedna, rytířské dvě atd.).³³ Z následujícího výkladu bude zřejmé, že při udělení nových erbů již byly dodržovány jisté zvyklosti a pravidla. Jistě zásadní úlohu v tom hrála osoba erbovního censora O´Kellyho, který vyzdvihl důležitost svého úřadu na úroveň kolegia ČDK, jež mělo na starost nobilitaci posoudit. To si bylo vědomo odbornosti O´Kellyho a jeho připomínky a zásahy do erbovního návrhu většinou přijalo.

Ačkoliv nebyla ještě ve sledovaném období zcela úplně stanovena pevná pravidla pro udělení erbů, resp. zásady týkající se oprávnění užití určitých druhů figur, lze již vysledovat určitý systém znaků a norem, dle kterých se snažil erbovní censor William O´Kellyho of Aghrim odlišit erby určené jednotlivým stupňům šlechtictví a na jejich podkladě také hodnotil oprávněnost zvolených figur erbovního návrhu. V případě zřetelné kolize erbovní návrh pozměnil. Snažil se však patrně zachovat základní atributy erbu, které byly požadovány, zejména v případě jejich spojitosti s osobou či jménem nobilitovaného.

U nobilitací, týkajících se povýšení do **prostého šlechtického stavu**, zasahoval erbovní censor docela často do kompozice erbovního návrhu. Zájemci o povýšení do prostého šlechtického stavu měli totiž leckdy náročné představy o podobě erbů, jimiž měli být obdařeni. Přesto můžeme vysledovat na zkoumaném souboru některé specifické znaky udělovaných erbů. V první řadě lze poukázat na základní způsoby členění hlavního pole štítů. Prostý štít, znázorňující pouze jednoduché heraldické figury,³⁴ např. břevno či krokev jsem u těchto nobilitací nenalezl. Souvisí to nejen s trendem raně barokní heraldiky, jež opustila od strohých erbů a bohatě využívala obecných figur,³⁵ což umožnilo při stoupajícím počtu nově udělených erbů tyto od sebe lépe odlišit, ale také s povědomím, že právě erby s jednoduchými heraldickými figurami byly typické pro některé staré vladycké a panské rody. Při analýze erbů udělených prostým šlechticům ve sledovaném období

³³ Již za raného působení O´Kellyho v úřadě erbovního inspektora vyšla některá nařízení, která se snažila podobu erbů systematicky korigovat. Výnosem z 10. března 1713 bylo nařízeno, aby erby prostých šlechticů nenesly turnajské přilby s korunkou, nýbrž pouze přilby kolčí s točenicí. Předpis byl 22. března 1715 doplněn výnosem, podle něhož neměla být přilba u rytířských erbů postavena jako dopředu hledící, ale pootočená doprava. Oba výnosy však nebyly v praxi příliš dodržovány. JÄGER-SUNSTENAU, s. 118. K pevnému a ucelenému stanovení heraldických předpisů dochází až v souvislosti s nařízením vydaným Marií Terezií 29. listopadu 1752. Tehdy bylo mimo jiné ustanoveno, že erby prostých šlechticů budou mít provždy jednu, rytíři dvě a svobodní páni 3 přilby, hrabata a knížata pak 3 a více. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha 2006, s. 197.

³⁴ Heraldické figury jsou znamením tvořena dělením štítů různými čarami na pole různého geometrického tvaru. Jejich kombinací vznikají svébytné erbovní figury-krokev, břevno, kůl, klín apod.

³⁵ Obecné figury jsou heraldická znamením negeometrického tvaru. Kreslí se velmi stylizovaně, z důvodu zjednodušení jejich tvorby a zřetelnosti.

jsem tedy zjistil, že při základním členění štítů bylo nejčastěji provedeno jeho čtvrcení (ve 34 % ze všech případů) a rovnoměrněji pak polcení (14% případů), dělení (17 %) či varianta, kdy byl štít ponechán celý, bez heraldské figury (14 %).

Erby prostých šlechticů neměly mít v praxi více než čtyři pole, přičemž třeba srdeční štítek jim byl, až na výjimky, zapovězen.³⁶ V rámci sledovaného souboru se běžně vyskytoval až u erbů potvrzených či polepšených v rámci nobilitací, týkajících se povýšení do stavu svobodných pánů. Přesto se jedinou výjimkou stal erb Ferdinanda Ignáze Sunhubera, správce cí. solních skladů (*Salzversilberer*) v Jihlavě, který při povýšení do prostého šlechtického stavu obdržel čtvrcený erb se zlatým srdečním, korunovaným štítkem, v němž byla figura černé orlice.³⁷ Po dlouhou dobu bylo u prostých šlechticů zvykem udělení prosté kolčí přilby s točenicí. Ve sledovaném období však byla ve většině případů již užitá vždy jedna turnajová přilba s korunkou. Pouze u třech udělených erbů se vyskytla přilba kolčí s točenicí místo korunky.³⁸

Typickým příkladem dodatečného zjednodušení kompozice erbu je nobilitace Georga Antona Grumholze, královského rychtáře v Jihlavě.³⁹ Ten předložil ve své žádosti o povýšení do prostého šlechtického stavu erbovní návrh, v němž je čtvrcený štít se stříbrným srdečním štítkem s figurou červeného květu růže. V 1. a 4. poli červené barvy byl zlatý lev s květem růže v předních tlapách a ve 2. a 3. modrém poli tři zlaté hvězdy. O'Kelly však usoudil, že takto navrhnutý štít neodpovídá dosaženým zásluhám a zejména srdeční štítek nebyl, jak již bylo předesláno, u erbů prostých šlechticů běžně povolován. Zredukoval proto počet polí na dvě, přičemž se snažil zachovat základní atributy erbu navrhnuté žadatelem. Proto ponechal figuru lva, symboliku hvězd a zejména růží, což souviselo s požadovaným přídomkem „von Rossenfeld“. Turnajskou přilbu s korunkou zaměnil za kolčí s točenicí. Klenot upraveného erbu v podstatě vycházel z původního návrhu, pouze byl sladěn s ohledem na tinktury použité ve štítu a u příkrývad.

Obdobně bylo postupováno v případě nobilitace Karla Moritze Glöcknera, který taktéž dodal návrh počítající se čtyřmi hlavními poli štítu, přičemž ústřední figurou erbu byl zlatý gryf a 2 šikmá břevna. O'Kelly opět snížil počet polí štítu,

³⁶ Střední (srdeční) štítek je heraldské znamení tvořené samostatným štítkem umístěvaným zpravidla uprostřed čtvrcení hlavního štítu.

³⁷ F. I. Sunhuber byl povýšen do prostého šlechtického stavu s přídomkem „von Ehrenfels“ 9. listopadu 1710. Národní archiv (dále NA), fond Česká dvorská kancelář (dále ČDK), inv. č. 752, kart. č. 491, spis Sunhuber.

³⁸ Týkalo se to erbu bratrů Fuchsových, kteří byli povýšeni do prostého šlechtického stavu s přídomkem „von Todtenfeld“ listinou z 18. ledna 1709. (NA, ČDK, kart. č. 431, spis Fuchs von Todtenfeld). Obdobně tomu bylo u nobilitace G. A. Grumholze von Rossenfeldt (viz následující poznámka) a Johanna Mathiase Krausse, primátora v Kladsku, povýšeného 3. ledna 1709 do prostého šlechtického stavu (NA, ČDK, kart. č. 452, spis Krauss).

³⁹ G. A. Grumholz byl 18. ledna 1709 povýšen do prostého šlechtického stavu s přídomkem „von Rossenfeld“ (NA, ČDK, kart. č. 453, spis Grumholz).

avšak tentokrát nezasahoval zásadně do zvolených typů figur, ani do barevné kombinace.⁴⁰

Podmínky pro udělení **rytířského stavu** byly přísnější než v případě prostého šlechtictví, které bylo částečně chápáno jako jakýsi přechodný stav mezi svobodnými nešlechtici a stavovskou šlechtou. Žadatel, který usiloval o povýšení do rytířského stavu, tak musel na jedné straně prokázat svůj šlechtický původ a také důvody, resp. zásluhy, pro které měl být povýšen. V případě, že bylo žádosti vyhověno, a byl zároveň udělen i inkolát, mohl se rytíř již počítat mezi nižší stavovskou šlechtu, čemuž dopomohlo i potvrzení starobylosti tohoto stavu (tzv. *alter Ritterstand*), kterým se rytíř vymezil vůči tzv. novožitným rytířům. Změny zaznamáme také při zhodnocení heraldické stránky povýšení do rytířského stavu. V případě, že byla nobilitována osoba, která již vlastnila prostý šlechtický titul, byl jí zpravidla erb potvrzován či polepšen, u nobilitovaných nešlechticů, a těch byla ve sledovaném souboru většina, byl udělen zcela nový erb. Jak se ze studia nobilitačních spisů zdá, zlepšuje se také výtvarná kvalita erbovního návrhu.

Pokud bychom poukázali na charakter rytířských erbů, udělených ve sledovaném období, našli bychom pestrou směs typů.⁴¹ Na jedné straně nalezneme erby, které dávají svým provedením najevo vyšší stupeň šlechtictví, a tedy působí více reprezentativně, na straně druhé byly uděleny erby, které se co do zdobnosti a použitých figur příliš neliší od erbů prostých šlechticů. Je to dáno ještě poněkud neucelenými heraldickými předpisy, které by pevně stanovovaly základní atributy rytířských erbů a přispěly tak k jejich zásadnímu odlišení od erbů jiných stavů. Příklad jednoduché kompozice erbu nalezneme u Leopolda Mentzela von Mentzelberg, asesora zemského soudu ve Slezsku, kterému byl, při jeho povýšení do rytířského stavu 7. dubna 1711, udělen erb jeho bratra Ersnta Wilhelma, sekretáře král. vrchního úřadu ve Slezsku.⁴² Podoba tohoto erbu byla následující: štít modré barvy a vněm zpoza kopce vyrůstá jelen přirozených barev ve skoku, mající v tlamě květinu. Na štítě spočívá korunovaná turnajská přilba. Klenotem byl vyrůstající jelen ze štítu a příkrývadla modro-zlatá a modro-stříbrná.

U poloviny případů se setkáme s čtvrceným štítem, či s dělením vzniklým kombinací čar, s šachovanými poli, a v jednom případě se lze setkat také se srdečním štítkem. Ten byl udělen v rámci povýšení Wilhelma Augusta Schönfeldera von Schönfeldt do rytířského stavu 31. prosince 1705.⁴³ Naopak zdatelně ubývá štítů

⁴⁰ Advokát Karl Moritz Glöckner byl povýšen do prostého šlechtického stavu s přídomkem „von Glukenstein“ 7. dubna 1710 (NA, ČDK, kart. č. 434, spis Glöckner).

⁴¹ Je třeba poznamenat, že v rámci analýzy byly brány v potaz erby nově udělené, nikoliv potvrzené původní erby šlechtické.

⁴² Ernst Wilhelm byl povýšen do rytířského stavu 29. listopadu 1702. (NA, ČDK, kart. č. 463, spis Mentzel).

⁴³ Blason erbu: Čtvrcený štít se srdečním štítkem modré barvy, v němž se nachází 5 (2, 1, 2) stříbrných růží. V 1. a 4. poli zlaté barvy je černý orel mající na obou křídlech po jedné stříbr-

nečleněných či polcených a dělených. Je tak zřetelné, že členitější štíty jsou často bez výraznějších zásahů erbovním inspektorem povolovány. Přesto i zde docházelo ke korekcím návrhů zaslaných žadatelem. Tak tomu bylo zřejmě i v případě nobilitace Gottfrieda Greiffa, obchodníka ve Vratislavi. V nobilitačním spise je totiž založen erbovní návrh, který počítal se štítem čtvrceným, přičemž v 1. stříbrném a 4. modrém poli byli lvi ve střídavých barvách a 2. a 3. pole bylo stříbrně a modře šachované. V klenotu byl stříbrný pštros s kotvou v zobáku. Tuto variantu však erbovní inspektor upravil na erb dělený, v horní polovině polcený, a jako klenot byla použita figura gryfa.⁴⁴ Ve všech případech spočívala na štítě turnajská přilba s korunkou, která je pro rytířský stav již zcela typická, přičemž ve dvou případech byl erb osazen dvěma přilbami. Dvě přilby na uděleném erbu nalezneme v případě nobilitace Georga Wenzela Pohle von Pohle z 5. března 1706 a rytmistra Johanna Friedricha Tillyho z 5. listopadu 1708. Erb prvně jmenovaného se mohl navíc v klenotu pyšnit zlatým lvem se dvěma ocasy.⁴⁵

Při potvrzení starožitnosti stavu však mohly erby nabýt mnohem složitější kompozice, než bylo u rytířů běžné. S odkazem na cizí původ předků nobilitovaného zde nalezneme také některé vlivy zahraniční heraldiky. To se stalo při povýšení Leopolda Narcissa Gymnicha do starožitného rytířského stavu.⁴⁶ Polepšený erb byl totiž rozčleněn do šesti polí, přičemž uprostřed štítu byl srdeční štítek znázorňující starý rodový erb, který získali jeho předci jako měšťané v německém Kolíně (ve stříbrném poli modrý heroldský kříž). Tento srdeční štítek byl nesený po obou stranách stříbrnými lvy s korunkou a dvěma ocasy. Na štítě pak spočívaly dvě přilbice s klenoty, přičemž z pravé vyrůstal lev ze štítu, držící v pravé přední tlapě stonek se třemi čtyřlístky, na levé nalezneme klenot z původního erbu, červené kohoutí pero a před ním stojící stříbrný holub. Naopak Johann Drewes von Wolffsbruch, pošt-mistr v Kunžaku, při povýšení do téhož stavu získal pouze potvrzení původního co do kompozice jednoduchého erbu, což byl štít šestkrát modře a stříbrně dělený. Na štítě pak spočívala turnajská přilba s korunkou a dvěma rohy taktéž šestkrát modře a stříbrně dělenými.⁴⁷

Při povýšení do **stavu svobodných pánů**, či při potvrzení jeho starožitnosti, docházelo ke změnám i v udělených resp. potvrzovaných erbech. Dosavadní rytířské erby byly rozšiřovány, např. o čestné štítky, zvyšoval se počet polí hlavního štítu a jednotlivé figury polí byly různě polepšovány, např. lvi o korunky, meče

né růži a mezi hlavami taktéž stříbrnou růží. Ve 2. a 3. poli zelené barvy 3 (2,1) zlaté snopy obilí. Na štítě spočívá korunovaná turnajská přilba. Klenot: figura orla ze štítu; příkrývadla: modrostříbrná. (NA, ČDK, kart. č. 496, spis Schönfelder von Schönfeldt).

⁴⁴ G. Greiff byl povýšen do rytířského stavu 7. dubna 1711 s přídomkem von Greiff und Lindsay (NA, ČDK, kart. č. 435, spis Greiff von Lindsay).

⁴⁵ Nobilitace Georga Wenzela Pohle von Pohle z 5. března 1706 (NA, ČDK, kart. č. 475, spis Pohle) a Johanna Friedricha Tillyho z 5. listopadu 1708 (NA, ČDK, kart. č. 501, spis Tilly).

⁴⁶ L. N. Gymnich byl povýšen do starožitného rytířského stavu 12. května 1705 (NA, ČDK, kart. č. 436, spis Gymnich).

⁴⁷ NA, Salbuchy, svazek 111, pag. 503-511v.

apod. Změny se děly také na štítě, kde byly přidávány další přilbice, takže místo jedné zde nyní spočívaly dvě a někdy i tři. Doplněvány jsou i rozličné honosné kusy a ve výjimečných případech také štítonoši. Například při povýšení Melchiora Andrease Rottenberg von Endirsdorf do starožitného panského stavu 20. června 1709, byl starý rodový erb přemístěn jako srdeční štítek do nového čtvrceného štítu se dvěma přilbicemi.⁴⁸ Tato vylepšení erbů však neproběhla při každém udělení titulu svobodných pánů, neboť zejména některé velmi staré či slavné rody si nechaly pouze potvrdit stávající erb, který rod velmi dobře reprezentoval a případné zásahy do jeho ztvárnění tak nebyly požadovány. Paradoxně tak erby vyšších šlechticů mohly dosahovat mnohem menší okázalosti a zdobnosti, než znaky novozitných šlechticů, což však jen podporovalo vědomí starobylosti a určité výlučnosti jejich nositelů. V konceptu nobilitačního diplomu tak nebyl v některých případech nalezen ani blason potvrzovaného erbu, neboť jeho podoba byla obecně známa. Pokud však byl v nobilitačním spise nalezen erbovní návrh, ať už zaslaný žadatelem či vyhotovený malířem kanceláře, dosahoval velmi vysoké kvality, což může svědčit o výši vložených prostředků na jeho vyhotovení. U erbů, které byly potvrzeny ve své původní podobě, nelze přirozeně hodnotit některé heraldické tendence sledovaného období (na rozdíl od erbů nově udělených). Je však pravdou, že erbovní cenzor v praxi vždy již získaný rodový erb žadateli potvrdil, ačkoliv by mohl z hlediska utvářejících se heraldických pravidel erb pozměnit, což se však v rámci sledovaného období nestalo.

V rámci zkoumaného souboru 22 nobilitací, při kterých došlo k povýšení do panského stavu / stavu svobodných pánů či do jejich starožitných variant (nejsou brány v potaz potvrzení říšských titulů), byl v 5 případech erb polepšen a u ostatních byla potvrzena jeho dosavadní podoba.⁴⁹ K potvrzení tradičního rodového erbu došlo kupříkladu při povýšení Jana Felixe a Maxmiliána Františka Želeckých z Počenic do starožitného panského stavu 13. července 1706. Ponechali si tedy erb modré barvy, v němž byla červená tatarská čepice.⁵⁰

U erbů **hrabat** se setkáme obdobným postupem a při povýšení byl erb polepšen buď prostým přidáním další přilby s klenotem, popř. zvýšením počtu polí štítů ze čtyř na šest apod. Z 10 nobilitací, při kterých byl udělen hraběcí stav, byl erb polepšen v 5 případech.⁵¹ Ke klasickému způsobu polepšení erbu došlo například u nobilitace členů z rodu Michna von Weitzenau (Michna z Vacínova). V rámci po-

⁴⁸ NA, ČDK, kart. č. 483, spis Rottenberg von Endirsdorf.

⁴⁹ Rody, které si při povýšení do stavu svobodných pánů v letech 1705-1711 nechaly potvrdit stávající erb: např. Posadowsky, Chorinsky von Letske, Lichnowsky von Woschtitz, Harrach, Mittrowsky, Zieletzky von Potschenitz, Deym von Stritez, Poppen, Tiepolt, Fragstein. Polepšení nebo rozšíření erbu bylo provedeno u nobilitací: Lilienegg, Hauspersky von Fanal, Koschinsky von Koschin, Goczalkowsky, Rottenberg von Endirsdorf.

⁵⁰ NA, ČDK, kart. č. 514 (spis Zieletzky von Potschenitz, nobilitace z 13. července 1706).

⁵¹ Erb byl polepšen hrabatům: Korschensky von Tereschau, Kottulinsky von Kottulin, Wallis und Carrighain, Pissnitz, Michna von Weitzenau. Potvrzen dosavadní erb rodům: Harrach, Globen, Podstatsky, Nostitz.

výšení do hraběcího stavu 14. ledna 1711 byl jejich původní erb svobodných pánů polepšen o třetí, prostřední přílbu s klenotem, přičemž do spodního pole srdečního štítu byla přidána ozbrojená paže.⁵²

4. Erby cizinců

V případě nobilitací, které se týkaly potvrzení říšského šlechtického stavu určitého stupně pro České země, se setkáme s velice zajímavým poznatkem, jenž se týká potvrzovaných erbů, které svým ztvárněním poněkud vybočovaly z linie erbů zvyklých v českých resp. rakouských zemích.⁵³ Říšská heraldika byla poněkud složitější a dalo by se říci i někdy okázalejší, než heraldika česká. Je u ní zřetelnější například působení vlivů heraldiky francouzské či anglické. Rytíři i prostí šlechtici tak přicházeli do Českých zemí s erbem, který by jim, v případě prvotního povýšení do českého šlechtického stavu téhož stupně, nebyl pravděpodobně povolen. Týkalo se to především složitější kompozice těchto erbů, které často i odporovaly některým domácím heraldickým zvyklostem. Tím je myšlen například častější výskyt srdečních a čestných štítků i u erbů nižších šlechticů. Někdy zase zcela chyběly některé části erbu, v domácím prostředí běžně užívané. Příkladem může být erb Mathiase Maximiliana von Weinbergen, kterému byl 5. prosince 1705 potvrzen říšský rytířský stav pro České země. Jeho erb, jehož červený štít nesl tři stříbrné růže, byl zvláštní tím, že zcela postrádal příkrývadla a přílbici s klenotem, místo nich byla na štítě posazena pouze hodnostní koruna. Jak je z konceptu nobilitační listiny zřejmé, byl mu tento erb i přes tyto okolnosti potvrzen.⁵⁴ Jiným příkladem budiž purkmistr Olomouce Johann Franz Walchowsky von Walchenheim, který žádal o potvrzení říšského šlechtického stavu a erbu nabytého 5. listopadu 1698. O Kelly mu erb bez změny potvrdil. Zajímavé na něm je především to, že 2. a 3. pole čtvrceného štítu je červeně a stříbrně routované s figurou věže, v 1. a 4. poli černě a zlatě děleném jsou do středu přivrácení lvi ve střídavých barvách, přičemž v předních tlapách nesou písmeno „W“ jako možný odkaz na jméno a přídomek.⁵⁵

Dosti kompozičně složité mohly být také potvrzované erby svobodných pánů, kontrastující s poněkud strohými erby tradičních českých rodů. Příkladem může být Johann Wilhelm von Würtz und Burg, rada vrchního královského úřadu ve Slezsku, kterému byl, při potvrzení říšského starožitného stavu svobodných pánů pro České země 24. června 1705, uznán a polepšen také honosný erb o šesti polích,

⁵² NA, ČDK, kart. č. 464 (nobilitační spis Martina Jaroslava Michny z Vacínova, povýšeného 6. června 1663 do starožitného stavu svobodných pánů); Tamtéž (spis bratrů rodu z Vacínova, povýšených 14. ledna 1711 do hraběcího stavu).

⁵³ Viz také J. BRŇOVJÁK, *Erb a přídomek - atributy českých nobilitací císaře Karla VI.* In: Genealogické a heraldické informace 2005, s. 15-16.

⁵⁴ NA, ČDK, kart. č. 509, spis Weinbergen.

⁵⁵ Potvrzení říšského stavu prostého šlechtice pro České země z 26. srpna 1709 (NA, ČDK, kart. č. 504, spis Walchowsky von Walchenheim).

se srdečním štítkem, třemi přilbicemi a dvěma rytíři jako štítonoši.⁵⁶ O'Kelly se v takových případech snažil patrně najít určitý kompromis mezi nutnými úpravami erbu a jeho originální podobu získanou v zahraničí.

5. *Obecné figury udělených erbů a jejich spojitost s osobou nobilitovaného šlechtice (mluvící znaky)*

Při pokusu o statistické podchycení a analýzu erbů, udělených při nobilitačních řízeních v letech 1705-1711, jsem zjistil některé poznatky, které se mohou stát podkladem pro další zhodnocení. Pro krátké trvání studovaného období však nelze na jejich základě vyvozovat obecné závěry, které by zásadně osvětlily souvislosti vývoje heraldického zpodobnění udělovaných erbů. Provedená statistická analýza má za úkol spíše souhrnně vyložit četnost zastoupení jednotlivých druhů erbových figur a tedy i skladbu či spíše povahu udělených erbů a jejich spojitost s osobou nobilitovaného.

Předně je třeba se pozastavit nad základními atributy erbů. Nově udělené erby již zcela odpovídají trendům raně barokní heraldiky, bohatě využívající obecných figur a členitých štítů. Tuto hypotézu potvrzuje fakt, že se zde již nesetkáme se štíty znázorňujícími pouze základní heroldské figury (což je typické i pro tradiční české rodové erby), ale naopak se, po vzoru erbů udělovaných v zahraničí, bohatě využívá figur obecných, které měly větší reprezentativní a z hlediska žadatele také vypovídací charakter. Možnost značné variability obecných erbových figur navíc umožnila lépe od sebe odlišit neustále narůstající množství nových erbů. Nově nobilitovaní se naopak mohli díky erbům, odpovídajícím barokní heraldice, lépe odlišit od starožitných rodů, které často žádaly při povýšení do vyššího stavu o potvrzení svých starých rodových erbů, ač z prvního pohledu nijak obzvlášť okázalých. O to více však z nich čísela starobylost, tak moc ceněná a žádaná v období, kdy mohl o povýšení do šlechtického stavu požádat kdokoliv, kdo vykázal dostatečné osobní a rodové zásluhy a finanční schopnost.

Při analýze způsobu základního členění štítu u udělených erbů se setkáme ve většině případů s jeho čtvrcením do čtyř polí (ve 43 % případů ze všech) a to nejen u erbů rytířů, ale běžně již i u erbů prostých šlechticů. Naopak ubývá udělování dříve častějších erbů dělených (v 11,6 %) a polcených (v 10,2 %). V 17,4 % případů byl pak udělen erb bez heroldského členění, zcela vyplněn obecnou figurou.

Při výběru obecných figur štítu vyházeli žadatel o povýšení z několika faktorů, které ve svém důsledku zásadně předurčily výslednou podobu erbu. Jednotlivé figury ze štítu, vyobrazené scény a různé symboly tak mohly připomínat zásluhy, jimiž se žadatel vyznamenal. Velice často erb odkazuje také na specifickou profesi a jméno žadatele resp. přídomek, kterým měl být obdařen. V takovém případě se hovoří často o tzv. **mluvících znacích**.⁵⁷

⁵⁶ Říšský starožitný stav svobodných pánů získal Johann Wilhelm 14. září 1700 (NA, ČDK, kart. č. 512, spis Würtz und Burg).

⁵⁷ M. BUBEN, *Encyklopedie heraldiky*. Praha 2003, s. 291 (dále Buben).

Při rozboru jednotlivých skupin obecných figur jsem zjistil, že nejvíce byly zastoupeny figury zvířat a jejich částí (ve 33,6 % ze všech obecných figur). Ze zvířat je nejpočetnější figura lva a orlice.⁵⁸ Vyvstává otázka, nakolik mohly mít tyto figury spojitost se zemským patriotismem. Lev i orlice měly úzké sepětí se státní symbolikou zemí Koruny české. Jistě bychom asi našli šlechtice, který výběr figury mohl podřídit svému zemskému cítění, což lev a orlice mohli velmi dobře vyjádřit, avšak stejně tak si mohl jiný šlechtic zvolit tyto figury ze zcela subjektivního důvodu, ve snaze dát svému erbů reprezentativnější ráz, nehledě na obecně častý výskyt těchto figur. Lev i orlice navíc vyjadřovaly sílu a odvalu a tak byly velice oblíbené zejména u důstojníků armády, vyskytovaly se však běžně také u úředníků apod. Figura holuba či vrány mohla opět mít jistou symbolickou funkci.⁵⁹ Pokud byla zvolena jiná zvířata, lze hledat spojitost se jménem či domovinou žadatele. Krásným příkladem je rytířský erb Johanna Georga Wolffa,⁶⁰ radního ve Vratislavi, jenž si jako ústřední figuru svého, co do zdobnosti poněkud strohého, štítu zvolil figuru panáčujícího vlka, opakující se také v klenotu. Neméně zajímavou figuru je liška, se kterou se setkáme u nobiletace bratrů Fuchsových z Todtenfeldu, kteří byli povýšeni do prostého šlechtického stavu za své předchozí vojenské zásluhy.⁶¹ V erbů tak nalezneme nejen symbol lišky (*Fuchs*), ale také figuru ozbrojené paže s mečem. Rovněž smrtka v klenotu má zřejmě spojitost s požadovaným přídomkem (*Todten-feld*) a zkušenostmi z bitevního pole.

U figur z rostlinné říše (v 11,5 % ze všech figur) se pak nejčastěji setkáme s květem růže či stromem.⁶² Již zde byla zmínka o Georgu Antonu Grumholzi, kte-

⁵⁸ Lev vystupuje jako symbol síly, odvahy a statečnosti. Vyskytuje se proto často v dynastických, zemských a státních znacích a stejně tak i v erbech řady šlechtických rodů. Většinou je ztvárněn ve skoku, tedy když je zvíře vzepjaté na zadních nohách a s přední pravou nohou zvednutou. Buben, s. 268.

Orlice je v české heraldické terminologii obecná figura zobrazovaná jako jednohlavý orel, hledící zpravidla vpravo. Jako král ptactva vyjadřovala orlice moc, sílu a bojovnost. Buben, s. 324.

⁵⁹ Holub či holubice vyjadřovala v křesťanství prostotu, čistotu, církev a Ducha svatého, který v podobě holubice sestoupil na Ježíše při jeho křtu v Jordánu. V heraldice oblíbený motiv poukazující na pravou víru erbovníka. Buben, s. 176. Naopak vrána, či spíše havran býval pokládán za symbol neblahé osudovosti, objevoval se proto také na zobrazeních bitevních polí či katastrof. Buben, s. 158.

⁶⁰ J. G. Wolff byl povýšen do rytířského stavu 30. září 1706 (NA, ČDK, kart. č. 512, spis Wolff).

⁶¹ Andreas Sebastian a Franz Sebastian Fuchsovi byli povýšeni do prostého šlechtického stavu s přídomkem „von Todtenfeld“ listinou z 18. ledna 1709 (NA, ČDK, kart. č. 431, spis Fuchs von Todtenfeld).

⁶² V heraldice se růže zpravidla kreslí jako pětistá a její semeník má většinou odlišnou barvu. V raných křesťanských dobách byla růže symbolem mučedníků. Růže je také symbol Krista a její červená barva symbolizuje jeho krveprolití. Buben, s. 404. Strom je jeden z nejstarších symbolů lidstva. Neustále rostoucí strom také vyjadřuje pokračující lidský rod (symbol rozvětvenosti rodu- viz např. genealogické rodokmeny ztvárněné v podobě stromu). Jed-

rý požadoval udělení erbu, v němž byla vedle ústřední figury lva také růže, která korespondovala s požadovaným přídomkem „von Rossenfeld“. U figury stromu jsem opět našel spojitost s přídomkem. Obchodník z Vratislavi, Georg Nuss von Nuss, měl na svém erbu jako klenot strom ořechu (*Nuss*).⁶³ Franz Carl Nentwig von Eichenfeld, celní výběřčí ve Zlatých Horách, měl zase ve štítě a v klenotu strom dubu (*Eiche*).⁶⁴

U člověka a jeho částí (v 9 % ze všech figur) bylo zastoupeno nejčastěji zpodobnění obrněné paže s mečem či ozbrojenec v brnění. Tyto figury byly v podstatě vyhrazeny žadatelům, kteří mohli vykázat vojenské zásluhy buď osobní, či alespoň svých předků a erbovní cenzor tak vždy posoudil oprávněnost jejich užití. Ve snaze o co nejvyšší motivaci totiž mohli adeпти, budující vojenskou kariéru, počítat s poměrně brzkým povýšením do vyššího stavu, což jim zpětně zase umožnilo získání vyšších hodností v armádě. Proto byla služba ve vojsku oblíbeným způsobem jak postoupit ve společenském žebříčku nahoru. Vojenští důstojníci tak různými symboly odkazovali na své úspěchy na bitevním poli. Zde lze jako příklad uvést rytířský erb Johanna Christopha Benady,⁶⁵ ve kterém nalezneme, s odkazem na nositelovu údajnou bohatou vojenskou kariéru, figuru paže s mečem zaťatým do země. Obdobně je tomu u Georga Zikmunda Kramera a Ernsta Fridricha Kussela,⁶⁶ jejichž erby nesou klenot taktéž v podobě figury obrněné paže s mečem. Jak již bylo předesláno, velice často se u této skupiny erbů setkáme s figurami vyjadřující sílu a statečnost (lvi, orli, draci).

V ostatních případech zpodobnění lidských částí a postav se také setkáme se zajímavými motivy. Bratři Christoph Ludwig a Martin König, obchodníci ve Vratislavi, obdrželi při svém povýšení do rytířského stavu tento erb: štít modré barvy a v něm nahý muž s šedivými vousy a vlasy, na hlavě má korunku a přes bedra mu vede šedá stuha. V pravici drží meč a v levici zlaté žezlo. Na štítě spočívá turnajská přilba s točenicí střídavě zlaté a modré barvy. Klenot: muž ze štítu; příkryvadla modro-zlatá. Ačkoliv není ústřední figura štítu uváděna v listině jako král, svým

notlivé druhy stromů na erbech šlechtických rodů pak mohou odkazovat na vlastnosti či jméno svého nositele, např. dub značí tvrdost a odolnost. Buben, s. 435.

⁶³ Georg Nuss, obchodník ve Vratislavi, byl povýšen do prostého šlechtického stavu 8. května 1708 s přídomkem „von Nuss“ (NA, ČDK, kart. č. 468, spis Nuss).

⁶⁴ F. C. Nentwig von Eichenfeld byl povýšen do rytířského stavu 5. února 1710 (NA, ČDK, kart. č. 467, spis Nentwig von Eichenfeldt). Viz také J. BRŇOVJÁK – P. HRUBOŇ, *Erbovní návrh a erbovní censura v českých nobiletácích císaře Karla VI. (1712-1740)*. In: *Erbové listiny, zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, ktorá sa v dňoch 19. - 20. októbra 2005 uskutočnila v priestoroch Slovenskej národnej knižnice v Martině*. Martin 2006, s. 159.

⁶⁵ Johann Christian Benada byl nejprve mušketýrem pak kapitánem a poručíkem armády. Do rytířského stavu s přídomkem „von Benada“ byl povýšen 16. října 1706 (NA, ČDK, kart. č. 413, spis Benada).

⁶⁶ Georg Zikmund Kramer byl povýšen do prostého šlechtického stavu 5. října 1705 (NA, ČDK, kart. č. 452, spis Kramer); E. F. Kussel 19. července 1708 taktéž do prostého šlechtického stavu s přídomkem „von Kussel“ (NA, ČDK, kart. č. 454, spis Kussel).

ztvárněním a atributy meče a žezla ho velmi připomíná, což by odpovídalo rodovému jménu i udělenému přídomku „von König“.⁶⁷ To úředník slezské komory Christof Ignaz Altmann⁶⁸ měl zase v 1. a 4. poli svého rytířského štítu postavu černě oděného starého muže (*Altmann*) s půlměsícem v ruce a ve 2. a 3. poli netradiční figuru fénixe.⁶⁹ S fénixem souvisí další skupina heraldických figur- bájných tvorové a obludy. Ty byly zastoupeny v 14,5 % a převažuje u nich gryf a dvouhlavý orel,⁷⁰ který může opět iniciovat orla říšského, dynastického, tedy s vlasteneckým podtextem. Gryfa měl ve svém erbu Johann Matheass Krauss von Krauss, primátor v Kladsku,⁷¹ ale také vratislavský lékař a doktor filosofie Johann Leopold Kamper von Siegersburg,⁷² nebo již dříve jmenovaný obchodník Gottfried Greiff von Greiff und Lindsay. Z ostatních bájných tvorů stojí za zmínku ještě figura meluzíny, tedy mořské panny se dvěma ocasy, kterou si zvolili jako hlavní motiv svého rytířského erbu bratři Caspar Philipp a Ernst Gottlieb von Schützen, jež byli povýšeni za svou mnohaletou službu v regimentu generála Montecuccoliho.⁷³

U ostatních skupin obecných figur se setkáme s méně početným zastoupením. Přesto i zde lze nalézt některé zajímavé prvky. Výmluvný je například erb bratřanců z rodu Mühler von Mühlencron,⁷⁴ kteří mají ve štítě symbol mlýnského kamene. U staveb se povětšinou setkáme s věží či hradbou, přičemž i zde lze dohledat určitý symbolický význam. Kupříkladu velice zajímavým erbem se mohli honosit členové rodu Hotowitz von Hussenitz und Löwenhaus. Zakladatel rodu Daniel Friedrich byl pražským studentem a v době vpádu švédského vojska do Prahy za třicetileté války se účastnil obrany města, za což byl 7. února 1653 povýšen do vladyckého stavu.⁷⁵ V nobilitačním diplomu se tak dočteme, že na loďkách plul

⁶⁷ Nobilitace z 14. září 1710 (NA, ČDK, kart. č. 451, spis König).

⁶⁸ Nobilitován byl 4. května 1706 (NA, ČDK, kart. č. 411, spis Altmann).

⁶⁹ Fénix je bájný pták zobrazovaný jako orlice vyrůstající (vzlétající) z plamenů. Buben, s. 144.

⁷⁰ Bájně zvíře (pták Noh) zobrazované v heraldice jako polovina lva (trup, ocas, zadní nohy, uši) a polovina orlice (hlava, krk, přední pařáty a křídla). Buben, s. 156. Orel je pak v české heraldické terminologii zobrazován se dvěma hlavami, které jsou od sebe odvráceny. Byl znám již v Byzanci, kde představoval dvě poloviny říše (východní a západní). Dvouhlavý orel, nebo také orel císařský se v Německu objevuje na konci 12. stol., ale oficiálním říšským znakem se stal až za Zikmunda Lucemburského, od jeho získání císařského titulu v roce 1433. Tehdy bylo usneseno, že jednohlavý orel (tedy v heraldice orlice) je znamením německého krále až do jeho korunovace na císaře, kdy přijímá znak dvouhlavého orla. Buben, s. 324.

⁷¹ J. M. Krauss byl povýšen do prostého šlechtického stavu 3. ledna 1709 (NA, ČDK, kart. č. 452, spis Krauss).

⁷² J. L. Kamper byl povýšen 5. listopadu 1706 do prostého šlechtického stavu s přídomkem „von Siegersburg“ (NA, ČDK, kart. č. 447, spis Kamper von Siegersburg).

⁷³ Nobilitace z 25. října 1709 (NA, ČDK, kart. č. 497, spis bratrů „von Schützen“).

⁷⁴ Ernst Ferdinand a Christian Mühlerovi byli povýšeni do prostého šlechtického stavu 27. června 1710 (NA, ČDK, kart. č. 466, spis Mühler).

⁷⁵ NA, ČDK, kart. č. 443 (spis Hotowitz); Daniel Friedrich studoval od listopadu roku 1643 filosofii na pražské univerzitě, dne 29. května 1645 byl promován bakalářem a 23. července 1647

po Vltavě a prováděl průzkum nepřátelských pozic.⁷⁶ To se projevilo také na celkovém zpodobnění uděleného erbu, který byl jeho potomkům, bratrům Ignázi Paulovi, Johannu Wenzelovi a Wenzelovi Podiwinovi, polepšen při jejich povýšení do starožitného rytířského stavu 29. srpna 1709 o druhou přílbici.⁷⁷ Štít erbu byl černě a červeně dělený šikmým vlnitým stříbrným břevnem s labutí, což mělo symbolizovat řeku, po které se Daniel Fridrich plavil, u paty štítu pak je zpodobněno dělostřelbou zničené a hořící, opevněné město, odkazující zřetelně na ostřelování Prahy nepřátelským vojskem. Na levé straně města stojí dvouocasý, korunovaný zlatý lev, jako symbol zemského vlastenectví, síly a statečnosti prokázané při obraně města, který v předních tlapách drží píku s praporcem, stříbrně a červeně děleným.⁷⁸

Nakonec je možné zmínit ještě skupinu tzv. pozemských znamení, kde figuruje vyobrazení skály či trojpahorku, které často slouží jako pomocný heraldický prvek, na kterém stojí či z něho vyrůstá hlavní figura štítu. Avšak třeba u rytířského erbu Hanse Christofa Gleissenberga se setkáme ve 2. a 3. modrém poli se zpodobněním stříbrné skalnaté hory (*Gleissen-berg / třpytivá hora*), doplněným v 1. a 4. poli zlaté barvy figurou černého kamzíka.⁷⁹ Nadpozemské symboly jsou zastoupeny vyobrazením hvězd, jako symbolu nebes, či jak tomu bylo v případě Andree Wehmera, vratislavského obchodníka, jehož erb nesl kromě orlice také figuru půlměsíce protnutého šípem.⁸⁰

Závěr

Analýza erbů udělených v rámci nobilitací vydaných ČDK v letech 1705-1711 ukázala, že v souvislosti se vznikem instituce erbovního cenzora můžeme již skutečně hovořit o počátcích systematického utváření teoretických pravidel, dle

dosáhl hodnosti magistra. Za švédského vpádu se stal členem studentské setniny a v jejích řadách se několikrát vyznamenal. Později působil při rentovním úřadu a zemřel po roce 1673. M. FIALA – J. ŽUPANIČ, *Praha 1648. Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*. Praha 2001, s. 24 (edice nobilitačního diplomu z roku 1653 tamtéž, s. 154-55).

⁷⁶ V nob. diplomu se doslova praví: „Času nočního vezmouce k sobě lodičku některé tovaryše své, posty nepřátelské při řece Vltavě v toliko vyzkoumával ale i vartu zajevše, z sebou pojal, jedné pak noci toliko sám s bubeníkem se na lodičku dal, tak aby vždy dále nepřátelské činy vyšetřiti a o nich představeným oficírům svým gruntovní zprávu učiniti mohl...“ (Tamtéž, s. 154)

⁷⁷ NA, ČDK, kart. č. 443, spis Hotowetz (nobilitace z roku 1709).

⁷⁸ Po polepšení erbu v roce 1709 spočívají na štítě dvě korunované turnajské přílby. Klenoty: I. nad modrou zeměkoulí je šikmo se vznášející černý, dvouhlavý orel, přičemž v levém pařátu drží zlatou korunku a v pravém drží palmovou větev (symbol míru); přikrývadla červeno-zlatá. II. labuť přirozených barev mezi dvěma odvrácenými kopími s praporci, přičemž pravý je červené barvy a levý je černě a stříbrně dělený; přikrývadla černo-stříbrná. Při povýšení Emanuela Franze do starožitného stavu svobodných pánů 13. února 1743 byl rodový erb polepšen o hodnostní baronskou korunu.

⁷⁹ H. Ch. Gleissenberg byl povýšen 14. listopadu 1710 do rytířského stavu s přídomkem „von Gleissenberg“ (NA, ČDK, kart. č. 434, spis Gleissenberg).

⁸⁰ A. Wehmer byl povýšen do rytířského stavu 23. září 1706 (NA, ČDK, kart. č. 509, spis Wehmer).

nichž byly v praxi erbovní návrhy upravovány s ohledem na stupeň požadovaného šlechtictví. Omezují se složitější kompozice erbů u prostých šlechticů i rytířů a dodržují se některá pravidla týkající se počtu přileb s klenoty na štítu apod. Podstatnou úlohu zde jistě sehrála osoba prvního erbovního inspektora Williama O'Kellyho, skutečného erbovního znalce, který mohl zásadně ovlivnit výsledný vzhled uděleného erbu a v dlouhodobém horizontu i některé heraldické tendence. Činnost spojená s posouzením a úpravou erbovního návrhu zaslaného žadatelem se tak stává pevnou a důležitou součástí nobilitačního procesu.

Nově udělené erby napodobují některé prvky zahraniční (říšské) heraldiky a bohatě využívají obecných heraldických figur, které zvyšovaly jejich vypovídací schopnost ve spojení s osobou držitele. Značná variabilita jednotlivých druhů obecných figur umožnila od sebe odlišit také neustále narůstající množství nových erbů. Nejen díky tomu se nově nobilitované osoby zřetelněji vymezily vůči tradičním domácím rodům, které v reakci na zavedení nové šlechtické titulatury usilují především o povýšení do vyššího stavu či alespoň o úřední potvrzení starobylosti svého titulu. Velmi často pak žádají o potvrzení starých rodových erbů, jako názorných atributů této starobylosti, přičemž jejich leckdy jednodušší kompozice kontrastovala zejména s netypickými erby cizích rodů přicházejících do Českých zemí.

Obrázková příloha:

Na levém obrázku je erbovní návrh dodaný Georgem Antonem Grumholzem, na pravém pak varianta po zásahu erbovního cenzora O Kellyho a v této podobě udělená. (NA, ČDK, inv. č. 752, kart. č. 453, spis Grumholz von Rossenfeldt)

Na levém obrázku je rytířský erb Johanna Friedricha Tillyho, na pravém erb Gottfrieda Greiffa von Lindsay. (NA, ČDK, inv. č. 752, kart. č. 501, spis Tilly; tamtéž, kart. č. 435, spis Greiff von Lindsay)

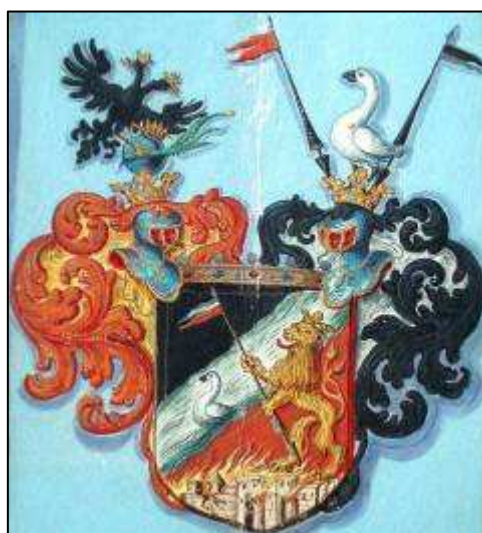
Erb udělený při povýšení Melchiora Andrease Rottenberg von Endirsdorf do starožitného panského stavu. Ve středu tohoto erbu je jako srdeční štítek umístěn původní rodový znak, získaný při povýšení do šlechtického stavu v roce 1623 a potvrzený opětovně v roce 1681. (NA, ČDK, inv. č. 752, kart. č. 483, spis Rottenberg von Endirsdorf)

Erby rodu Michna von Weitzenau (Michna z Vacínova). Na levém obrázku je varianta erbu uděleného v rámci povýšení do starožitného stavu svobodných pánů v roce 1663. Na pravém obrázku je pak erb polepšený při povýšení roku 1711 do hraběcího stavu o třetí, prostřední přílbu s klenotem, přičemž do spodního pole srdečního štítu byla přidána ozbrojená paže. (NA, ČDK, inv. č. 752, kart. č. 464, spis Michna von Weitzenau, nobilitace z roku 1663; tamtéž, nobilitace z roku 1711)

Na levém obrázku je erb rodu Würtz und Burg, na pravém rytířský erb Mathiasse Maximiliana von Weinbergen. (NA, ČDK, inv. č. 752, kart. č. 512, spis Würtz und Burg; tamtéž, kart. č. 509, spis Weinbergen)

Erb svobodných pánů Hotowetz von Hussenitz und Löwenhaus. (NA, ČDK, inv. č. 752, kart. č. 443, spis Hotowetz, nobilitace z roku 1743)

Adam Polášek

Fenomén osiření v životním cyklu vesnických dívek a mladých žen v 1. polovině 18. století (Případová studie)

1. Úvod

V šedesátých letech minulého století se jako součást nového ženského hnutí projevil zvýšený zájem o studium kulturních a společenských rozdílů mezi ženami a muži, což bylo reflektováno také v historických výzkumech.¹ V kontextu české historiografie je však studium vztahu mezi oběma pohlavími v minulosti, neboli „gender history“, poměrně neprobádaným polem.² Obzvláště pak chybějí práce zabývající se postavením žen na venkově.³

Cílem této práce je poznat osudy dívek a žen osiřelých během první poloviny 18. století ve vesnici Křenovice, která náležela k slavkovskému panství moravských Kouniců.⁴ Křenovice byly zvoleny pro svou blízkost ke Slavkovu, která by měla přinést lepší možnosti pro srovnání osudů děvčat sloužících na vesnici a ve městě. Zároveň jsou Křenovice největší vesnicí Slavkovska,⁵ takže studovaná skupina by měla být dostatečně velká. Základním pramenem pro výzkum se staly soupisy sirotků, které zaznamenávají v každém roce místo pobytu všech osiřelých. Tento materiál nám umožňuje poměrně detailní pohled na život mladých lidí v období mezi osiřením a svatbou, která je nejčastějším důvodem pro vyřazení sirotka z evidence. Práce se soustředí na osudy žen a zkoumá jejich specifika.

Toto téma jsem si zvolila především kvůli povaze dochovaných pramenů. Soupisy sirotků umožňují studovat životy konkrétních dívek v období dospívání, během kterého jsou děvčata nucena činit důležitá rozhodnutí, jež je pak mohou ovlivňovat po zbytek života.

Nabízí se několik zásadních otázek, na které se tato práce pokusí odpovědět. Především bude zkoumat, do jaké míry byly kariéry děvčat determinovány rodinou, ze které pocházely, jejich vlastními rozhodnutími a v neposlední řadě náhodou. Dále se pak budu zabývat otázkou místa služby děvčat a vlivem zaměstnání na jejich další osudy. Výsledky svého studia budu následně srovnávat s dosavadní literaturou týkající se daného tématu a také s výsledky sondy, která bude zkoumat osudy neosiřelých dívek.

¹ Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*. Wien, Köln, Weimar 1996, s. 95.

² Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999, s. 6.

³ Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku (16.-18. století)*. Československá historická ročenka 2001. Brno 2001, s. 225-235.

⁴ Viz Příloha: Rozsah kounicovských majetků.

⁵ Alois LIČMAN, *Vlastivěda moravská II. Místopis. Slavkovský okres*. Brno 1921, s. 259.

2. Vesnické dívky a neprovdané ženy v raném novověku – stav výzkumu, problémy, otázky

Detailní pohled na ženskou problematiku v raném novověku nabízí kniha Sheilagh C. Ogilvie *A Bitter Living: Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*.⁶ Autorka se věnuje především nerovnému postavení žen a mužů na pracovním trhu. Pro moji práci má význam kapitola zabývající se prací dívek, ať už na otcovském hospodářství nebo ve službě jinde.

Významnou prací zabývající se postavením sirotků je studie Františka Matějka *Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou*.⁷ Matějek věnuje pozornost teoretickému právnímu postavení sirotků, přičemž vychází ze studia Tovačovské knihy a hospodářských instrukcí pro správu jednotlivých panství. Dále analyzuje sirotčí knihy několika moravských panství a studuje skutečné postavení osiřelých.

Další studií, která se věnuje osudům sirotků v raném novověku je práce Martina Štindla *Bitešští a novoměstští sirotci na přelomu 17. a 18. století*.⁸ Na základě rozboru sirotčích rejstříků se pokouší rekonstruovat různé možnosti „kariéry“ městských sirotků. Věnuje pozornost také samotnému aktu „stavění“ sirotků a vnímá ho jako významný rituál v raněnovověkém městě.

Inspirací k práci mi taktéž byla studie Jaroslava Čechury a Jany Čechurové *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi: Pelejovice 1650-1700*.⁹ Autoři za pomoci soupisů obyvatel a dalších pramenů rekonstruují mobilitu poddaných vesnice Pelejovice, která náležela k třeboňskému panství Schwarzenberků. Dále také mapují osudy konkrétních osob a docházejí k závěru, že i v poddanském prostředí bylo možné udělat určitou „kariéru“ závisující na schopnostech jedince.

Josef Grulich ve svém příspěvku *Venkovská žena v období raného novověku (16.-18. století)*¹⁰ podává stručný nástin životního cyklu poddaných žen. Odmítá, že by ženy měly pouze druhořadou roli ve vesnickém životě, zdůrazňuje jejich rovnoprávné postavení zejména v majetkových záležitostech.

Eduard Maur ve své studii *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*¹¹ věnuje pozornost této problematice vymezitelné skupině oby-

⁶ Sheilagh C. OGILVIE, *A Bitter Living: Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. New York 2003.

⁷ František MATĚJEK, *Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou*. Sborník historický 36, 1989, s. 65-95.

⁸ Martin ŠTINDL, *Bitešští a novoměstští sirotci na přelomu 17. a 18. století. (Pokus o sledování osudové „kariéry“)*. Západní Morava 8, 2004, s. 44-67.

⁹ Jaroslav ČECHURA – Jana ČECHUROVÁ, *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi: Pelejovice 1650-1700*. In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566-1848*. Edd.: Zdeněk Kárník-Jiří Štaif. Praha 1999, s. 94-124.

¹⁰ Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku (16.-18. století)*. Československá historická ročenka 2001. Brno 2001, s. 225-235.

¹¹ Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*. Historická demografie 23, 1999, s. 85-135.

vatelstva. Zkoumá situaci čeledi v závislosti na místě její služby a dochází k několika závěrům. Vrchnost zaměstnávala na svých dvorech obvykle jen fyzicky vyspělé jedince, takže věk těchto sloužících byl vyšší než v případě čeledi pracující u sedláků. Služba na zámku přinášela obvykle největší sociální vzestup.

Studie Daniely Tinkové *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*¹² se zabývá dopady nechtěného mateřství u svobodných žen na jejich další osudy. Pozornost věnuje především právním a ideologickým aspektům nemanželského početí a změnám, kterým v tomto ohledu došlo v době osvícenství.

Alespoň k částečnému srovnání získaných poznatků bylo možné využít i dvou prací studentek Historického ústavu FF MU v Brně. Zejména je to oborová práce Hany Matěnové *Život sirotek v Hodějicích v 1. polovině 18. století*.¹³ Autorka ve své práci vychází rovněž ze soupisů sirotek na slavkovském panství, studuje však jinou vesnici a věnuje více pozornosti interpretaci soupisů z pohledu historické demografie. Další příspěvkem k dané problematice je diplomová práce Miroslavy Kučerové *Život sirotek v Jaroměřicích (nad Rokytinou) v 2. polovině 17. století a na počátku 18. století*.¹⁴ Tento výzkum se zabývá situací v poddanském městečku v období, jež přechází mému výzkumu (1647-1720).

Základním pramenem pro tuto práci jsou soupisy sirotek slavkovského panství.¹⁵ V Moravském zemském archivu se dochovaly souvisle od roku 1720, pouze rok 1739 chybí. Rokem 1720 také začíná můj výzkum. Vzhledem k rozsahu práce je pak ukončen rokem 1750. V několika konkrétních případech bylo studium pramenů prodlouženo i do dalších let, protože osudy některých dívek nebyly rokem 1750 zdaleka uzavřeny.

Podle instrukce z roku 1670 patřilo k povinnostem vrchního úředníka panství, který byl titulován jako hejtman, dohlížet na dostavení se sirotek.¹⁶ Je pravděpodobné, že soupisy vznikaly už v tomto období, avšak nedochovaly se. Do soupisů se děti dostávaly po úmrtí otce a vyškrtnuty z něj bývaly po smrti, po uzavření sňatku nebo po nevhodném chování. Písař si zřejmě dopředu připravil formulář se jmény zemřelých otců a jejich dětí, vycházel při tom z předchozích soupisů. Tato část soupisů je napsána pečlivým rukopisem. Při sepisování samotném už jen dopisoval, kde se sirotci právě nacházeli, a pak ještě připsal

¹² Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*. Historická demografie 27, 2003, s. 133-172.

¹³ Hana MATĚNOVÁ, *Život sirotek v Hodějicích v 1. polovině 18. století*. (Oborová práce HÚ FF MU). Brno 2002.

¹⁴ Miroslava KUČEROVÁ, *Život sirotek v Jaroměřicích (nad Rokytinou) v 2. polovině 17. století a na počátku 18. Století*. (Diplomová práce HÚ FF MU). Brno 2010.

¹⁵ MZA Brno, F 11 Velkostatek Slavkov u Brna, knihy 263-283, 285-296.

¹⁶ Marie ZAORALOVÁ – František NOVÁK Velkostatek Slavkov u Brna (1403)1592-1947. Inventář, 1979. (inventář Moravského zemského archivu v Brně), s. 13.

sirotky po zemřelých v daném roce. U těchto obvykle chybí informace o místě jejich pobytu. Tato fakta jsou napsána zběžným písmem. Všechny soupisy jsou napsány německy, jen příležitostně se objeví latinský nebo český výraz. Německý a český text je psán kurentem, latinský latinkou. Zběžný kurent je v několika případech nečitelný. V takové situaci se daly chybějící informace dohledat v jiných soupisech, ovšem toto nebylo vždy možné, proto mohou některé ojedinělé údaje chybět.

V soupisech samotných se lze setkat s různými chybami. Písaři si například popletli jména sourozenců nebo hospodářů samotných, případně špatně přepsali údaje o věku. Tyto nedostatky se dají poměrně snadno odhalit pouhým srovnáním několika po sobě jdoucích soupisů. Větší význam mají odchylky údajů týkajících se věku sirotků od záznamů v matrikách. Průměrná odchylka dosahovala 3,5 roku, podle soupisů byly dívky obvykle mladší než podle matrik. Tento fakt je zřejmě způsoben snahou poddaných ochránit sirotky co nejdéle před službou na panském.

Pro výzkum daného období jsou relevantní tři matriky pokřtěných, oddaných a zemřelých ze slavkovského farního obvodu.¹⁷ Díky nim můžeme sledovat narození a sňatky od roku 1690 a zemřelé od roku 1704. Matriky jsou psány latinsky a čitelnost záznamů se značně liší v závislosti na písarské ruce. Odchylky mezi údaji v soupisech a matrikách již byly zmíněny výše. Pro další výzkum je také důležitý fakt, že ne všechna děvčata byla do matrik zapsána. Celkem bylo v matrikách dohledáno 85 dívek. Chybějící záznamy mohou být vysvětleny kolísáním rozsahu farních obvodů, nespolehlivostí rodičů, kteří často nechávali děti zapisovat do jiných matrik, než k jakým náleželi, a v neposlední řadě také malou pečlivostí zapisovatelů samotných.¹⁸

Pro doplnění byl použit soupis vesnických hospodářů na kounicovském panství z roku 1741,¹⁹ kde jsou však uvedena pouze jména majitelů gruntů a velikost jejich usedlostí. Dále pak budu vycházet ze soupisu všech křenovických obyvatel pořízeného roku 1754²⁰ a z tereziánského katastru.²¹ Z daného období se dochovaly jen dvě gruntovnice pokrývající léta 1741-1762.²²

Pro srovnání osudů osiřelých a neosiřelých dívek byly použity soupisy obyvatel města Slavkova a všech vesnic slavkovského panství. Dochovaly se od roku 1754 do roku 1807 v kontinuální řadě, avšak některé jednotlivé ročníky chybějí (1756, 1761). Sonda, kterou jsem provedla, využívá soupisy vzniklé mezi lety 1754 a 1764.²³ Poddaní jsou řazeni podle velikosti gruntu. U každého

¹⁷ MZA Brno, E 67 Matriky, knihy 13119, 13120, 13121.

¹⁸ Lumír DOKOUPIL a kol.: *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 10.

¹⁹ MZA, F 11, kniha 793.

²⁰ Tamtéž, kniha 176.

²¹ MZA, D 4, inv. č. 224/I.

²² MZA, F 11, knihy 436, 437.

²³ Tamtéž, knihy 176, 191-208.

hospodáře je uvedeno jeho jméno a věk, dále pak jména a věk jeho ženy, dětí a v některých případech i dalších obyvatel usedlosti (např. sirotků). U dětí, které jsou již mimo domov, je uvedeno, kde se právě nacházejí.

4. Prostor výzkumu

Poprvé se Křenovice objevují společně se Slavkovem roku 1497 v zemských deskách, kdy bylo město spolu s dalšími vesnicemi připsáno Žofii z Valdštejna jejím manželem Petrem hrabětem ze sv. Jiří a Pezinku.²⁴

Roku 1507 koupil slavkovské panství Oldřich Šiška z Kounic,²⁵ začala tak více než čtyřsetletá vláda Kouniců v této oblasti.²⁶ V roce 1531 byl Slavkov spolu s dalšími vesnicemi zapsán v zemských deskách na jména Oldřichových synů.²⁷ V témže roce si bratři rozdělili slavkovské panství mezi sebe, Křenovice spolu s Nížkovicemi tak připadly Petrovi,²⁸ který Křenovice v roce 1536 připsal své ženě Dorotě z Heralovic.²⁹

Petrův vnuk Oldřich se stal prvním významným představitelem jednoty bratrské z rodu Kouniců.³⁰ Jeho syn, také Oldřich, pokračoval v otcových snahách o rozšíření kounicovských majetků.³¹ Po Oldřichově smrti roku 1617 byl jeho majetek rozdělen mezi jeho čtyři syny.³²

Slavkovské panství získal nejmladší Lev Vilém.³³ Události českého stavovského povstání totiž rodinu tradičně českobratrskou těžce poznamenaly. Starší bratři Lva Viléma museli opustit zemi a jeho opatrovnictví se ujal kardinál František Ditrichštejn, díky němuž byl Lev Vilém vychováván v přísně katolickém duchu.³⁴ Kardinál se staral o zájmy svého chráněnce a rozšiřoval slavkovské panství.³⁵ Do majetku Lva Viléma později patřilo i panství Uherský Brod.³⁶ Po Vilémově smrti na panství dohlížela jeho žena Eleonora, rozená z Ditrichštejna.³⁷

²⁴ Moravské zemské desky II., 1480-1566, Kraj Brněnský. Ed. Tomáš Kalina, Praha 1950, s. 89.

²⁵ Marie ZAORALOVÁ, *Rodinný archiv moravských Kouniců*. Sborník archivních prací 42, 1992, s. 36.

²⁶ Tamtéž, s. 58.

²⁷ Moravské zemské desky II, s. 211.; ZAORALOVÁ, M.: *Rodinný archiv*, s. 36.

²⁸ A. LIČMAN, *Vlastivěda moravská II*, s. 260.

²⁹ Moravské zemské desky II, s. 245.

³⁰ František HRUBÝ, *Lev Vilém z Kounic. Barokní kavalír*. Brno 1987, s. 2.

³¹ Moravské zemské desky III, 1567-1641. Kraj brněnský. Ed. Miloslav Rohlík, Praha 1957, s. 247, 376-377, 390, 476.

³² M. ZAORALOVÁ, *Rodinný archiv*, s. 39.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž, s. 40-42.

³⁵ Tamtéž, s. 42; Moravské zemské desky III, 590-592.

³⁶ Bronislav CHOCHOLÁČ, *Die Wirtschaftslage der mährischen Herrschaften des Wenzel Anton Fürsten von Kaunitz-Rietberg*. In: Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711-1794). Graz 1996, s. 468.

³⁷ Tamtéž.

Syn Lva Viléma a Eleonory, Dominik Ondřej, se ujal svého dědictví roku 1674.³⁸ Roku 1704 zřídil z panství Slavkov a Uherský Brod primogeniturní fideikomis, aby tak zabránil dělení rodinného majetku.³⁹ Dominikova diplomatická činnost⁴⁰ a nákupy uherských statků⁴¹ neúnosně zatěžovaly jeho pokladnu, takže Maxmilián Oldřich zdědil po svém otci roku 1705 silně zadlužený majetek.⁴²

Maxmilián se snažil situaci zachránit pronájmem některých statků, avšak nevyhnul se ani prodeji.⁴³ Se zakládáním textilních manufaktur sice neuspěl, ale celkově se mu podařilo uvést rodinný majetek do dobrého stavu.⁴⁴ Maxmilián Oldřich také přijal jméno své manželky, takže příslušníci jeho rodu se od roku 1699 nazývali Kounic-Rittbergové.⁴⁵

Roku 1746 přebral statky po svém zesnulém otci Václav Antonín Kounic, jeden z nejpřednějších členů rodu.⁴⁶ Vynikal na poli mezinárodní politiky a stal se nejvyšším dvorním a státním kancléřem, avšak jeho soukromý majetek velké změny nezaznamenal, pouze přenesení sekundogeniturního fideikomisu na panství Jaroměřice nad Rokytnou.⁴⁷

Na slavkovském panství bylo roku 1708 pět dvorů: ve Slavkově, Letonicích, Křenovicích, Holubicích a Kroužku.⁴⁸ Všechny byly obhospodařovány Kounici v jejich vlastní režii.⁴⁹ Srovnáme-li je na základě výměry polí, byl křenovický dvůr druhý nejmenší (482 měric).⁵⁰

Křenovice byly po celé toto období součástí kounicovského majetku. Petr z Kounic a později jeho vnuk Oldřich udělili křenovickým několik výsad (např. právo odúmrťe, odpuštění desátka vrchnosti roku 1609).⁵¹ Podle lánových rejstříků bylo v Křenovicích osídleno 35 usedlostí.⁵² Podle tereziánského katastr-

³⁸ M. ZAORALOVÁ, *Rodinný archiv*, s. 45.

³⁹ Tamtéž, s. 46.

⁴⁰ Tamtéž, s. 48.

⁴¹ Tamtéž, s. 46.

⁴² Tamtéž, s. 49.

⁴³ Tamtéž, s. 50.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž, s. 49.

⁴⁶ Tamtéž, s. 51.

⁴⁷ Tamtéž, s. 52.

⁴⁸ M. ZAORALOVÁ – F. NOVÁK, *Velkostatek Slavkov u Brna*, s. 8.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ A. LIČMAN, *Vlastivěda moravská II*, s. 260-261.

⁵² Lánové rejstříky brněnského kraje z let 1673-1675. Ed. František Matějka. Praha 1981, s. 86-87. Z toho 9 (26 %) hospodařilo na lánové nebo větší usedlosti (26 %), 14 (40 %) na usedlosti od velikosti 2/4 do 7/8 lánu a 12 (34 %) na usedlosti o velikosti od 1/8 do 3/8 lánu.

ru vlastnilo nějakou usedlost v Křenovicích 72 hospodářů.⁵³ V Křenovicích byl také panský dvůr a mlýn.⁵⁴ Od roku 1623 patřily Křenovice do slavkovského farního obvodu.⁵⁵

4. *Osudy osiřelých dívek a žen*

Jak již bylo zmíněno, stavění sirotků bylo podle instrukce z roku 1670 povinností hejtmana. Ten měl též za úkol oznámit termín jeho konání představitelům městské a vesnické správy tři měsíce dopředu, aby se sirotci mohli včas dostavit, i když třeba pracovali na vzdálenějších místech. Při stavění musel hejtman také vybrat nejschopnější sirotky jako čeleď pro panské dvory. Pokud sirotek opustil panství bez výhostu, měl být o tom úřad hejtmana informován, stejně tak o sirotkově případném návratu. Vesničtí sirotci se také nesměli bez souhlasu vrchnosti stěhovat do města.⁵⁶ Je pravděpodobné, že hejtman vybíral i sirotky do služby k vrchnostenským a městským úředníkům. Z instrukce není jasné, kdo měl na starosti umístění ostatních sirotků. Výzkumy z městského prostředí ukazují, že dohled nad sirotky vykonávala městská nebo vrchnostenská správa.⁵⁷ V soupisech samotných se několikrát objevuje poznámka „solle sich dienst suchen“, což by mohlo svědčit o určité samostatnosti při výběru služby. Celkově této situaci muselo čelit 27 dívek, některé i vícekrát, avšak nikdy ne déle než dva roky. V naprosté většině případů (18) si dívky našly službu u hospodářů v Křenovicích, děvčata tedy zřejmě dávala přednost jistotě v podobě práce v rodné vesnici.

V období 1720-1750 se v Křenovicích narodilo celkem 694 dětí, průměrně tedy 22,4 dětí ročně. Zemřelo 513 lidí (průměrně 16,5 ročně), takže Křenovice se během těchto let rozrostly o 181 obyvatel (průměrně o 5,8 každý rok).

Za tuto dobu se v soupisech sirotků vesnice Křenovice objevilo celkem 154 dívek a mladých žen, které byly sirotky po 90 otcích. Po roce 1720 vstoupilo do soupisů 114 osob ženského pohlaví, u nich můžeme tedy sledovat jejich osudy okamžitě po osiření. V některých soupisech jsou v prvním roce po osiření zaznamenány pouze jména a věk sirotků, informace o pobytu chybí. Z 54 dívek, u kterých známe místo pobytu bezprostředně po osiření, jich 34 zůstalo doma u matky a 11 bylo ve službě, čtyři u bratrance, dvě si měly najít práci, jedna dívka byla nemocná, jedna žebračkou a jedna se vdala. U 60 dívek, jejichž pobyt známe až z roku následujícího po osiření, jich 37 žilo u matky, osm bylo ve službě, šest bylo u nevlastního otce, dvě zemřely, jedna dívka zůstala u bratra, jedna si

⁵³ MZA, D 4, inv. č. 224/I, fol. 225-313. Z toho jsou 4 lánici (5,5 %), 14 třičtvrtěláníků (20 %), 3 půllánici (4 %), 21 čtvrtláníků (29 %), 5 podsedků (7 %), 18 podsedků bez půdy (25 %), 3 domkaři bez polí na poddanské půdě (4 %) a 4 domkaři (5,5 %).

⁵⁴ A. LIČMAN, *Vlastivěda moravská II*, s. 263.

⁵⁵ Tamtéž, s. 265.

⁵⁶ MZA, F11, kniha 14, f. 6.

⁵⁷ Více Kučerová, M.: *Život sirotků*, s. 26; Štindl, M.: *Bítešští a novoměstští sirotci*, 45-

měla najít službu a tři se provdaly. U dvou chybí místo pobytu dokonce i rok po osiření.

Dívky z evidence mizí obvykle po svatbě nebo po smrti. V několika případech pak byly vyřazeny kvůli útěku z panství nebo smilstvu. Důvod vyřazení ze soupisů můžeme sledovat pouze u 107 dívek, které byly vyškrtnuty před nebo přímo v roce 1750. 60 dívek se ve sledovaném období provdalo. Průměrný věk nevěsty byl 24 let,⁵⁸ ovšem v soupisech můžeme najít značné rozdíly. Nejmladším nevěstám bylo 20 let a nejstarší 37 let.⁵⁹ Zemřelo 17 žen, tři dívky se chovaly nemravně a čtyři utekly z panství, u 23 dívek nebyl důvod vyřazení ze soupisů uveden.

4.1 Dívky u příbuzných

V péči o osiřelé děti hráli příbuzní nezastupitelnou úlohu. Celkem 94 (tj. 61 %) dívek strávilo alespoň jeden rok u některého ze svých příbuzných, z toho 37 (24 % z celkového počtu osiřelých děvčat) ve sledovaném období žilo pouze u příbuzných. Podle Františka Matějka měly pro udržení rodinné soudržnosti význam především matky, které se ovšem z ekonomických důvodů byly často nuceny znovu provdat. V takovém případě pak zodpovědnost za děti převzal jejich otčím.⁶⁰ Podobně tomu bylo i v Křenovicích. Nějakou dobu u matky pobývalo 75 děvčat (tj. asi 80 % z dívek žijících u příbuzných), šest z nich dokonce odešlo z matčiny domácnosti rovnou ke svému manželovi. Určit, kolik ovdovělých žen se znovu provdalo, je problematické, protože i když dívky často pobývaly u svých nevlastních otců, v soupisech je mnohokrát uváděno, že jsou stále u matky. Tento jev je zajímavý, protože by se dalo předpokládat, že za děvčata byl zodpovědný nevlastní otec jako nová hlava rodiny. Záznamy jsou v tomto ohledu nahodilé, lze tedy usuzovat, že roli zde hrálo i momentální rozhodnutí písaře. Vezmeme-li i přesto v úvahu pouze záznamy v soupisech sirotků, žilo u nevlastního otce 17 děvčat. Pouze pro dvě dívky byl jediným příbuzným, u kterého žily, jejich bratr.⁶¹ V případě, že dívky z nějakého důvodu nemohly žít u matky, přicházeli na řadu další příbuzní. 12 děvčat bydlelo u bratra, čtyři u sestry, šest u bratrance a jedna u švagra.

Anna, dcera Jakuba Mišáka, osiřela roku 1721,⁶² když jí byl teprve rok.⁶³ Po osiření žila u matky,⁶⁴ ale hned následující rok se jí ujal bratr.⁶⁵ Zřejmě se jednalo o Martina, který roku 1722 figuroval jako jeden ze sirotků,⁶⁶ ale příští

⁵⁸ Do tohoto průměru byly zahrnuty jen dívky, jejichž věk se dal ověřit v matrice, celkem tedy 33 dívek.

⁵⁹ I pro tato čísla byl brán zřetel pouze na věk ověřitelný v matrice.

⁶⁰ F. MATĚJEK, *Péče o sirotky*, s. 74.

⁶¹ Jedná se o sestry Habuchovy, viz kap. 4.5.

⁶² MZA, E 67, kniha 13120, fol. 367.

⁶³ Tamtéž, fol. 86.

⁶⁴ MZA, F 11, kniha 267, fol. 26.

⁶⁵ Tamtéž, kniha 269, fol. 20.

⁶⁶ Tamtéž, kniha 267, fol. 26.

rok již nebyl v seznamu uveden.⁶⁷ Podle soupisu poddaných z roku 1741 vlastnil Martin Mišák třičtvrtělanový grunt.⁶⁸ Mezi léty 1725 a 1731 žila Anna opět u matky.⁶⁹ V roce 1732 se o ni staral bratr.⁷⁰ Následující tři roky sloužila u křenovického hospodáře Trnky,⁷¹ poté se vrátila zpět k bratrovi, kde však zůstala jen jeden rok.⁷² V roce 1737 pracovala u Kološíka,⁷³ ovšem tuto službu po roce opustila a vrátila se k bratrovi.⁷⁴ U něj žila do roku 1742⁷⁵ a následující dva roky sloužila na křenovickém poplužním dvoře.⁷⁶ V roce 1745 se provdala a odešla z Křenovic.⁷⁷

Kateřina byla dcerou Jiřího Sedláře. Když její otec roku 1739 zemřel, bylo jí 14 let.⁷⁸ Ujal se jí láník Pavel Ondřík,⁷⁹ manžel její sestry Johany.⁸⁰ V jejich domácnosti žila čtyři roky, pak strávila rok u rybníkáře,⁸¹ další pak u čtvrtláníka Václava Andrisíka⁸² a roku 1746 se vrátila ke svému švagrovi.⁸³ Mezi léty 1747 a 1748 pracovala u Matěje Spáčila.⁸⁴ Následující rok si vzala Matěje Mišáka⁸⁵ a společně pak hospodařili na třičtvrtělanovém gruntu.⁸⁶

Osudy Anny a Kateřiny jsou ukázkou toho, jaký význam mohla mít rodina v životě sirotka. Dívky vystřídaly službu u několika hospodářů a pravidelně se vracely ke svým příbuzným. Dohromady se takto k příbuzným vrátilo 25 děvčat (16 %). Na druhou stranu se však nabízí otázka, proč jim jejich příbuzní vlastníci poměrně velké usedlosti neposkytli trvalé zázemí. Děvčatům služba u cizích hospodářů zřejmě přinášela lepší platové ohodnocení, než jakého by se jim dostalo od rodiny. Dalším pozitivním faktorem byly nepochybně také zkušenosti, které dívky získávaly službou u cizích hospodářů.

Ačkoliv dívek, které trvale žily u některého příbuzného i v dospělém věku, nebylo mnoho, mohl být pro ně pobyt u rodiny krátkodobým východiskem, když

⁶⁷ Tamtéž, kniha 269, fol. 20.

⁶⁸ MZA, F 11, kniha 793, fol.15.

⁶⁹ Tamtéž, kniha 271, fol. 20; kniha 272, fol. 21; kniha 273, fol. 21; 274, fol. 25; kniha 275, fol. 25; kniha 276, fol. 22; kniha 277, fol. 22.

⁷⁰ Tamtéž, kniha 278, fol. 23.

⁷¹ Tamtéž, kniha 279, fol. 23; kniha 280, fol. 24; kniha 281, fol. 25.

⁷² Tamtéž, kniha 282, fol. 23.

⁷³ Tamtéž, kniha 283, fol. 23.

⁷⁴ Tamtéž, kniha 285, fol. 22.

⁷⁵ Tamtéž, kniha 286, fol. 23; kniha 287, fol. 24; kniha 288, fol. 26.

⁷⁶ MZA, F 11, kniha 289, kniha 23; kniha 290, fol. 23.

⁷⁷ Tamtéž, kniha 291, fol. 25.

⁷⁸ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 408 a fol. 122.

⁷⁹ MZA, F 11, kniha 286, fol. 24 a kniha 793, fol.15.

⁸⁰ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 252.

⁸¹ MZA, F 11, kniha 290, fol. 24.

⁸² Tamtéž, kniha 291, fol. 26 a kniha 793, fol.15.

⁸³ Tamtéž, kniha 292, fol. 28.

⁸⁴ Tamtéž, kniha 293, fol. 25 a kniha 294, fol. 33.

⁸⁵ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 294.

⁸⁶ MZA, F 11, kniha 176, fol. 17.

se ocitly bez práce. Rodina zůstávala pro dívky záchytným bodem a jistotou v případě krize. Délka takového pobytu byla individuální v závislosti na postavení jednotlivých příbuzných.

4.2 Dívky ve službě

V případě, že jim rodiče nezanechali dostatečný majetek, nezbývalo sirotkům než odejít do služby.⁸⁷ Služba pro ně obvykle nebyla ničím příjemným⁸⁸ a ze studia předbělohorských pramenů navíc vyplývá, že čeledínové a služky měli lepší platové podmínky než sirotci.⁸⁹ Ovšem bývalo také zvykem, že když se děvčata vdávala, zaplatil jim jejich zaměstnavatel svatbu a výbavu.⁹⁰ Na druhou stranu je služba pro dívky jediným zdrojem zkušeností, protože školní výuka a řemesla byla vyhrazena chlapcům.⁹¹ Podle výzkumu německého prostředí, který prováděla Sheilagh Ogilvie, se děti hodnotily podle takzvané „užitečnosti“, čili podle toho, od kdy byly schopny si odpracovat svůj nocleh a stravu. Tento věk byl 11-14 let.⁹² Děvčata ve službě vykonávala nejrůznější práce, obstarávala drobné pochůzky, pásala zvířata, ale věnovala se také orbě.⁹³ Ze soupisů sirotek není možné odvodit, jaké konkrétní práce dívky z Křenovic vykonávaly, není však důvod předpokládat, že by se jejich činnost zásadně odlišovala od služby dívek v německých oblastech.

Celkem 85 dívek (tj. 55 % ze všech dívek) alespoň jeden rok někde sloužilo, 50 (tj. asi 59 %) z nich si našlo práci pouze v Křenovicích a 35 (tj. asi 41 %) dívek minimálně jeden rok pracovalo i mimo rodnou vesnici.

Následující graf ukazuje průměrnou délku služby u všech zaměstnavatelů v porovnání s průměrnou délkou služby u poddanských hospodářů v Křenovicích:

⁸⁷ F. MATĚJEK, *Péče o sirotky*, s. 88.

⁸⁸ Tamtéž, s. 90.

⁸⁹ Tamtéž, s. 89.

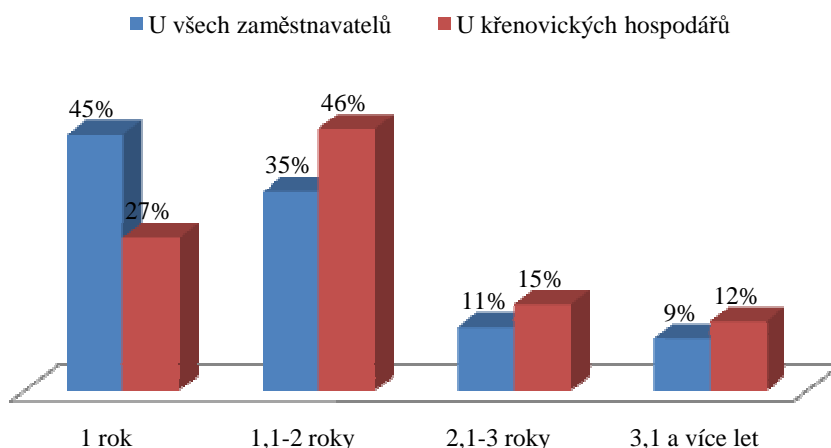
⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ M. ŠTINDL, *Bítešští a novoměstští sirotci*, s. 51, 53.

⁹² Sheilagh OGILVIE, *A Bitter Living*, s. 100-101.

⁹³ Tamtéž, s. 123-124.

Graf č. 1: Percentuální podíl délky služby dívek a mladých žen na jednom pracovním místě zjištěný

Z grafu je zřejmé, že děvčata nejčastěji střídala zaměstnavatele každoročně nebo jednou za dva roky. Navíc jsou tu celkem výrazné rozdíly, pokud srovnáme setrvání ve službě u křenovických hospodářů a u všech zaměstnavatelů. U poddaných v Křenovicích dívky zůstávaly déle. Časté střídání služby bylo u sirotků běžné i v městském prostředí.⁹⁴ Tento jev tedy nelze vysvětlit problematickým chováním jednotlivců. Na předbělohorském venkově hospodář a čeled' uzavírali smlouvu na rok, kterou pak sice bylo možné prodloužit,⁹⁵ ale podle provedeného výzkumu k tomu častokrát nedocházelo. Je tedy možné, že se jednalo o určitou zvyklost. Také se nabízí možnost, že střídání zaměstnavatelů bylo vnímáno jako pozitivní pro výchovu mladých lidí, protože tak mohli nasbírat více zkušeností.

4.2.1 Dívky ve službě u sedláků v Křenovicích

Věk pro přijetí do služby na selském hospodářství nebyl vysoký, běžně se bylo možné setkat s dětmi ve věku 10-12 let, které už pracovaly.⁹⁶ Služba u sedláků byla pro mladé lidi obvykle jen přechodným obdobím, kdy měli získat zkušenosti a majetek a zajistit tak svou budoucí rodinu.⁹⁷

Alespoň jeden rok sloužilo u nějakého hospodáře v Křenovicích 60 dívek (tj. asi 71 % ze všech děvčat, která minimálně rok někde sloužila). Průměrný věk nástupu do služby u křenovického sedláka byl 15 let. Nejmladšímu děvčeti bylo 8 let,⁹⁸ nejstaršímu 23 let.⁹⁹ Rozdělíme-li si dívky podle věku vstupu do

⁹⁴ M. KUČEROVÁ, *Život sirotků*, s. 57.

⁹⁵ Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha 1964, s. 83.

⁹⁶ E. MAUR, *Čeled' a tovaryši*, s. 132.

⁹⁷ Tamtéž, 132-133.

⁹⁸ Jednalo se o Annu, dceru Václava Krumpocha, která roku 1747 nastoupila do služby u Ondříčka v Křenovicích (MZA, F11, kniha 293, fol. 26), následujícího roku však zemřela ve věku 9 let (MZA, E67, kniha 13121, fol. 366).

⁹⁹ Jednalo se o Johanu, dceru Martina Škudleje, pracující roku 1736 u Jiřího Páčila (MZA, F11, kniha 282, fol. 23), podle matriky se narodila roku 1713 (MZA, E67, kniha

služby na tři skupiny, nejmladší děvčata ve věku 8-13 let tvořila 34 %, starší ve věku 14-18 let tvořila 45 % a nejstarší ve věku 19-23 tvořila 21 %. Poměrně vyspělá děvčata sice převažovala, ale děti tvořily stále významný podíl při práci na selských usedlostech. Délka služby u křenovických hospodářů byla zmíněna v předchozí kapitole.

Podívejme se nyní detailněji na osudy sester Ondříkových. Dvě z nich byly příslovečnými výjimkami potvrzujícími toto pravidlo. Jiří Ondřík po sobě roku 1723¹⁰⁰ zanechal šest nezaopatřených dětí, tři děvčata (Marinu, Kateřinu a Rozinu) a tři chlapce, které si vzal do opatrovnictví jejich bratranec Ondřík.¹⁰¹ Jejich otec jim zřejmě nezanechal významné dědictví, protože všechny děti byly dávány do služby již v dětském věku.¹⁰²

Nejstarší Marina osiřela v šesti letech.¹⁰³ Podle soupisu sirotků jí však roku 1724 bylo 11 let,¹⁰⁴ musela být tedy na svůj věk vyspělá. To může být také další důvod, proč se do služby dostává už roku 1725,¹⁰⁵ tedy v osmi letech. V tomto roce začíná pracovat u Spáčilky v Křenovicích.¹⁰⁶ Od roku 1728 je jako její zaměstnavatel uváděn třičtvrtěláník a vdovec Josef Spáčil.¹⁰⁷ Marinina služba končí roku 1734, kdy se vdává za podruha a vdovce Antonína Krčmáře z Hrušek.¹⁰⁸ Celkem tedy u Spáčilů pracovala devět let a ani jednou svého zaměstnavatele nezměnila, z čehož lze usuzovat, že podmínky pro ni na tomto hospodářství byly velice dobré. Ovšem i přesto si Marina svým sňatkem po ekonomické stránce příliš nepolepšila. V době sňatku jí bylo pouhých 17 let, nemusela tedy do manželství spěchat. K jejímu rozhodnutí ji zřejmě vedly osobní pohnutky, o kterých prameny statistické povahy bohužel mlčí.

Její mladší sestře Rozině byly čtyři roky, když jejich otec zemřel.¹⁰⁹ Poprvé se do služby dostává roku 1729 u místního hospodáře Matěje Zatloukala,¹¹⁰ pracuje tam i další rok,¹¹¹ ale mezi léty 1731-1732 ji krátce zaměstnává Piškorc.¹¹² Roku 1733 se vrací zpět k Matěji Zatloukalovi a pracuje pro něj ce-

13120, fol. 47). Tato služba však nebyla její první, roku 1733 pracovala na holubickém dvoře (MZA, F11, kniha 279, fol. 22).

¹⁰⁰ MZA, E67, kniha 13120, fol. 370.

¹⁰¹ MZA, F11, kniha 269, fol. 21.

¹⁰² Pavel se dostal poprvé do služby v 11 letech (MZA, F11, kniha 272, fol. 23), Jan v 8 letech a František dokonce v 6 letech (MZA, F11, kniha 273, fol. 22).

¹⁰³ MZA, E67, kniha 13120, fol. 66.

¹⁰⁴ MZA, F11, kniha 269, fol. 21.

¹⁰⁵ Tamtéž, kniha 271, fol. 20.

¹⁰⁶ Tamtéž. U jména této hospodyně je napsáno ještě další těžko čitelné slovo „Mahen“ nebo „Mahlen“, je tedy možné, že Spáčilka byla mlynářkou.

¹⁰⁷ MZA, F11, kniha 274, fol. 26; tamtéž, kniha 793, fol. 15.

¹⁰⁸ MZA, E67, kniha 13120, fol. 249; MZA, F 11, kniha 793, fol. 14.

¹⁰⁹ MZA, E67, kniha 13120, fol. 79.

¹¹⁰ MZA, F11, kniha 275, fol. 24.

¹¹¹ Tamtéž, kniha 276, fol. 22.

¹¹² Tamtéž, kniha 277, fol. 24 a kniha 278, fol. 24.

lých 17 let.¹¹³ Roku 1750 však Matěj Zatloukal ve věku 80 let umírá¹¹⁴ a jeho tříčtvrtělánového gruntu se ujímá syn Josef.¹¹⁵ Grunt byl zadlužen,¹¹⁶ což je pravděpodobně také důvodem Rozinina propuštění. Roku 1751 již mladá žena pracuje na křenovickém dvoře.¹¹⁷ Tato změna ovšem nakonec Rozině pomohla k sociálnímu vzestupu, na konci roku 1752 se vdává za Tomáše Droběnu¹¹⁸ a spolu pak hospodáří na lánovém gruntu.¹¹⁹ Služba u zřejmě nenáročného avšak nepřiliš schopného hospodáře sice Rozině přinesla dlouhodobou službu u jednoho zaměstnavatele a pravděpodobně také nějaké našetřené peníze, ale až panský dvůr jí nabídl možnost seznámení a sňatku.

Ačkoliv měly obě sestry téměř totožné podmínky po osiření, každá si vzala muže s naprosto rozdílným majetkem. Klíčovými se zdají být jejich osobní vlastnosti a rozhodnutí o vlastní budoucnosti. Marina se provdala mladá za chudšího poddaného a Rozina si sice počkala až do svých 33 let, ale jejím mužem se stal láník.

Z naznačených osudů dívek vyplývá, že ačkoliv obecně bylo běžné často střídat zaměstnavatele, podmínky u některých zaměstnavatelů umožňovaly dívkám dlouhodobou službu, ovšem nelze předpokládat, že by toto bezpodmínečně přineslo lepší možnosti sňatku.

4.2.3 *Dívky ve službě u sedláků mimo Křenovice*

U poddaných hospodářů alespoň jeden rok sloužilo 14 dívek (tj. 16 % ze všech děvčat ve službě). Tři z nich zároveň pracovaly na jednom z poplužních dvorů, což mohlo jejich osudy ovlivnit výrazněji, proto se následující kapitola věnuje jen dívkám, které na panském nesloužily. Čtyři z nich tuto službu opustily, aby se vrátily do rodné vesnice, a sedm z nich zůstalo mimo Křenovice. Čtyři dívky se sice provdaly, ale jedna z nich zemřela brzy po svatbě. Jedna se začala toulat, z jedné se stala žebračka a jedna ve službě zemřela.

Marina, dcera Jana Kosíka, osiřela roku 1717 ve věku sedm let.¹²⁰ Bezprostředně po osiření žila u matky,¹²¹ která se zřejmě kolem roku 1722 provdala, protože pak žila Marina u nevlastního otce.¹²² Následujícího roku odešla do služby do Moravských Prus.¹²³ Roku 1724 pracovala u Množíka, který je v soupisu označen jako „mušketýr“,¹²⁴ a hned další rok se odstěhovala do Slavkova,

¹¹³ Tamtéž, kniha 279, fol. 24.

¹¹⁴ MZA, E67, kniha 13121, fol. 384.

¹¹⁵ MZA, F11, kniha 436, fol. 63.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ MZA, F11, kniha 297, fol. 34.

¹¹⁸ MZA, E67, kniha 13120, fol. 308.

¹¹⁹ MZA, F11, kniha, 176, fol. 4.

¹²⁰ MZA, E67, kniha 13120, fol. 346; tamtéž, kniha 13120, fol. 26.

¹²¹ MZA, F11, kniha 263, fol. 27 a kniha 264, fol. 28.

¹²² Tamtéž, kniha 266, fol. 26.

¹²³ Tamtéž, kniha 267, fol. 24.

¹²⁴ Tamtéž, kniha 269, fol. 19.

kde pracovala u Testera.¹²⁵ V příštích letech Marina střídala službu u křenovických hospodářů Holcmana,¹²⁶ Bítonského,¹²⁷ Kleina,¹²⁸ Grumpocha,¹²⁹ Vodáka¹³⁰ a Ondříčka.¹³¹ Práci měnila každý rok, pouze u Kleina zůstala roky dva. Roku 1733 se vrátila ke své matce,¹³² ovšem hned následující rok sloužila u Matěje Kološíka.¹³³ Ani u něj však nezůstala dlouho, roku 1735 si bere vdovce Petra Trnku.¹³⁴ V době svatby byl zřejmě ještě čtvrtlánkem, ovšem o deset let později již svůj grunt mění za podsedek Vávry Pavelky.¹³⁵ Ačkoliv směňování menších usedlostí bylo běžnější než směňování větších gruntů, ve válečném období tato aktivita poddaných klesala.¹³⁶ Petru Trnkovi se zřejmě na gruntu nedařilo, a proto upřednostnil vlastnictví menšího hospodářství spolu s peněžním přídatkem.¹³⁷

Barbora, dcera Pavla Dvořáčka, osiřela roku 1719 v necelých devíti letech.¹³⁸ Poprvé se o místě jejího pobytu dovídáme roku 1721, kdy bydlela u matky.¹³⁹ Do služby nastoupila roku 1722 k Janu Trnkovi a pracovala u něj i následující rok.¹⁴⁰ Rodnou vesnici opustila už v roce 1724, kdy nastoupila u Sovíčka v Letonicích.¹⁴¹ Ani toto zaměstnání jí však příliš dlouho nevydrželo, neboť od roku 1725 sloužila v Málkovicích.¹⁴² V této vesnici pracovala celých šest let. Jméno hospodáře je v soupisu zaznamenáno pouze v letech 1726 (u Sovíkové) a 1730 (u Šustra).¹⁴³ V roce 1731 se pak Barbora provdala, ale její sňatek není zaznamenán ve slavkovské matrice, z čehož je možné usuzovat, že ženicha našla v Málkovicích, které patří do jiného farního obvodu.¹⁴⁴

Služba u hospodářů mimo Křenovice nenabízela dívkám lepší možnosti než práce v jejich rodné vsi, spíše tomu bylo naopak. Z dívek, které se od poddaných hospodářů do Křenovic nevrátily, se provdaly pouze čtyři, ostatní si po-

¹²⁵ Tamtéž, kniha 271, fol. 19.

¹²⁶ Tamtéž, kniha 272, fol. 20.

¹²⁷ Tamtéž, kniha 273, fol. 21.

¹²⁸ Tamtéž, kniha 274, fol. 24 a kniha 275, fol. 23.

¹²⁹ Tamtéž, kniha 276, fol. 21.

¹³⁰ Tamtéž, kniha 277, fol. 23.

¹³¹ Tamtéž, kniha 278, fol. 22.

¹³² Tamtéž, kniha 279, fol. 23.

¹³³ Tamtéž, kniha 280, fol. 23.

¹³⁴ MZA, E67, kniha 13120, fol. 250.

¹³⁵ MZA, F11, kniha 436, fol. 57.

¹³⁶ Bronislav CHOCHOLÁČ, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno 1999, s. 119-120.

¹³⁷ MZA, F11, kniha 436, fol. 57.

¹³⁸ MZA, E67, kniha 13120, fol. 358 a fol. 31.

¹³⁹ MZA, F11, kniha 264, fol. 29.

¹⁴⁰ Tamtéž, kniha 266, fol. 27 a kniha 267, fol. 25.

¹⁴¹ Tamtéž, kniha 269, fol. 19.

¹⁴² Tamtéž, kniha 271, fol. 19.

¹⁴³ Tamtéž, kniha 272, fol. 20 a kniha 276, fol. 21.

¹⁴⁴ Tamtéž, kniha 277, fol. 21.

horšily na společenském žebříčku nebo dokonce zemřely. Naproti tomu u poddaných v Křenovicích pracovalo mnohem více děvčat, z nichž téměř žádná nebyla nucena žebrot, toulat se nebo zběhnout. Pokud dívky pracovaly v rodné vesnici, mohly se zřejmě spolehnout na pomoc příbuzných a známých hospodářů, avšak když ji opustily, vystavovaly se riziku ztráty těchto jistot.

4.2.3 Dívky a ženy ve službě na panských dvorech

Feudální velkostatek byl mimo jiné centrem hospodářství vrchnosti,¹⁴⁵ hlavními pěstovanými komoditami bylo obilí, krmivo a píce, choval se zde i dobytek a drůbež. Součástí dvora mohly být i zahrady, ovčiny, pivovary, vinopalny či kořalny.¹⁴⁶

Ze studia soupisu poddaných podle víry z roku 1651 provedeného Eduardem Maurem vyplývá, že na panských dvorech sloužila spíše starší děvčata, nejčastěji ve věku 15-24 let.¹⁴⁷ Tento fakt platí i o osiřelých děvčatech sloužících na kounicovských panských dvorech, celkem jich bylo 32. Průměrný věk při nástupu do této služby byl 23 let. Nejmladší dívce bylo 16 let,¹⁴⁸ nejstarší 32 let.¹⁴⁹ Nejvíce byla zastoupena věková skupina 20-24 let, tvořící 41 %, žen ve věku 25-32 bylo jen o něco méně, tvořily 34 %. Nejméně bylo děvčat mladších než 20 let, tvořily 25 %. Stáří děvčat sloužících u poddaných a na poplužních dvorech se výrazně lišilo. U poddaných sloužila především dospívající děvčata, ženy starší dvaceti let byly spíše výjimkou, na dvorech naopak právě tato věková skupina převažovala. Ve srovnání s výzkumem Eduarda Maura byly křenovické ženy sloužící na poplužních dvorech starší. Tento fakt lze vysvětlit několika způsoby. Vzhledem k vysokým ztrátám obyvatelstva během třicetileté války (počet obyvatel Čech se snížil o přibližně 40 %)¹⁵⁰ je možné, že vrchnost přijímala do služby i mladší dívky, což o 70 let později již nebylo třeba. Eduard

¹⁴⁵ Novější bádání také zdůrazňuje význam velkostatku nejen jako ekonomického, ale především sociálního modelu, více viz Jan PETERS (Hg.): *Gutsherrschaft als soziales Model. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften*. München 1995.; Týž: *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin 1997.

¹⁴⁶ František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století*. Praha 1959, s. 113. Dvorům na slavkovském panství byla věnována pozornost ve 3. kapitole.

¹⁴⁷ Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*. Historická demografie 23, 1999, s. 130.

¹⁴⁸ MZA, F 11, kniha 294, fol. 33. Jedná se o Barboru, dceru Matěje Smejkalu. Její věk je však znám jen ze soupisu sirotků, protože v matrikách se neobjevuje, je tedy pravděpodobné, že i ona byla o několik starší.

¹⁴⁹ Tamtéž, kniha 266, fol. 27. Jedná se o Dorotu, dceru Václava Pavelky. I její věk je znám pouze ze soupisu sirotků. Vzhledem k tomu, že její rok narození by měl být 1690 a matriky se dochovaly právě od tohoto roku, je opět pravděpodobné, že byla ve skutečnosti ještě starší.

¹⁵⁰ Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha 1970, s. 242.

Maur navíc vycházel pouze z věků žen uvedených v soupisu poddaných a neověřoval je narozdíl ode mne v matrikách, což se pravděpodobně mohlo projevit na zkreslení celkových výsledků.

Anna, dcera Josefa Fargače, osiřela roku 1720 ve věku dvanácti let.¹⁵¹ Po smrti otce žila sedm let u matky.¹⁵² V roce 1728 slouží u Maječka,¹⁵³ zřejmě v Křenovicích. Roku 1729 je už ve službě na křenovickém dvoře,¹⁵⁴ ovšem i zde pracuje velice krátce, protože hned následujícího roku si bere Jakuba Regenta z Křenovic.¹⁵⁵

Kateřině, dceři Ondřeje Lípy, zemřel otec roku 1720.¹⁵⁶ Po osiření žila u své matky,¹⁵⁷ kde zůstala až do roku 1728, kdy si našla službu u Krušinové.¹⁵⁸ V roce 1729 pracovala na slavkovském panském dvoře,¹⁵⁹ ale hned následujícího roku se vrátila zpět do Křenovic k Pantovi.¹⁶⁰ Příští rok se zasnoubila, ale ze sňatku z neznámých příčin sešlo.¹⁶¹ Našla si tedy službu u Šumického¹⁶² a Kostnera.¹⁶³ V roce 1735 si vzala Jiřího Cigánka z Holubic.¹⁶⁴ Zřejmě se pak spolu usadili v Křenovicích na čtvrtlánovém gruntu, ke kterému Jiří v roce 1743 přikoupil ještě podsedeck.¹⁶⁵

Lze konstatovat, že služba na poplužních dvorech nepřinášela dívkám lepší pracovní možnosti než služba u poddaných, protože zde nezůstávaly delší dobu a zřídkakdy se sem vracely. Pro některé dívky však znamenala jedinečnou příležitost poznat svého budoucího manžela. Většina dívek sloužících u poddaných se sice také provdala, avšak obvykle po delším období služby. Na dvorech se koncentrovalo větší množství čeledi, z níž většinu tvořili mladí a svobodní lidé.¹⁶⁶ Sezónní práce byly navíc vykonávány s pomocí krátkodobě najaté pracovní síly,¹⁶⁷ což znamenalo další možnosti seznámení. Děvčata zřejmě také nebyla pod takovým dohledem jako na menších poddanských hospodářstvích.

¹⁵¹ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 357; tamtéž fol. 18.

¹⁵² MZA, F 11, kniha 266, fol. 27.

¹⁵³ Tamtéž, kniha 274, fol. 25.

¹⁵⁴ Tamtéž, kniha 275, fol. 23.

¹⁵⁵ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 243.

¹⁵⁶ Tamtéž, fol. 358.

¹⁵⁷ MZA, F 11, kniha 266, fol. 27.

¹⁵⁸ Tamtéž, kniha 274, fol. 26.

¹⁵⁹ Tamtéž, kniha 275, fol. 23.

¹⁶⁰ Tamtéž, kniha 276, fol. 22.

¹⁶¹ Tamtéž, kniha 277, fol. 21.

¹⁶² Tamtéž, kniha 278, fol. 23.

¹⁶³ Tamtéž, kniha 279, fol. 23.

¹⁶⁴ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 250.

¹⁶⁵ MZA, F 11, kniha 436, fol. 56.

¹⁶⁶ E. MAUR, *Čeled' a tovaryši*, s. 128.

¹⁶⁷ Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*. Brno 1962, s. 121.

4.2.4 Dívky ve službě u vrchnostenských nebo městských úředníků

U některého z vrchnostenských nebo městských úředníků sloužilo celkem šest dívek, z nichž tři pracovaly u vrchnostenského úředníka, jedna u slavkovského primátora a dvě u podkoního. Čtyři zůstaly ve službě pouze jeden rok a dvě pracovaly u některého z nich dva roky. Tato služba zřejmě nepřinášela dívkám lepší možnosti než služba u jiných hospodářů, protože všechny kromě jedné od úředníků odešly, aby pak pracovaly jinde.

Rozina,¹⁶⁸ dcera Jana Ondříka, osiřela v roce 1713.¹⁶⁹ V roce 1720, kdy její osudy můžeme poprvé mapovat, jí podle soupisu sirotků bylo dvanáct let a měla si hledat službu.¹⁷⁰ Našla si ji už v roce 1721, kdy pracovala u Pavla Roskydala.¹⁷¹ Následující rok sloužila u vdovy Mariny Jandíkové na jejím čtvrtlánovém gruntu.¹⁷² V příštích letech pobývala u různých křenovických hospodářů Andryška,¹⁷³ Spáčila¹⁷⁴ a Krasutského.¹⁷⁵ Pouze v roce 1725 byla bez práce.¹⁷⁶ Roku 1728 se dostala do služby k vrchnostenskému úředníkovi,¹⁷⁷ avšak opustila ji již následující rok, kdy pracovala u křenovického faráře.¹⁷⁸ V roce 1730 sloužila u Panty,¹⁷⁹ pak u Tomerlína¹⁸⁰ a rok strávila ve službě na slavkovském dvoře.¹⁸¹ Zde se zřejmě také seznámila se svým ženichem, neboť již následujícího roku si vzala Pavla Karla ze Slavkova.¹⁸²

Další dívkou sloužící u úředníka je Kateřina. Její otec, Vávra Bubeníček, zemřel roku 1718.¹⁸³ V prvním dochovaném soupisu z roku 1720 figuruje Kateřina jako jednadvacetiletá.¹⁸⁴ Mezi léty 1720 a 1722 pracovala na slavkovském dvoře.¹⁸⁵ Další rok si měla hledat službu,¹⁸⁶ kterou našla v roce 1724 u vrchnostenského podkoního.¹⁸⁷ V této službě zůstala i následující rok.¹⁸⁸ I jí tato služba

¹⁶⁸ Osudy její sestry Anny jsou nastíněny v další kapitole.

¹⁶⁹ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 340.

¹⁷⁰ MZA, F 11, kniha 263, fol. 24. V matrice narozených její jméno nefiguruje, tento věk je tedy pouze přibližný.

¹⁷¹ Tamtéž, kniha 264, fol. 27.

¹⁷² Tamtéž, kniha 266, fol. 26 a kniha 436, fol. 55.

¹⁷³ Tamtéž, kniha 264, fol. 24; kniha 272, fol. 21.

¹⁷⁴ Tamtéž, kniha 269, fol. 19.

¹⁷⁵ Tamtéž, kniha 273, fol. 21.

¹⁷⁶ Tamtéž, kniha 271, fol. 18.

¹⁷⁷ Tamtéž, kniha 274, fol. 24.

¹⁷⁸ Tamtéž, kniha 275, fol. 22.

¹⁷⁹ Tamtéž, kniha 276, fol. 21.

¹⁸⁰ Tamtéž, kniha 277, fol. 22.

¹⁸¹ Tamtéž, kniha 278, fol. 22.

¹⁸² MZA E 67, kniha 13120, fol. 247.

¹⁸³ Tamtéž, kniha 13120, fol. 348.

¹⁸⁴ MZA, F 11, kniha 263, fol. 27.

¹⁸⁵ Tamtéž, kniha 263, fol. 27; kniha 264, fol. 29; kniha 266, fol. 27.

¹⁸⁶ Tamtéž, kniha 267, fol. 25.

¹⁸⁷ Tamtéž, kniha 269, fol. 19.

¹⁸⁸ Tamtéž, kniha 271, fol. 19.

zřejmě umožnila seznámení s budoucím ženichem, protože v roce 1727 se také provdala do Slavkova za vdovce Jana Hanáka.¹⁸⁹

Práce na poplužních dvorech nebo u některého z úředníků pro dívky představovala lepší možnosti seznámení než pobyt u malých hospodářů. Žádná z dívek pobývajících na panském nebyla nucena žebrot nebo se toulat, po ekonomické stránce tedy byly zajištěny. Na druhou stranu však u těchto děvčat bylo častější „špatné chování“.¹⁹⁰

4.3 Zběhlé dívky

Radikálním řešením kritické situace byl pro poddané útěk. Důvody vedoucí k němu se různí, mohl to být nepovolený sňatek na jiné panství, těžká ekonomická situace nebo náboženský útlak.¹⁹¹ Podle výzkumu Vladimíra Procházky majetek uprchlíků zabrala vrchnost¹⁹² nebo mohl být postoupen příbuzným.¹⁹³

Mezi osiřelými dívkami je celkem osm dívek (tj. zhruba 5 % ze všech osiřelých děvčat), které alespoň na jeden rok utekly.¹⁹⁴ Pět dívek se ze svého útěku vrátilo na kounicovské panství, tři zůstaly mimo. U dvou dívek nelze zjistit, odkud utíkaly, tři opustily službu u jednoho z poddaných hospodářů, dvě službu na poplužním dvoře a jedno děvče uteklo od matky.

Marině roku 1724 zemřel otec Martin Peštík.¹⁹⁵ Podle soupisu sirotek jí v té době bylo 18 let.¹⁹⁶ Nejdřív žila u svého bratra,¹⁹⁷ poté byla ve službě u křenovického hospodáře Václava Zhořila.¹⁹⁸ V roce 1727 se vrátila ke svému bratrovi,¹⁹⁹ avšak následující rok se nedostavila k sepisování sirotek a nikdo nevěděl, kde se nacházela.²⁰⁰ Roku 1729 už ale zase pracovala u Zhořila²⁰¹ a rok později na slavkovském poplužním dvoře.²⁰² V této službě se jí zřejmě nevedlo

¹⁸⁹ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 236.

¹⁹⁰ Viz kapitola 4.4.

¹⁹¹ Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 225-226.

¹⁹² Tamtéž, s. 225.

¹⁹³ Tamtéž, s. 229.

¹⁹⁴ V soupisech se používají výrazy „entwiechen“, např. u Mariny Peštíkové (MZA, F 11, kniha 277, fol. 24.), „pflichtig“, např. u Mariny Pavelkové (MZA, F 11, kniha 281, fol. 26) a „vagiert“, např. u Kristýny Suchomelové (MZA, F 11, kniha 279, fol. 24). Ze soupisů není jasné, jaký je mezi těmito výrazy rozdíl. Je možné, že některá děvčata ani neopustila panství, ale ze záznamů to není možné prokázat.

¹⁹⁵ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 372.

¹⁹⁶ MZA, F 11, kniha 269, fol. 20.

¹⁹⁷ Tamtéž, kniha 271, fol. 20.

¹⁹⁸ Tamtéž, kniha 272, fol. 22.

¹⁹⁹ Tamtéž, kniha 273, fol. 22.

²⁰⁰ Tamtéž, kniha 274, fol. 26.

²⁰¹ Tamtéž, kniha 275, fol. 24.

²⁰² Tamtéž, kniha 276, fol. 22.

příliš dobře, neboť roku 1731 z ní utekla.²⁰³ Následujícího roku se ovšem vrátila a provdala za Jiřího Babeho do Hrušek.²⁰⁴

Anna, dcera Jana Ondříka, osiřela roku 1713²⁰⁵ ve věku šestnáct let.²⁰⁶ Její osudy lze sledovat od roku 1720, kdy byla na útěku,²⁰⁷ stejně jako následující tři roky.²⁰⁸ Roku 1724 pobývala v Mikulčicích,²⁰⁹ ovšem tato zpráva je zprostředkovaná, protože k sepisování se nedostavila. V Mikulčicích žila i příští dva roky.²¹⁰ V roce 1727 se toulala.²¹¹ Poslední zpráva o jejím osudu pochází z roku 1728, kdy byla opět v Mikulčicích, zároveň se však také chovala špatně.²¹² V dalších letech ze soupisů beze slova mizí.

V předchozí kapitole byla zmíněna Annina sestra Rozina. Ačkoliv pocházely ze stejné rodiny, každá se vydala jinou cestou. Rozina pracovala u několika zaměstnavatelů a zřejmě během své služby se také seznámila se svým ženichem. Anna se naopak nebyla ochotná přizpůsobit službě a většinu života se toulala.

Útěk nebyl u sirotků obvyklým způsobem, jak řešit problematickou životní situaci. Jejich rozhodnutí zřejmě ani nesouviselo s typem služby, ve které se právě nacházeli. Vzhledem k nahodilosti těchto případů lze předpokládat, že klíčovým faktorem byla povaha dívek a jejich svobodná vůle. Zároveň je nutné zdůraznit, že většina se vrátila zpět na slavkovské panství a útěk byl důvodem k vyřazení z evidence jen v několika případech. Některá děvčata se pak i provdala, Kounicové tedy podobné chování tolerovali. Vzhledem k tomu, že pozemkové knihy se dochovaly až od roku 1741 a v soupisech samotných není o majetkových poměrech zmínka, není možné zjistit, jestli dívky přišly o své dědické podíly či nikoliv.

4.4 „Zmrhané“ dívky

Vzhledem k poměrně dlouhému intervalu mezi sexuální zralostí a vstupem do sňatku, byl předmanželský sex v našich zemích častější jev než například v jižní a východní Evropě.²¹³ Během 16. a 17. století však způsobila poměrně přísná státní a vrchnostenská opatření omezení nemanželských styků mezi poddanými.²¹⁴ Tato situace se změnila až v polovině 18. století.²¹⁵

²⁰³ Tamtéž, kniha 277, fol. 24.

²⁰⁴ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 246.

²⁰⁵ Tamtéž, kniha 13120, fol. 340.

²⁰⁶ Tamtéž, kniha 13119, fol. 103.

²⁰⁷ MZA, F 11, kniha 263, fol. 24.

²⁰⁸ Tamtéž, kniha 264, fol. 27; kniha 266, fol. 26; kniha 267, fol. 24.

²⁰⁹ Tamtéž, kniha 269, fol. 19. Německy Mikulczitz. Jediné moravské Mikulčice se nacházejí v okrese Hodonín na břeclavském panství (Tereziánský katastr moravský. Edd. Radimský, J. Trantírek, M.: s. 393).

²¹⁰ Tamtéž, kniha 271, fol. 18; kniha 272, fol. 21.

²¹¹ Tamtéž, kniha 273, fol. 21.

²¹² Tamtéž, kniha 274, fol. 24. Více viz kapitola 4.4.

²¹³ Daniela TINKOVÁ, *Ilegimita*, s. 137.

²¹⁴ Tamtéž, s. 140.

Nejméně deset dívek (přibližně 6,5 % ze všech děvčat) se během svého života dopustilo smilstva.²¹⁶ Obecně lze říci, že problémy s morálkou měly spíše dívky sloužící na panském, tři z nich pracovaly na jednom z poplužních dvorů a dvě u vrchnostenských úředníků. Jedna dívka se toulala, jednu potkalo toto neštěstí ve službě u ševce a jedna dokonce sloužila u faráře. U dvou místo jejich pobytu neznáme. Pouze jedna dívka tedy sloužila na poddanském gruntu. V těchto případech je problematické zkoumat další osudy dívek, protože obvykle po takové události mizí ze soupisů nebo jsou jejich osudy zmíněny jen v dalším roce. Ve třech případech je „špatné chování“ poslední informace, kterou o děvčeti máme. Tři dívky odešly z panství, dvěma se pak ještě podařilo získat službu, jedna se provdala pryč a jedna zemřela.

Zuzana, dcera Štěpána Vodičky, osiřela roku 1721, když jí bylo 18 let.²¹⁷ Po osiření žila u matky.²¹⁸ Mezi léty 1724 a 1725 pracovala u majitelky čtvrtlánového gruntu Mariny Jandíkové.²¹⁹ Následující dva roky pak u slavkovského primátora.²²⁰ V roce 1728 se podle soupisů „špatně chovala“.²²¹ Dále se už pak v soupisech neobjevila.

Mandě, dceři Martina Suchomela, zemřel otec roku 1720.²²² V té době jí bylo téměř 18 let.²²³ Zpočátku si měla hledat službu²²⁴, kterou roku 1724 získala na letnickém dvoře.²²⁵ Příští rok pak pracovala na dvoře ve Slavkově a v roce 1726 sloužila u panského podkoního.²²⁶ V letech 1727 a 1728 se u jejího jména objevila poznámka „špatné chování“.²²⁷ Následující dva roky o jejím osudu soupisy mlčí. V roce 1731 se pak vdala.²²⁸ Vzhledem k tomu, že v matrice není tento sňatek zaznamenán, je možné, že k němu nakonec nedošlo. Tomuto nasvědčuje i fakt, že Manda byla v soupisu zmíněna ještě následujícího roku, kdy sloužila u řemeslníka majícího na starosti kašny a jiná vodní díla.²²⁹

²¹⁵ Tamtéž, s. 134.

²¹⁶ V soupisech se můžeme setkat se třemi termíny pro tyto skutky: „übell verhalten“ (doslova „špatné chování“), „ztratily podkovy“ a „propálila fěrtuch“. S podobnými termíny se setkali při svém výzkumu i Vladimír Procházka (viz V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 230-231) a Miroslava Kučerová (M. KUČEROVÁ, *Životy sirotků*, s. 116).

²¹⁷ MZA, E 67, kniha 13120, fol. 353; tamtéž, kniha 13119, fol. 179.

²¹⁸ MZA, F 11, kniha 267, fol. 26.

²¹⁹ Tamtéž, kniha 269, fol. 20; kniha 271, fol. 20.

²²⁰ Tamtéž, kniha 272, fol. 21.

²²¹ Tamtéž, kniha 273, fol. 22.

²²² MZA, E 67, kniha 13120, fol. 256.

²²³ Tamtéž, kniha 13119, fol. 174.

²²⁴ MZA, F 11, kniha 266, fol. 28.

²²⁵ Tamtéž, kniha 267, fol. 20.

²²⁶ Tamtéž, kniha 271, fol. 20; kniha 272, fol. 21.

²²⁷ Tamtéž, kniha 273, fol. 22; kniha 274, fol. 26.

²²⁸ Tamtéž, kniha 277, fol. 24.

²²⁹ Tamtéž, kniha 278, fol. 24, německy Wasserkünstler.

Anonymita a velká koncentrace lidí na jednom místě vedla k vzrůstu ne-manželských styků ve druhé polovině 18. století u městského obyvatelstva.²³⁰ Je pravděpodobné, že podobná koncentrace lidí podporovala nelegální styky i v prostředí panských dvorů a ve Slavkově u úředníků, byť v mnohem menší míře než jako tomu mohlo být ve větších městech. Vzhledem k tomu, že prameny o dalších osudech těchto dívek mlčí, je pravděpodobné, že byly potrestány a dost možná i vyhnány z panství.

4.5 Žebračky

Mezi žebračky v raněnovověké Evropě můžeme rozeznávat několik typů: příležitostní se k tomuto způsobu obživy uchýlovali jen v době nejvyšší krize, pro jiné se žebvání stalo jejich profesí.²³¹ Žebráci se také lišili svými metodami, někteří využívali důvěry lidí a chodili od domu k domu, jiní naopak využívali anonymity městských ulic či bran.²³² Jsou známy i případy, kdy chudí rodiče posílali žebrot své děti, aby rodině přilepšily.²³³ V soupisech bylo zaznamenáno šest dívek (tj. přibližně 4 % ze všech dívek), které byly alespoň jednou označeny jako „žebračka“.

Dorota, dcera Pavla Kovaříka, byla vedena již v prvním dochovaném soupisu z roku 1720 jako žebračka. V té době jí mělo být 36 let.²³⁴ Žebrala až do roku 1724, kdy ji zřejmě postihla nějaká nemoc nebo zranění, protože pak byla označována za mrzáka.²³⁵ Toto zmrzačení muselo být závažné, protože jí pravděpodobně bránilo v žebvání. Zemřela roku 1730,²³⁶ jako těžce postižená tedy žila šest let. Tento fakt svědčí o existenci jakési sociální péče ve vesnici, z dostupných pramenů však nelze zjistit, jak byla konkrétně realizována.

Dalšími žebračkami byla Anna a Běta, dvojčata Martina Habucha. U Annina jména se označení „žebračka“ objevuje pouze jednou, roku 1720.²³⁷ Podle soupisu sirotků jí v tomto roce bylo třináct a půl roku, podle zápisu v matrice však byla o rok a půl starší.²³⁸ Roku 1721 žila u svého bratra,²³⁹ zřejmě láníka Martina Habucha.²⁴⁰ V dalších letech pobývala střídavě u svého bratra a několika křenovických hospodářů. Roku 1734 se vdala.²⁴¹ Její sestra Běta²⁴² měla

²³⁰ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 137.

²³¹ Martin RHEINHEIMER, *Chudáci, žebráci a vaganti*. Praha 2003, s. 106.

²³² Tamtéž.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ MZA, F11, kniha 263, fol. 26.

²³⁵ MZA, F11, kniha 269, fol. 18.

²³⁶ MZA, F11, kniha 276, fol. 23.

²³⁷ MZA, F11, kniha 263, fol. 26.

²³⁸ MZA, E67, 13119, fol.

²³⁹ MZA, F11, kniha 264, fol. 28.

²⁴⁰ MZA, F11, kniha 793, fol. 15.

²⁴¹ MZA, F11, kniha 280, fol. 21.

smutnější osud. Bezprostředně po osiření také žebřala,²⁴³ poté žila dva roky u svého bratra,²⁴⁴ avšak roku 1724 byla označena za mrzáka²⁴⁵ a až do své smrti roku 1738 se opět živila žebrotou.²⁴⁶ Na její osud mohlo mít vliv několik faktorů. Její bratr zřejmě nebyl příliš dobrý hospodář a nebyl schopen svou sestru zajistit. Ve prospěch této hypotézy mluví i fakt, že Bětina zdravá sestra Anna nepobývala na bratrově statku nikdy déle než dva roky, poté odcházela do jiné služby, kde měla zřejmě lepší podmínky. Dále pak bylo důležité rozhodnutí samotné Běty. Žebrání pro ni mohlo být výhodnější než život na bratrově gruntu, zvláště pokud využila svého zmrzačení k vzbuzení soucitu.²⁴⁷ Vzhledem k tomu, že se tímto způsobem živila celých 13 let, lze předpokládat, že byla ve své „profesi“ úspěšná.

Z tohoto vzorku žebraček je možné usuzovat, že důvodem, který vedl dívky k trvalé žebrotě, nebylo obvykle jejich výchozí sociální postavení, ale zranění nebo nemoc, které zřejmě dlouhodobě ovlivnily jejich zdraví. Porovnáme-li osudy těchto dívek s životy jejich sester, je patrné, že i stejně stará děvčata nacházející se ve shodné situaci bezprostředně po osiření, mohou mít nápadně rozdílné osudy. Zároveň lze konstatovat, že i když měly žebřající dívky zaopatřené majetné příbuzné, nebyli se o ně tito schopni nebo ochotni postarat. Na druhé straně je také nutné uvést, že si některé ženy mohly dobrovolně zvolit žebrání jako svůj životní styl a dát mu z vlastní vůle přednost před jinými způsoby obživy.

5. Osudy dívek a žen, které neosiřely

Vzhledem k tomu, že výzkum v předchozích kapitolách byl založen na studiu soupisů sirotků, není jasné, do jaké míry to byla právě ztráta otce, jež ovlivnilo osudy děvčat. Lepší pochopení vlivu osiření na jejich životy by mělo přinést srovnání s dívkami a ženami, které neosiřely. Pramenem pro tento výzkum byly soupisy obyvatel slavkovského panství, které se dochovaly v řadě od roku 1754. Pro srovnání byly studovány údaje z let 1754 až 1774.²⁴⁸ Vzhledem k rozsahu tohoto výzkumu zatím nebyly poznatky o dívkách vyhledávány v matrikách.

²⁴² Její jméno ze soupisů roku 1728 a 1729 mizí a místo něj se objevuje Apolena, která také žebřá. Roku 1730 už je jméno Apolena přeškrtnuté a přepsané na Běta. Dá se předpokládat, že se jedná o chybu písaře, která však byla brzy objevena.

²⁴³ MZA, F11, kniha 263, fol. 26.

²⁴⁴ MZA, F11, kniha 264, fol. 28, kniha 266, fol. 26.

²⁴⁵ MZA, F11, kniha 269, fol. 18.

²⁴⁶ MZA, F11, kniha 285, fol. 22.

²⁴⁷ Více viz podobné případy popsané v M. RHEINHEIMER, *Chudáci, žebřáci a vaganti*, s. 108-111.

²⁴⁸ Podle inventáře fondu MZA F11 chybí roky 1756 a 1764, ale vzhledem k návaznosti údajů na sebe se zdá, že chybí spíše rok 1757 a soupisy mezi lety 1757 a 1763 jsou nesprávně očíslované.

Tato sonda se bude věnovat pouze studiu osudů dívek mezi 10. a 24. rokem života, protože v tomto období docházelo k největším životním změnám, obzvláště u osiřelých děvčat. Ze soupisů sirotek byly do tohoto výzkumu zařazeny jen dívky, jejichž věk bylo možné ověřit v matrikách, a které osiřely v deseti letech nebo dříve.²⁴⁹ Ze soupisů obyvatel pak byly vybrány všechny dívky, které ve zkoumaném období patřily alespoň jeden rok do dané věkové skupiny. Určující pro tento výzkum nebyly počty dívek, ale počty záznamů týkající se děvčat v tomto věku, ze soupisů sirotek bylo vybráno 347 záznamů a ze soupisů obyvatel 1134 záznamů. Pro lepší srovnání byly dívky rozděleny do tří věkových skupin – od 10 do 14 let, od 15 do 19 let a od 20 do 24 let.²⁵⁰

Záznamů týkajících se nejmladších děvčat bylo nejvíce – 135 ze soupisů sirotek a 558 ze soupisů obyvatel. Již v období od 10 do 14 let se projevovaly značné rozdíly mezi osiřelými a neosiřelými dětmi. O pobytu u rodiny nás informovalo 62 % zápisů o osiřelých a záznamů o 96 % neosiřelých dívkách.²⁵¹ Služby u hospodářů v rodných Křenovicích se týkalo 26 % zápisů o sirotách a 4 % zápisů o neosiřelých. Osiřelé dívky se už v tomto raném věku mohly dostat i do služby mimo vesnici, zpravuje nás o tom 10 % zápisů. Neštěstí v podobě žebroty se pak týkalo 2 % zápisů o sirotkách. Osiřelá děvčata vstupují do služby v raném věku častěji než neosiřelé dívky.

Zápisů o starších dívkách ve věku od 15 do 19 let bylo 133 v případě sirotek a 441 v případě neosiřelých dívek. Počet zápisů o pobytu u rodiny se sice snížil, ale rozdíl mezi sirotkami a neosiřelými byl stále vysoký – 40 % u osiřelých a 81 % u neosiřelých dívek. Naopak počet záznamů informujících o službě v Křenovicích u obou skupin vzrostl – u sirotek jich bylo 42 % a u neosiřelých 11 %. O službě u hospodářů mimo Křenovice vypovídalo 9 % zápisů o osiřelých děvčatech v porovnání s 3 % o neosiřelých. V tomto intervalu se dívky poprvé vdávaly, sirotci (2 % zápisů) o něco méně často než neosiřelé dívky (3 % zápisů). Starší děvčata se také dostávala do služby na panských dvorech nebo u panských úředníků, tato služba byla obvyklejší u sirotek, o čemž svědčí 3 % zápisů v porovnání s 1 % zápisů u neosiřelých děvčat. Sirotkům se týkala 2 % zápisů zpravujících o žebračkách a stejné procento záznamů zmiňovalo, že by si děvčata měla hledat práci. U neosiřelých dívek se takové zápisy neobjevovaly. Je zřejmé, že osudy starších dívek byly o poznání pestřejší, zejména pak u osiřelých dívek. Ovšem rozdíly mezi oběma skupinami jsou podobné – neosiřelá děvčata zůstávala častěji u rodiny a naopak pro osiřelé dívky byl běžnější odchod do služby, případně i migrace za prací mimo rodnou ves. Přesto se však neosiřelá děvčata vdávala v mladším věku než osiřelá. Vstup do manželství jim pravděpodobně usnadňovalo hmotné zázemí otcova hospodářství.

²⁴⁹ Kvůli tomuto omezení byly z tohoto výzkumu vyřazeny i všechny „zmrhané“ a dívky na útěku, proto se neobjevují ani v grafech na straně 30.

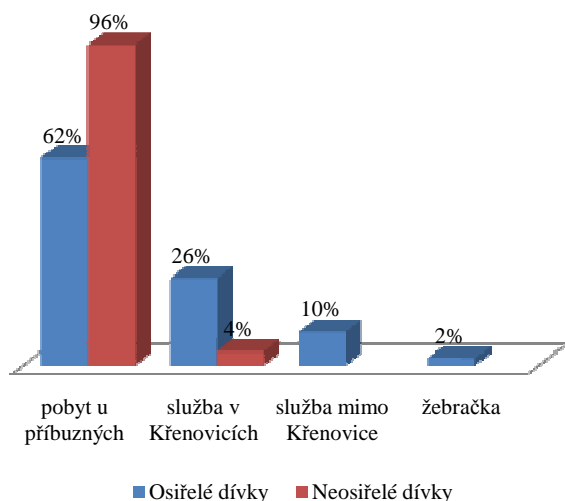
²⁵⁰ Výsledky jsou pro přehlednost zaneseny do grafů na straně 30.

²⁵¹ Je potřeba ještě zmínit, že u sirotek se kromě matky jedná také o sourozence nebo nevlastního otce, neosiřelé dívky se nacházejí v otcovské rodině.

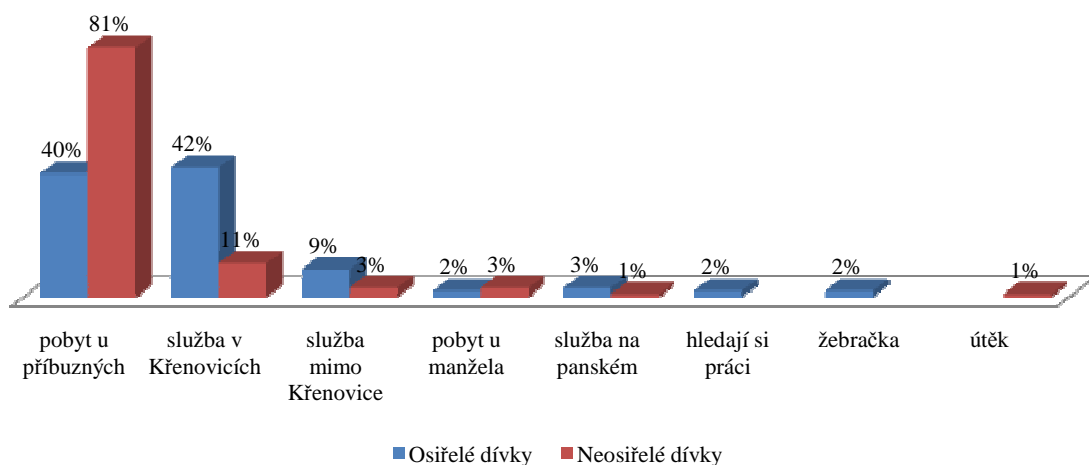
Nejstarší skupinu tvořila děvčata od 20 do 24 let. Sirotků v této skupině se týkalo 79 zápisů, neosiřelých dívek 135 zápisů. Počet záznamů o děvčatech pobývajících v rodině klesl, ale opět se zvýšil rozdíl mezi osiřelými a neosiřelými – 19 % záznamů se týkalo sirotek, 71 % neosiřelých. O službě u křenovických hospodářů informuje 51 % záznamů o osiřelých dívkách a 10 % záznamů o neosiřelých. Svatby byly v tomto období mnohem častější, vypovídalo o tom 11 % záznamů u sirotek a 12 % záznamů u neosiřelých dívek. Mladé ženy se také více uplatňovaly na poplužních dvorech nebo u panských úředníků – 10 % záznamů o osiřelých a 3 % o neosiřelých. O službě u hospodářů mimo Křenovice se zmiňovalo 8 % záznamů osiřelých dívek a 3 % záznamů neosiřelých. U starších děvčat se rozdíly mezi osiřelými a neosiřelými děvčaty prohlubovaly. Zatímco většina neosiřelých mladých žen zůstávala v otcovském domě, sirotky odešly obvykle do služby, nejčastěji u křenovických hospodářů.

Z naznačeného výzkumu bylo možné dospět k několika závěrům. Osirelé dívky odcházely do služby mnohem častěji a v mladším věku než děvčata, jejichž otec byl ještě naživu. Pro naprostou většinu sirotek byla služba v určitém věku samozřejmostí, ovšem více než polovina neosiřelých děvčat žila u rodičů i po 20. roce života. Osirelé dívky byly také mobilnější a pracovaly za hranicemi vesnice častěji než dívky neosiřelé. Tento fakt však neurychlil jejich vstup do manželství, neosiřelé dívky se vdávají nepatrně častěji.

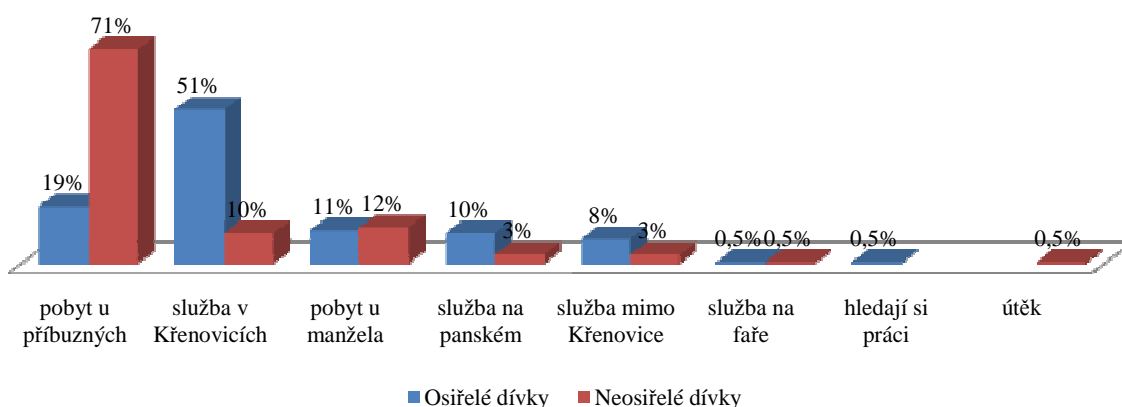
Graf č. 2: Percentuální podíl záznamů o místě pobytu osiřelých a neosiřelých dívek ve věku 10 až 14 let

Graf č. 3: Percentuální podíl záznamů o místě pobytu osiřelých a neosiřelých dívek ve věku 15 až 19 let

Graf č. 4: Percentuální podíl záznamů o místě pobytu osiřelých a neosiřelých dívek ve věku 20 až 24 let

6. Srovnání s dalšími lokalitami na Moravě

Dosavadní výzkumy realizované studenty na Historickém ústavu FF MU umožnily alespoň dílčí komparaci získaných poznatků. V této kapitole jsou srovnány osudy sirotek z Křenovic s osudy osiřelých ve vsi Hodějice a městečku Jaroměřice (nad Rokytnou).

Hodějice byly přibližně stejně velké jako Křenovice (podle tereziánského katastru zde bylo 71 domů).²⁵² Srovnáme-li tyto dvě vesnice na základě zeměpisné polohy, byly Hodějice blíže Slavkovu a okolním vesnicím.²⁵³ Vezme-li se v úvahu průměrný roční přírůstek obyvatel v těchto vesnicích, byly hodnoty srovnatelné (Hodějice 5,72,²⁵⁴ v Křenovice 5,84). Průměrná roční natalita je sice

²⁵² H. MATĚNOVÁ, *Život sirotek*, s. 14.

²⁵³ Viz Příloha: Rozsah kounicovských majetků.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 37.

v Hodějicích (23,56)²⁵⁵ vyšší než v Křenovicích (22,39), ale na druhou stranu je zde také větší mortalita (Hodějice – 17,84,²⁵⁶ Křenovice – 16,55).

Podle výzkumu Hany Matěnové z celkem 283 sirotků jich 58 % alespoň jeden rok strávilo ve službě.²⁵⁷ V případě Křenovic byl tento poměr podobný, z celkového počtu 154 jich 55 % alespoň rok sloužilo. Tento poměr neovlivnil ani fakt, že do křenovického výzkumu jsou zahrnuty pouze ženy. Místo výkonu služby se však lišilo. Hodějičtí sirotci nejčastěji sloužili u hospodářů mimo svou rodnou vesnici (43 % zápisů v sirotčích knihách), hodějických hospodářů se týkalo 34 % zápisů a služby u vrchnosti 23 % zápisů.²⁵⁸ Naproti tomu u křenovických děvčat jednoznačně převažuje služba u poddaných v rodné vesnici (71 % sloužících děvčat takto alespoň jeden rok sloužilo), u poddaných mimo Křenovice pracovalo 16 % dívek a u vrchnosti 44 % ze všech sloužících dívek. Vyšší počet děvčat sloužících pro vrchnost je způsoben tím, že v Křenovicích se na rozdíl Hodějic nacházel poplužní dvůr. Jedním z důvodů větší mobility hodějických sirotků může být i fakt, že jsou zde započítáni i osiřelí chlapci. Vzhledem k tomu, že hospodářství v Hodějicích byla větší,²⁵⁹ nelze tento rozdíl připisovat rozdílné situaci v obou vesnicích.

Počty žen, které se ocitly na okraji společnosti, byly v obou vesnicích srovnatelné. Z hodějických děvčat se tři toulaly, čtyři zběhly a čtyři žebraly.²⁶⁰ V Křenovicích se toulaly dvě dívky, osm zběhlo a šest žebralo. Lze tedy usuzovat, že ocitla-li se dívka nebo žena na okraji soudobé společnosti, neměla na její postavení vliv ekonomická situace v dané vesnici.

Městečko Jaroměřice (nad Rokytinou) se nachází nedaleko Moravských Budějovic a v druhé polovině 17. století patřilo členům rodu Questenberků.²⁶¹ Podle lánových rejstříků zde bylo obhospodařováno 105 usedlostí.²⁶² Práce Miroszlavy Kučerové je založena na studiu osudů 594 sirotků obou pohlaví.²⁶³

I pro sirotky v Jaroměřicích hrála klíčovou roli v životě služba, na alespoň jeden rok do ní vstoupilo 53 % sirotků.²⁶⁴ Nejčastěji pracovali jaroměřičtí sirotci přímo u hospodářů v rodném městečku (69,8 % ze všech sirotků ve službě),²⁶⁵ což je srovnatelné se situací křenovických dívek (71 %). Jaroměřičtí sirotci nej-

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ Tamtéž.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 22.

²⁵⁸ Tamtéž. Tato čísla vychází nikoliv z počtu sirotků sloužících u daného zaměstnavatele, ale z celkového počtu zápisů týkajících se služby (těchto bylo 832). Rozdílný přístup ke statickému vyhodnocení daného pramene by však neměl nijak zásadně ovlivnit závěry obou studií.

²⁵⁹ Viz tamtéž, s. 14.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 26.

²⁶¹ M. KUČEROVÁ, *Život sirotků*, s. 16, 19.

²⁶² Tamtéž, s. 21.

²⁶³ Tamtéž, s. 27.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 56.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 59.

častěji měnili službu jednou za 1,1-2 roky, o něco méně jich pak střídalo službu každý rok.²⁶⁶ Ačkoliv tedy sirotci v Jaroměřicích obvykle zůstávali u jednoho zaměstnavatele o něco déle než křenovické dívky, i u nich je časté střídání služby běžným jevem.

Výrazný rozdíl mezi městskými a vesnickými sirotky byl v počtu úteků. V Jaroměřicích se k němu uchýlilo 23 % dívek,²⁶⁷ v porovnání s 6,5 % křenovických děvčat. Jaroměřické dívky utíkaly častěji než chlapci.²⁶⁸ Smilstva se dopustilo 11,4 % jaroměřických mladých žen, které sloužily u nejrůznějších zaměstnavatelů, nedá se tedy říci, že by mělo prostředí na sirotky v tomto ohledu výrazný vliv.²⁶⁹ Žebrotou se v Jaroměřicích živila 4 % osiřelých dívek,²⁷⁰ stejné procento jako v Křenovicích. Zajímavý je rozdíl mezi ženskými a mužskými sirotky – žebraček bylo 12, žebráci 4.²⁷¹

7. Závěr

Studiem soupisů sirotků, matrik a dalších pramenů statistické povahy se podařilo získat relativně detailní pohled na životy osiřelých dívek a mladých žen ve zkoumané lokalitě a zároveň také odpovědi na otázky, které byly položeny v úvodu.

Ačkoliv majetkové poměry rodiny, ze které dívky pocházely, ovlivnily dívky bezprostředně po osiření, srovnáním osudů několika sester lze konstatovat, že na průběh celého života měly vliv spíše okrajový. Důležitějšími faktory byly povahové vlastnosti děvčat a svým způsobem i štěstí v podobě dobrého zaměstnavatele nebo naopak smůla v podobě nemoci či zranění. Lze tak potvrdit výzkumy Jaroslava Čechury a Jany Čechurové zdůrazňující klíčový význam schopnosti děvčat „postarat se o sebe“.²⁷²

Významnou roli v dalších osudech dívek hrála bezpochyby služba. Nejčastěji dívky pracovaly u hospodářů v Křenovicích a u nich také nejdéle vydržely sloužit, dá se tedy předpokládat, že tato služba pro ně byla nejvýhodnější. Naopak služba na panských dvorech byla náročnější a dívky ji brzy opouštěly. Většinou si na nich sice rychle našly manžele, ale z dochovaných pramenů není možné určit, která služba přinášela větší sociální vzestup. Obecně platí, že dívky střídaly službu pravidelně, nedá se tedy tvrdit, že by krátkodobá služba byla zapříčiněna problémových chování děvčat.

Dalším zkoumaným faktorem byl pobyt mimo rodnou vesnici. V porovnání s jinými studii se mnou zkoumaná skupina sirotků vyznačuje poměrně

²⁶⁶ Tamtéž, s. 57.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 111.

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 117.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 120.

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² J. ČECHURA – J. ČECHUROVÁ, *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi*, s. 114.

nížkou mobilitou,²⁷³ způsobenou pravděpodobně dobrými pracovními podmínkami u křenovických hospodářů. Z dívek, které odešly, se více než polovina dívek do rodné vesnice už nevrátila, ale opět to neznamena, že by jim práce mimo Křenovice nutně musela zajistit lepší společenské postavení. Odchod ze zázemí, které rodná vesnice představovala, vedl častokrát k sociálnímu úpadku.

Práce na panských dvorech a u městských či vrchnostenských úředníků vedla mnohokrát k mravní úhoně dívek. Prostředí, kde se koncentrovalo větší množství lidí, umožňovalo nemanželské styky. Několika dívkám se i přesto podařilo provdat, ovšem vyškrtnutí ze soupisů a zřejmě tedy i tvrdý trest byly častějšími následky.

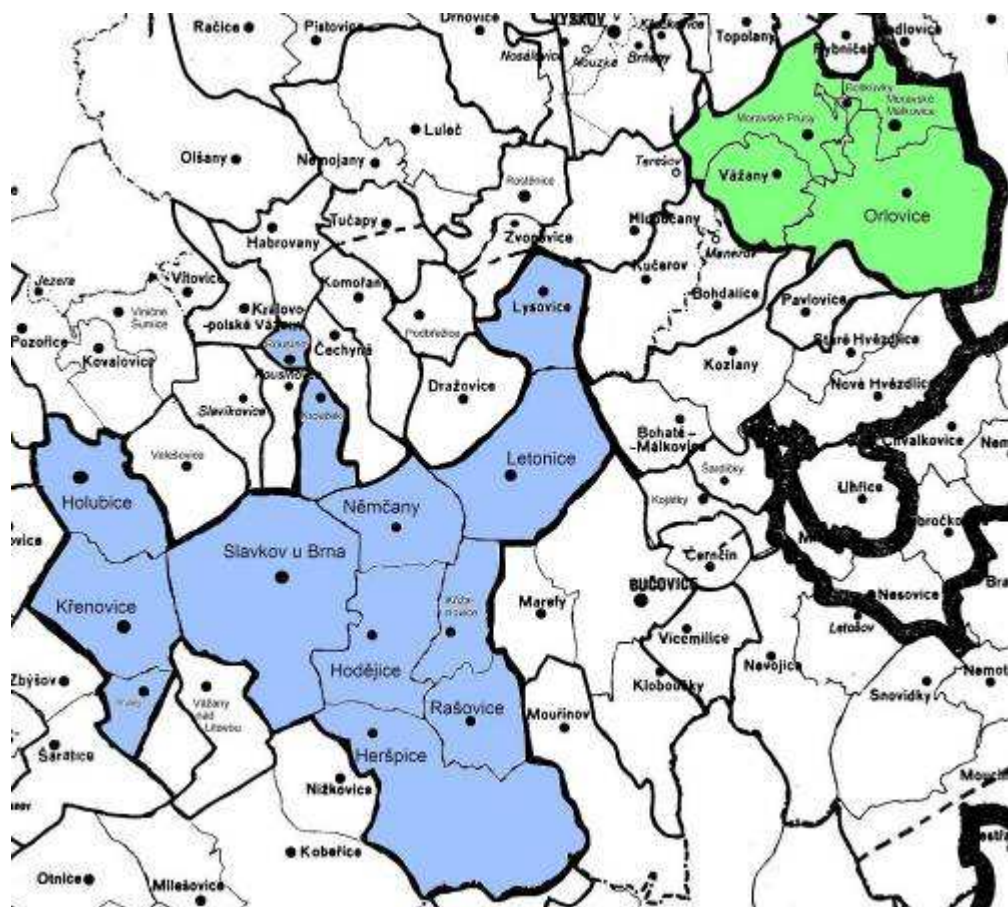
Sonda srovnávající osudy osiřelých a neosiřelých dívek a mladých žen ukázala, že smrt otce významně ovlivnila životy mladých lidí. Osirelé dívky odcházely od rodiny dříve a častěji sloužili v rodné vesnici i mimo ni. Neosiřelé dívky pobývaly u rodiny častokrát až do dospělosti a služba pro ně nebyla zdaleka tak běžnou. Neosiřelé mladé ženy se také vdávaly v mladším věku.

Studium soupisů sirotků odhalilo bohaté osudy křenovických dívek. Tato práce je však jen velice úzkým pohledem na daný problém. V budoucnu by bylo zajímavé rozšířit výzkum i na další vesnice a zjistit, jaký vliv měla velikost nebo zeměpisná poloha rodiště na jednotlivé ženské osudy. Prodloužení studovaného období by bezpochyby také mohlo přinést komplexnější závěry. Podobné studie založené na pramenech pocházejících i z jiných lokalit by pak odhalily, do jaké míry měla vrchnost vliv na individuální životy svých poddaných.

Na závěr je nutné podotknout, že ačkoliv venkovské prostředí postrádá prameny osobní povahy, které jsou obvykle hlavním zdrojem pro studium „gender history“ středních a vyšších vrstev, je možné za pomoci statistických pramenů také rekonstruovat osudy jednotlivých žen a dát tak vzniknout trochu jinému pohledu na český a moravský venkov.

²⁷³ Pro srovnání, téměř 50 % mladých lidí v jihočeské vesnici Pelejšovice sloužilo mimo rodnou vesnici (Tamtéž, s. 101). Srovnání s Hodějicemi viz kap. 6.

Příloha: Rozsah kounicovských majetků

Slavkovské panství

Státek Moravské Prusy

(Mapa převzata z edice Tereziánský katastr moravský. Prameny z 2. poloviny 18. století k hospodářským dějinám Moravy. Edd. Jiří Radimský –Miroslav Trantírek, Praha 1962.)

Věra Slováková

II. ZPRÁVY O ČINNOSTI SDRUŽENÍ HISTORIKŮ ČR

Opavská pobočka Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) - Zpráva o činnosti v roce 2010

V roce 2009, zvláště v jeho druhé polovině, zažila činnost Opavské pobočky Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) jistou stagnaci. Valná hromada pobočky, která se uskutečnila 15. března 2010 v Knihovně historie v budově Slezské univerzity na Masarykově třídě 37 v Opavě, přinesla změny ve vedení pobočky. Dosavadní členové jejího užšího vedení – předseda Mgr. Milan Bednařík, tajemník Mgr. Jakub Mamula a pokladník Mgr. Denisa Řezníčková (všichni interní doktorandi Ústavu historických věd FPF Slezské univerzity v Opavě) – se po mnohaleté úspěšné práci v čele pobočky vzdali svých funkcí. Důvodem bylo především jejich časové zaneprázdnění pracovními nebo studijními povinnostmi. Rozhodli se proto předat vedení opavského Historického klubu mladším zájemcům o historii. Březnová valná hromada zvolila hlasy všech přítomných předsedou Martina Sosnu (t. č. student 5. ročníku oboru Historie na Slezské univerzitě v Opavě), tajemníkem Petra Waleczka (t. č. student 3. ročníku oboru Historie na Slezské univerzitě v Opavě) a pokladníkem Mgr. Davida Váhalu (odborný pracovník Slezského zemského muzea v Opavě).

První akcí, kterou v roce 2010 naše opavská pobočka pořádala, byla v pondělí 22. března přednáška našeho člena, studenta prvního ročníku oboru Historie – muzeologie na Slezské univerzitě Lukáše Videckého. Posluchače, kterých přišlo více než třicet, seznámil ve svém zhruba tříčtvrtěhodinovém výkladu s průběhem vojenských operací na území Slezska v posledních měsících druhé světové války. Poté se rozvinula delší diskuze. Videckého přednáška „Válka, jak ji neznáte. Ostrovsko-opavská operace z pohledu německé armády“ byla v tomto roce vůbec první akcí na Opavsku, která se věnovala zdejším dramatickým událostem, jejichž 65. výročí si letos připomínáme.

Další přednáška na sebe nenechala dlouho čekat. V úterý 30. března hovořila studentka 2. ročníku navazujícího magisterského oboru „Kulturní historie“ na Slezské univerzitě Bc. Hana Miketová o problematice politické komunikace v pozdním středověku. Dvacetiminutová přednáška s názvem „Poslové, diplomaté, špehové. Politická komunikace mezi Václavem IV. a Vladislavem Jagiellou“ pro ni byla „generálkou“ na úspěšné vystoupení na celostátní studentské odborně-historické konferenci. Vyslechlo ji okolo dvaceti lidí, po jejím skončení přednášející zodpověděla i pár dotazů.

Při příležitosti 20. výročí trvání vysokoškolské výuky v Opavě zorganizovala začátkem května Asociace studentů a přátel Slezské univerzity výstavu studentských aktivit na opavské univerzitní půdě v uplynulých dvou desetiletích. Také naše pobočka se na výstavě prezentovala, a to zásluhou Mgr. Milana Bednaříka, který připravil dva velkoformátové panely s pěti stranami textu o historii pobočky a s

množstvím fotografií a plakátů z pořádaných akcí, doplněných humorným popisem. Výstava byla instalována postupně ve dvou opavských univerzitních budovách.

V pátek 14. května odpoledne jsme ve spolupráci s Muzeologickým pracovištěm Slezského zemského muzea pořádali bezplatnou exkurzi do Památníku II. světové války v Hrabyni. O její zorganizování se zasloužili Mgr. David Váhala a pracovnice Památníku Bc. Kamila Poláková. Bohužel, nově instalovanou moderní expozici věnovanou událostem 2. světové války si v Památníku v rámci exkurze prohlédlo pouze sedm osob. Těžko říci, zda na vině bylo velice chladné a deštivé počasí, nevhodný termín, špatná propagace či něco jiného. Patrně – jak už to tak bývá – sehrál svou roli každý z uvedených faktorů.

Mgr. Martin Pelc, Ph.D., odborný pracovník Ústavu historických věd (ÚHV) a rovněž člen naší pobočky, prezentoval ve čtvrtek 10. června výsledky svého výzkumu při dizertační práci v přednášce „Naše tuskulum svatého klidu a pokoje. Počátky organizovaných cest z českých zemí do Alp“. Jeho výklad si nenechalo ujít asi dvacet zájemců. Po skončení přednášky následoval křest Pelcovy nově vydané knihy „Umění putovat“ (dějiny německých turistických spolků v českých zemích, první souhrnná analýza pěší turistiky jako moderního fenoménu).

Během letních měsíců naše pobočka žádnou činnost nevyvíjela, rozvinula ji opět se začátkem akademického roku 2010/2011. V rámci informativního tutoriálu, který pro nastupující studenty 1. ročníku obou opavských fakult připravila Asociace studentů a přátel Slezské univerzity, seznámil předseda pobočky přítomné studenty krátce s historií a současností pobočky – prezentace se konaly ve středu 15. září pro Filozoficko-přírodovědeckou fakultu a o den později pro Fakultu veřejných politik.

První podzimní přednášku pod hlavičkou opavského Historického klubu měl interní doktorand ÚHV a náš člen Mgr. Lubomír Hlavienka, který asi pětadvaceti přítomným zájemcům přiblížil situaci ve slovenské armádě před a v prvních dnech Slovenského národního povstání. Jeho přednáška pod názvem „Armáda na rozcestí. Slovenská armáda a Slovenské národní povstání“ se konala ve středu 6. října. Byla zakončena kratší diskusí.

Na pondělí 11. října večer byla svolána do Knihovny historie členská schůze pobočky, jejímž hlavním cílem bylo plánování aktivit na nadcházející měsíce. Dostavilo se pouze šest členů pobočky. Přesto mělo setkání smysl, jelikož se během konstruktivní debaty podařilo zformovat konkrétní program činnosti pobočky do konce kalendářního roku.

Na návrh tajemníka pobočky jsme za účelem podchycení nových mladších členů v průběhu října navštívili po dvojicích historické prosemináře pro studenty 1. ročníku historických oborů na Slezské univerzitě, kde jsme je krátce seznámili s naší pobočkou. Zároveň jsme jim také rozdali informativní leták (připravil jej tajemník Petr Waleczko), který obsahoval údaje o aktivitách pobočky, plán činnosti do konce roku i kontakty na členy vedení pobočky. Celkem proběhlo v proseminá-

řích pět prezentací, které měli po dvojicích Hana Komárková, Bc. Viktor Pohanka, tajemník a předseda.

Pro studenty 1. ročníku historických oborů byla také určena seznamovací procházka centrem Opavy, která se konala v úterý 26. října večer. Bohužel, nepřišel z nich nikdo, a tak zhruba hodinovou procházku absolvovala jen desítka starších studentů. Komentář k historickým stavbám středu města podali předseda pobočky a Bc. Viktor Pohanka.

Nejúspěšnější akcí naší pobočky v letošním roce, alespoň co se účasti týče, byla exkurze do státního zámku v Hradci nad Moravicí. Zúčastnilo se jí 65 osob, z toho cca 80 až 90 % byli studenti. Pod vedením odborného pracovníka zámku Mgr. Petra Havrlanta, který se nás ochotně a zdarma ujal, si prohlédli mj. zámekovou obrazovou galerii či běžně nepřístupná sklepení Bílého zámku. Akci jsme pořádali spolu s Asociací studentů a přátel Slezské univerzity. Její podíl na propagaci byl spolu s pozvánkami v regionálním tisku a atraktivností destinace hlavní příčinou tak nečekaně vysoké účasti. Bezplatnou exkurzi laskavě umožnil správce zámku Ing. Radomír Příbyla.

V následujícím týdnu, konkrétně v úterý 30. listopadu, jsme pořádali přednášku na téma z českých novodobých dějin „Lidová strana na Moravě a cesta k Moravskému paktu“, kterou si připravil člen naší pobočky Mgr. František Švábenický, interní doktorand ÚHV. Jeho hodinovou přednášku s následnou diskuzí si nenechalo ujít dvacet lidí.

Poslední akcí naší pobočky v roce 2010 byla přednáška z oblasti dějin umění – Bc. Lucie Videcká, studentka 1. ročníku navazujícího magisterského oboru „Kulturní dějiny“ na Slezské univerzitě, hovořila v pondělí 6. prosince na téma „Nástrovní malba F. Ř. I. Ecksteina v zámecké kapli v Kravařích“. Je škoda, že si její zasvěcený výklad přišlo poslechnout pouze sedm osob.

Všechny letošní přednášky se konaly v učebnách budovy Slezské univerzity na Masarykově třídě 37 v Opavě, pokaždé v podvečer. Cílem do budoucna není pořádat každý semestr množství přednášek, optimální bude zajistit uskutečnění tří přednášek za semestr, ovšem kvalitních, vycházejících z výsledků vlastního bádání studentů vyšších ročníků nebo doktorandů, případně odborných pracovníků.

K propagaci akcí sloužily plakáty, rozvěšované po univerzitních budovách, pozvánky na Facebooku a na <http://uhv.cz> a hromadné e-maily zasílané členům pobočky a na podzim také studentům 1. ročníku, kteří nám při prezentaci pobočky v proseminářích napsali své e-mailové adresy. Vlastní stránka na sociální síti Facebook byla založena na návrh několika členů na přelomu dubna a května 2010. Stránku spravoval náš člen Mgr. Ondřej Machálek, dokumentátor Slezského zemského muzea. Stránka se nachází na této adrese:

<http://www.facebook.com/pages/Opava-Czech-Republic/Opavska-pobočka-Sdruzeni-historiku-CR-Historicky-klub-1872/108705962492870?ref=ts>

Podle členského seznamu, převzatého z roku 2009 a aktualizovaného, patří mezi členy pobočky 29 osob. Jsou to především studenti, doktorandi a vědeckí pracovníci ÚHV FPF Slezské univerzity. K aktivitám pobočky v roce 2010 letos přispěli z jejích členů kromě vedení také Mgr. Milan Bednařík, Mgr. Lubomír Hlavienka, Hana Komárková, Mgr. Ondřej Machálek, Mgr. Martin Pelc, Ph.D., Bc. Viktor Pohanka, Mgr. František Švábenický, Lukáš Videcký; všichni samozřejmě zdarma. Někteří další členové se naopak nezapojují do dění v pobočce, neúčastní se pořádaných akcí nebo dokonce po ukončení svého studia již v Opavě nepůsobí.

Poděkování patří Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě za bezplatné a ochotné poskytování místností a audiovizuální techniky pro přednášky, zázemí naší pobočky v Knihovně historie i možnost zdarma množit plakáty. Zasluhou některých našich členů, kteří pracují ve Slezském zemském muzeu v Opavě, můžeme s touto institucí snadno komunikovat a dobře spolupracovat. Velice dobrá je rovněž spolupráce s Asociací studentů a přátel Slezské univerzity v čele s její předsedkyní Marikou Sztefkovou. Díky Ondřeji Fišrovi je člen naší pobočky rovněž členem studentské komory Akademického senátu Slezské univerzity.

Martin Sosna

III. Z HISTORICKÉ OBCE

Cena Josefa Šusty 2009

Komise výboru Sdružení historiků ČR – Historického klubu 1872 ve složení Doc. PhDr. Irena Korbelařová, Dr., Mgr. Petr Landr, PhDr. Dana Musilová, CSc., Doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., a PhDr. Eduard Šimek, CSc., posoudila na svém zasedání dne 25. března 2010 celkem 25 studentských prací, které jí byly zaslány organizátory „Studentské vědecké konference – Historie 2009“.

Komise posuzovala předložené práce s ohledem na originalitu volby a metodického pojetí tématu, na využití archivních pramenů a práci s nimi i na komplexní postižení literatury k danému tématu, konečně i s ohledem na „řemeslnou“ úroveň zpracování odborného textu (kvalita poznámkového aparátu, celková úprava). V úvahu byla vzata i stylistická úroveň posuzovaných prací. Komise konstatovala vyrovnanou úroveň soutěžních prací, které se dostaly do užšího výběru.

Přes obtížnost svého úkolu se nakonec komise shodla na tom, že nejlepší prací, jíž bude udělena Cena Josefa Šusty, je práce **Hany Miketové** (Ústav historie a muzeologie Filosoficko-přírodovědné fakulty Slezské university v Opavě), *Politická komunikace mezi Václavem IV. a Vladislavem Jagiellou*.

Ocenění si dále zaslouží následující práce:

Věra Slováková (Historický ústav Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně), *Fenomén osíření v životním cyklu vesnických dívek a mladých žen v 1. polovině 18. století (Případová studie)*.

Miroslav Žitný (Historický ústav Filosofické fakulty Jihočeské university v Českých Budějovicích), *Křesťanský rytíř Šťastný Václav Pětipeský z Chýš na sklonku předbělohorské doby*.

Kromě toho se komise rozhodla vyslovit zvláštní uznání jednak práci **Adama Poláška** (Katedra historie Filosofické fakulty Ostravské university v Ostravě), *Analýza erbů u nobilitací vydaných Českou dvorskou kanceláří za vlády Josefa I. (1705 – 1711)*, jednak práci **Enča Minčeva** (Ústav historických věd Filosofické fakulty University Pardubice) *Filippopolis. Antické město v 1. až 3. století n. l.*

V Praze dne 25. března 2010

Irena Korbelařová, Petr Landr, Dana Musilová, Marie Ryantová, Eduard Šimek

Správa o činnosti Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied za rok 2009

Činnosť Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied (ďalej SHS) v uplynulom roku prebiehala podľa vopred prijatého plánu. Až na malé výnimky, sa podarilo uskutočniť všetky plánované podujatia. Výbor SHS sa v uplynulom roku zišiel na štyroch pravidelných riadnych zasadnutiach, na ktorých prerokúval aktuálne otázky a úlohy súvisiace s činnosťou spoločnosti. Výbor spoločnosti sa usiloval zabezpečiť jednotlivé vedecké podujatia finančnými prostriedkami z dotácií Rady vedeckých spoločnosti SAV a z vlastných zdrojov. V minulom roku sme prvýkrát hospodárili novou menou eurom. Členské príspevky boli v sume 1721,30 Euro a dotácia 2840,- Euro, ktoré len čiastočne finančne pokryli plánované akcie.

Činnosť SHS tvorila predovšetkým obetavá práca členov jednotlivých odborných sekcií a regionálnych klubov a krúžkov, za čo im patrí naše poďakovanie. Podobne ako v minulosti výbor SHS sa snažil koordinovať svoju činnosť s ostatnými vedeckými inštitúciami a vysokými školami pri organizovaní jednotlivých podujatí. Sekcie, kluby a krúžky zorganizovali veľa hodnotných vedeckých podujatí, konferencií a sympózií, na ktorých sa zúčastnili taktiež odborníci zo zahraničia. Dosť výrazné zmeny nastali v členskej základni. K 31. 12. 2009 mala spoločnosť 280 členov. Z nich uhradilo svoje členské príspevky 227 členov. Je to výrazný pokles, ak uvedieme, že v koncom roku 2008 sme evidovali ešte 329 členov. Na druhej strane však musíme s poľutovaním skonštatovať, že z v uplynulom roku sme sa museli rozlúčiť so 46 členmi, ktorí už dlhé roky neplatia členské príspevky, čo je pravdepodobne dôkazom toho, že nemajú záujem o dianie v našej spoločnosti. Treba uviesť, že neplatiaci členovia stoja spoločnosť nemalé prostriedky, napr. už len zaslanie poštou každoročného Bulletinu SHS. V roku 2009 sme prijali 6 nových členov. Dvaja členovia z našej spoločnosti vystúpili. Bohužiaľ, aj v minulom roku opustili naše rady šiesti významní a zaslúžilí členovia: V. Sedlák, M. Otčenáš, G. Kočíš, I. Čerňan, G. Železkovová a J. Žudel.

K úspechu SHS v minulom roku môžeme prirátať aj skutočnosť, že bola udelená po prvýkrát aj Cena Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV za najlepšie odborné a popularizačné dielo. Za vedeckú prácu získal ocenenie kolektív pracovníčok Slovenskej národnej knižnice E. Augustínová, A. Klimeková a J. Ondroušková za šesťzväzkové bibliografické dielo Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. V kategórii populárnovedeckých prác bola cena udelená K. Hradskej za prácu Židovská Bratislava. Odovzdávanie ceny malo veľmi pekný spoločenský rámeč a primeranú publicitu.

Po počiatočných ťažkostiach sa úspešne rozbehol aj mailing našej spoločnosti. Členom, ktorí prejavili záujem o túto formu komunikácie, sme mohli aktuálne sprostredkovať mnohé zaujímavé podujatia. Mailing mal priaznivú odozvu v radoch nášho členstva. Podľa možnosti sme primerane aktualizovali aj internetovú

stránku našej spoločnosti. V minulom roku mala internetová stránka našej spoločnosti 2574 návštevníkov, ktorým sa zobrazilo 4908 stránok. Popri tom každému členovi spoločnosti sme poslali v tlačenej forme Bulletin SHS. Z toho dôvodu, prosíme, našich členov, aby urýchlene aktualizovali svoje poštové a e-mailové adresy.

Sekcia pre vojenské dejiny (predseda M. Čaplovič) v roku 2009 sa zamerala na prípravu a spoluorganizovanie medzinárodného vedeckého seminára Armáda ako faktor československých vzťahov, ktorý sa uskutočnil 21. 4. 2009 vo Svidníku a s príspevkami vystúpili členovia sekcie M. Čaplovič a A. Maskalík. Podujatie malo veľmi dobrý ohlas, lebo sa ho zúčastnilo, okrem záujemcov z miestnych inštitúcií, aj 91 poslucháčov a pedagógov z prešovskej a olomouckej univerzity. V spolupráci s Vojenským historickým ústavom v Bratislave, Klubom vojenskej histórie Beskydy a občianskym združením Pro Militaria Historica sa podieľali na zorganizovaní medzinárodnej vedeckej konferencie Východné Karpaty v dňoch 5.- 6. 10. 2009 vo Svidníku. Príspevky predniesli P. Šumichrast, J. Bystrický a F. Cséfalvay. Seminár 100. výročie narodenia generála J. Ambruša, plánovaný na október 2009, sa na základe rozhodnutia hlavných organizátorov neuskutočnil. Členovia sekcie vojenských dejín sa zúčastňovali domácich a zahraničných vedeckých podujatí a na publikačnej činnosti Vojenského historického ústavu. Sekcia pre hospodárske dejiny (predseda M. Kamenický) a jej členovia v tomto roku nezorganizovali vlastné vedecké podujatie, ale sa podieľali na organizácii viacerých sympózií a konferencií. Na medzinárodnom vedeckom sympóziu Staat, Bergbau und Bergakademie: Montanexperten im 18. und frühen 19. Jahrhundert, ktorá sa uskutočnila 20.- 22. 2. 2009 vo Freibergu (56 účastníkov) sa zúčastnili M. Kamenický a P. Konečný. Medzinárodnej konferencie Montanregion als Sozialregion. Zur gesellschaftlichen Dimension von „Region“ in der Montanwirtschaft konanej 14. - 18. 9. 2009 v Steinhause (27 účastníkov) s referátmi sa predstavili M. Štefánik, M. Kamenický a L. Krchnáková. R. Holec sa zúčastnil svetového kongresu hospodárskych dejín v Utrechte, kde organizoval jednu z kongresových sekcií a vystúpil aj na viacerých medzinárodných vedeckých podujatiach. Sekcia pre dejiny miest (predseda V. Segeš) zorganizovala v dňoch 22.- 24. 9. 2009 v Bardejove v spolupráci so Sekciou pre rodové štúdie konferenciu s medzinárodnou účasťou Fenomén rodiny v dejinách Slovenska. Na tomto podujatí odznelo 42 referátov a zúčastnilo sa ho, okrem referentov, ešte 60 záujemcov z radov pracovníkov archívov, múzeí a verejnosti. Usporiadatelia plánujú vydať z uvedenej konferencie zborník. Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy (predseda T. Ivantyšinová) sa v roku 2009 orientovala na vedecko-organizačné a vydavateľské aktivity. Vydali dve dvojčísli Slovanských štúdií. Členovia spoločnosti sa venovali príprave podujatí na rok 2010: Workshop k problematike všeobecných dejín, medzinárodná konferencia Slováci a Rusi: problém vzťahov Východ-Západ, koncepciu kolektívnej monografie Východná dilema strednej Európy, výstave Návšteva ruského cára Petra I. v Bratislave, rokovaníu 3. zasadnutiu komisie historikov Slovenska a Ruska.

Sekcia pre všeobecné dejiny (predseda B. Ferenčuhová) spolupracovala na medzinárodnej vedeckej konferencii 4. - 5. 5. 2009 v Bratislave M. R. Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov histórie. Predsedkyňa sekcie bola koordinátorom medzinárodnej vedeckej konferencie v Prahe 5. - 7. 11. 2009 na tému: Pamäť miest, udalostí a postáv: dejiny ako identita a manipulácia. Konferencie sa zúčastnilo sedem historikov zo Slovenska. Sekcia pre dejiny knižnej kultúry (predseda E. Frimmová) usporiadala tradičný celoslovenský interdisciplinárny seminár so zahraničnou účasťou v spolupráci so Spolkom slovenských knihovníkov a Národným bibliografickým ústavom Slovenskej národnej knižnice Dejiny knižnej kultúry Novohradu 12. - 14. 10. 2009 v Lučenci. Na podujatí odznelo 32 referátov a zúčastnilo sa 60 odborníkov. V dňoch 29. - 30. 9. 2009 v Bratislave usporiadali členovia sekcie medzinárodné kolokvium Der Weg des Buches. Exlibris und Supralibros als Forschungsdesiderat za účasti 19 odborníkov zo Švajčiarska, Maďarska, Česka, Poľska, Rumunska a Slovenska. Sekcia pre rodové štúdie (predseda T. Lengyelová) zorganizovala medzinárodnú konferenciu pri príležitosti 400. výročia zvolenia Juraja Thurzu za palatína Rod Thurzovcov a jeho historický prínos, ktorá sa uskutočnila 12. - 14. 10. 2009 v Seredi. Zúčastnilo sa na nej 10 zahraničných (z Maďarska a Česka) a sedem domácich referentov a podujatie sledovalo 52 účastníkov. Konferencia mala mimoriadny ohlas aj v médiách, s účastníkmi odzneli rozhovory v Slovenskom rozhlase na rádiu Regina i Patria, v miestnych tlačенých i elektronických médiách (TV). Sekcia sa podieľala aj na príprave a uskutočnení odborného seminára Na ceste k modernej žene, ktorá sa konala 8. 12. 2009 v Bratislave. Zúčastnilo sa na nej 13 referentov. Materiály budú publikované v rámci kolektívnej monografie v priebehu roku 2010. Sekcia starovekých, byzantských a slovanských dejín (predseda V. Ježek), ako sme Vás minule informovali, musela ukončiť v uplynulom roku svoju sľubne sa rozbiehajúcu činnosť. V tomto roku nastal aj pokus o jej znovuoživenie a uskutočnila v spolupráci so Slovenskou orientalistickou spoločnosťou prednášku J. G. Persoona z univerzity v Addis Abebe Etiópska duchovnosť a mníšstvo. Sekcia najnovších dejín (predseda Ľ. Kázmerová) zorganizovala 1. 11. 2009 konferenciu za účasti 24 odborníkov v Bratislave Občianska spoločnosť v Československu v rokoch 1918-1939. Vývin školstva na Slovensku, na ktorej odznelo 10 vyžiadaných referátov. Sekcia pomocných vied historických a archívniectva (predseda J. Roháč) pripravila konferenciu Otázky zemepanskej správy v Uhorsku, ktorá sa uskutočnila 10. 11. 2009 v Bratislave a odznelo 10 referátov. 26. -28. 5 .2009 zorganizovali členovia XIII. archívne dni v Slovenskej republike. Archívy v krízových situáciách. Odznelo 19 referátov domácich a zahraničných účastníkov. V Slovenskom národnom archíve v Bratislave 1. 7. 2009 pripravili sprievodnú výstavu Bradlo/mohyla/Štefánik.

Krúžok historikov v Topoľčanoch (predseda O. Kvasnicová) mal veľmi bohatú činnosť. Podujatia, ktoré organizovali, našli široký ohlas v radoch školskej mládeže a laickej verejnosti. Podarilo sa im usporiadať veľmi zaujímavé a hodnotné vlastivedné semináre: Druhá svetová vojna v topoľčianskom regióne 24. 4. 2009

prednášali P. Králik, R. Vrana, E. Gažiová, O. Kvasnicová a zúčastnilo sa 35 osôb. Vlastivedného seminára Odkryté tajomstvá Topoľčianskeho hradu. Významné pamiatky v regióne pri príležitosti Dňa európskeho kultúrneho dedičstva 10. 9. 2009 sa zúčastnilo 120 osôb a prednášali M. Žáčik a B. Sasko. Dňa otvorených dverí 12. 9. 2009 v topoľčianskom archíve pri príležitosti Dňa európskeho kultúrneho dedičstva navštívilo uvedenú inštitúciu 38 návštevníkov. Zaujímavým podujatím bol aj vlastivedný seminár Z histórie topoľčianskych základných škôl 26. 11. 2009. Pre 45 účastníkov pripravili odborné prednášky O. Kvasnicová, J. Radová, H. Grežd'ová a K. Beňová. Na seminári Patrocíniá kostolov topoľčianskeho okresu 11. 12. 2009 sa zúčastnilo 32 poslucháčov a odzneli príspevky L. Vrteľa a O. Kvasnicovej. Podujatie bolo spojené s výstavou obecných erbov. V rámci prednáškovej činnosti odzneli štyri prednášky B. Sasku Tresty včera a dnes pre žiakov topoľčianskych gymnázií, účasť 102 žiakov. Okrem toho usporiadali pre žiakov základných a stredných škôl 17 historicko-vlastivedných prechádzok mestom, pri ktorom dostali žiaci odborný výklad o minulosti mesta. Týchto prechádzok sa zúčastnilo 304 žiakov. Členovia krúžku historikov v Topoľčanoch sa podieľali na príprave a realizácii výstav: Slovensko na starých mapách 13. 5. - 30. 6. 2009, 413 návštevníkov 48 odborných výkladov k téme, Odkryté tajomstvá topoľčianskeho hradu 10. 9. - 15. 10. 2009, 1007 návštevníkov, 49 odborných výkladov k téme, Patrocíniá kostolov Topoľčianskeho okresu 11. - 18. 12. 2009, 50 účastníkov. Členovia krúžku sa podieľali na vyhotovení monografií obcí Čermany a Dvorany nad Nitrou, reedície monografie Topoľčany vo vrstvách vekov. Zúčastnili sa XIII. Archívnych dní v Bojniciach a podujatí organizovaných SHS. Na seminári Dohoda o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v Košiciach 16. - 17. 9. 2009 predniesla referát o činnosti československej presídľovacej komisie H. Grežd'ová.

Klub trenčianskych historikov (predseda M. Hloža) nasmeroval svoju hlavnú činnosť v roku 2009 predovšetkým na prednáškovú činnosť. Prednášateľov zabezpečili prevažne z radov vlastných členov, ale aj prizvaných hostí. Aktívne sa podieľali na príprave seminárov a konferencií. V rámci prednáškovej činnosti odzneli prednášky M. Hronského Slávnosti 1. mája 1918 v Liptovskom Mikuláši za slovenské národné sebaurčenie (20 poslucháčov) , M. Hložu História postavenia pamätníka Rákociho povstania v Trenčianskej Turnj-Hámroch (37 poslucháčov), J. Dibalu Zbrojná výroba na Slovensku počas posledného protihabsburského povstania Františka II. Rákociho, O. Kubelovej Štúrovské rodové tradície a Považie, M. Hložu Revolučné roky 1848-1849 a Považie, M. Šišmiša Nikola Agjić Kostin, srbský vzdelanec, podporovateľ Slovákov a O. Pavúkovej Ľudovít Štúr vo výtvarnom umení, numizmatike a filatelii (33 poslucháčov). Členovia klubu zorganizovali vlastivedný seminár k najnovším archeologickým výskumom na území Trenčianskeho samosprávneho kraja a Trenčína. V rámci seminára odzneli prednášky A. Ruttkayho, B. Černickej, dva referáty E. Mikulovej, D. Nipčovej a V. Hábla. Zúčastnilo sa ho 53 poslucháčov. Zároveň sa podieľali na príprave vlastivedných mo-

nografií Starej Turej, Nového Mesta nad Váhom, III. dielu monografie Trenčína. V regionálnej tlači publikovali svoje príspevky, vykonávali metodicko-odbornú činnosť pri tvorbe muzeálnych expozícií, odborných seminárov, spomienkových slávností na krajskej a miestnej úrovni pre žiakov a študentov základných a stredných škôl.

Spolok banskobystričských historikov (predseda P. Kunec) sa v uplynulom roku zameril na prednáškovú činnosť s domácimi a zahraničnými odborníkmi, ktorá bola venovaná študentom univerzity a ostatným záujemcom. Z opolskej univerzity predniesol 20.4 . 2009 M. Świder prednášku Rok 1968 w Polsce i Czechosłowaciji z perspektywy Niemiec. M. Myška z Ostravskej univerzity pripravil prednášky: Historie hospodářských dějin v českých zemích – Vznik a rozvoj do konce druhé světové války (23. 11. 2009), Historie hospodářských dějin v českých zemích – Poválečné období a vliv marxismu (23. 11. 2009) a Historie hospodářských dějin – Německá historiografie hospodářských dějin v českých zemích (25. 11. 2009). Prednášok sa zúčastnilo 80 študentov a pedagógov. P. Jašek z Ústavu pamäti národa pripravil prednášku Udalosti 17. novembra 1989, ktorá sa uskutočnila 24. 11. 2009 a diskusie sa zúčastnilo 22 študentov.

Z ostatných podujatí, ktoré sa uskutočnili mimo rámec odborných sekcií, možno spomenúť medzinárodný seminár Byzantská misia sv. Cyrila a Metoda, ktorá sa uskutočnila 4. 7. 2009 v Nitre, odznelo 6 príspevkov pre 30 odborníkov. Podujatie pripravili členovia spoločnosti z Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda Filozofickej fakulty UKF v Nitre. Členovia z Prešovskej univerzity pripravili medzinárodnú vedeckú konferenciu 12. -13. 5. 2009 v Prešove Migrácia obyvateľov východnej Európy do strednej Európy a na Slovensko, prezentovalo sa 17 domácich a zahraničných referentov a zúčastnilo 50 osôb.

Spišský dejepisný spolok zostal v kontakte a podľa svojich možností informoval o svojich podujatiach. Zapojil sa aj do spolupráce s jednotlivými odbornými sekciami a regionálnymi spolkami pri organizovaní niektorých podujatí.

Viliam Čičaj

DOHODA O SPOLUPRÁCI MEDZI POLSKIM TOWARZYSTWEM HISTORYCZNYM A SLOVENSKOU HISTORICKOU SPOLOČNOSŤOU PRI SLOVENSKEJ AKADÉMII VIED

Polskie towarzystwo historyczne (ďalej PTH) a Slovenská historická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied (ďalej SHS) si budú navzájom poskytovať podporu pri príprave a organizovaní medzinárodných vedeckých podujatí a výskumných projektov. Dôraz budú klásť na podujatia, ktorých cieľom bude problematika dejín strednej a východnej Európy.

PTH a SHS sa budú priebežne navzájom informovať o uskutočňovaní a príprave poľských a slovenských vedeckých podujatí, ktoré budú zaujímavé pre obe zmluvné strany. Každá zo zmluvných strán sa bude primerane usilovať o propagáciu týchto podujatí prostredníctvom svojich informačných prostriedkov (časopisy, internet a podobne).

PTH a SHS si budú podľa možností recipročne vymieňať publikácie, ktoré sami vydávajú alebo sa podieľajú na ich vydávaní.

PTH a SHS sa budú usilovať zabezpečiť vzájomné recenzovanie odborných a vedeckých publikácií, predovšetkým tých, ktoré sa zaoberajú problematikou spoločných dejín a minulosťou druhej krajiny. Zoznam odporúčaných publikácií na recenzovanie si zmluvne strany zašlú minimálne raz za rok, do konca novembra kalendárneho roka.

PTH a SHS si budú navzájom na svoje pravidelné celoštátne zjazdy (na Slovensku a v Poľsku spravidla raz za päť rokov) delegovať dvoch zástupcov. Náklady delegovaným zástupcom hradí vysielajúca strana.

V Bratislave, 16. februára 2010

PhDr. Viliam Čičaj, CSc.
predseda SHS

prof. Dr. hab. Krzysztof Mikulski
prezes PTH

DOHODA O SPOLUPRÁCI MEZI SDRUŽENÍM HISTORIKŮ ČESKÉ REPUBLIKY (HISTORICKÝM KLUBEM 1872) A SLOVENSKOU HISTORICKOU SPOLEČNOSTÍ PŘI SLOVENSKÉ AKADEMII VĚD

Sdružení historiků České republiky (dále SH ČR) a Slovenská historická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied (dále SHS) si budou navzájem poskytovat podporu při přípravě a pořádání mezinárodních vědeckých setkání a výzkumných projektů. Důraz budou klást na akce, jejichž cílem bude problematika dějin střední a východní Evropy.

SH ČR a SHS se budou průběžně navzájem informovat o uskutečňování a přípravě českých a slovenských vědeckých akcí, které budou zajímavé pro obě smluvní strany. Každá ze smluvních stran bude přiměřeně usilovat o propagaci těchto akcí prostřednictvím svých informačních prostředků (časopisy, internet a podobně).

SH ČR a SHS si budou podle možností recipročně vyměňovat publikace, které samy vydávají anebo se na jejich vydávání podílejí.

SH ČR a SHS se budou snažit zabezpečit vzájemné recenzování odborných a vědeckých publikací, především těch, které se zabývají problematikou společných dějin a minulostí druhé země. Seznam publikací doporučených k recenzování si smluvní strany zašlou minimálně jednou ročně, a to do konce listopadu kalendářního roku.

SH ČR a SHS budou navzájem na své pravidelné celostátní sjezdy (na Slovensku a v Česku zpravidla jednou za pět let) delegovat dva zástupce. Náklady hradí delegovaným zástupcům vysílající strana.

V Bratislavě 7. prosince 2010

PhDr. Viliam Čičaj, CSc.
predseda SHS

Prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
předseda SH ČR

SDRUŽENÍ HISTORIKŮ ČESKÉ REPUBLIKY
(HISTORICKÝ KLUB 1872)

SDRUŽENÍ HISTORIKŮ ČESKÉ REPUBLIKY
(HISTORICKÝ KLUB 1872)

DOHODA O SPOLUPRÁCI
MEDZI
SDRUŽENÍM HISTORIKŮ ČESKÉ REPUBLIKY
(HISTORICKÝM KLUBEM 1872)

A
SLOVENSKOU HISTORICKOU SPOLOČNOSŤOU
PRI SLOVENSKEJ AKADÉMII VIED

Sdružení historiků České republiky (dále SH ČR) a Slovenská historická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied (dále SHS) si budú navzájom poskytovať podporu pri príprave a organizovaní medzinárodných vedeckých podujatí a výskumných projektov. Dôraz budú klásť na podujatia, ktorých cieľom bude problematika dejín strednej a východnej Európy.

SH ČR a SHS sa budú priebežne navzájom informovať o uskutočňovaní a príprave poľských a slovenských vedeckých podujatí, ktoré budú zaujímavé pre obe zmluvné strany. Každá zo zmluvných strán sa bude primerane usilovať o propagáciu týchto podujatí prostredníctvom svojich informačných prostriedkov (časopisy, internet a podobne).

SH ČR a SHS si budú podľa možností recipročne vymieňať publikácie, ktoré sami vydávajú alebo sa podieľajú na ich vydávaní.

SH ČR a SHS sa budú usilovať zabezpečiť vzájomné recenzovanie odborných a vedeckých publikácií, predovšetkým tých, ktoré sa zaoberajú problematikou spoločných dejín a minulosťou druhej krajiny. Zoznam odporúčaných publikácií na recenzovanie si zmluvne strany zašlú minimálne raz za rok, do konca novembra kalendárneho roka.

SH ČR a SHS si budú navzájom na svoje pravidelné celoštátne zjazdy (na Slovensku a v Česku spravidla raz za päť rokov) delegovať dvoch zástupcov. Náklady delegovaným zástupcom hradí vysielajúca strana.

V Bratislave, 7. decembra 2010
PhDr. Viliam Čičaj, CSc.
predseda SHS

Prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
predseda SH ČR

IV. JUBILEA

Vladimír Goňec šesťdesiatnik

Tohoročný jubilant – narodil sa 12. marca 1950 v Brne – je historikom trocha netypickým, jeho hlavným odborom, zároveň metodologickým prístupom sú dejiny ideí. Pre históriu bol takto odchovancom príslušnej vetvy Macúrkovej školy. Vedľa toho uplatňuje aj svoje filozofické školenie, v príspevkoch z dejín filozofie, podávaných aj na kultúrohistorickom pozadí. Patril ďalej medzi posledných žiakov právneho teoretika Vladimíra Kubeša, ktorý ho viedol rovnako k ústavnoprávnej problematike.

V. Goňca som poznal pred šesťnástimi rokmi. V roku 1994 sa pripravovalo založenie česko-slovenskej komisie historikov. Rozdelenie štátu po dvoch rokoch priviedlo niektorých historikov k myšlienke, aby boli vzťahy medzi historikmi obidvoch krajín nejakým spôsobom inštitucionalizované. Národné komitety historikov obidvoch krajín si osvojili túto myšlienku a poverili budúcich predsedov, aby vytvorili komisiu. Dezignovaný predseda českej časti Vilém Prečan si postupne pozýval rôznych kandidátov, ktorí mu boli navrhnutí, aby si s nimi pohovoril a zistil ich skutočný záujem, či predpoklady pre členstvo v komisii. V. Goňec patril okrem iného medzi organizátorov brnenských stretnutí českých a slovenských historikov najnovších dejín v prvej polovici 90. rokov – aj odtiaľ jeho prirodzené zapojenie do Česko-slovenskej komisie historikov.

Mal som nejakú úlohu v pracovni, kde sa rozhovor medzi Vilémom Prečanom a Vladimírom Goňcom odvíjal a tak mi niečo z toho utkvelo v pamäti. Hovorilo sa o kandidátovom otcovi, ktorý bol za svoje politické postoje a publikačnú činnosť z druhej polovice šesťdesiatych rokov počas normalizácie tvrdo perzekvovaný. Dopad z toho sa odrazil aj na synovi, ktorý mal problémy najprv udržať sa do skončení štúdií na fakulte a potom s ďalším kvalifikačným rastom.

Jeho tématický záber je nezvyčajne široký, od otázok východoeurópskych dejín na prelome 19. a 20. storočia, až po problémy strednej Európy v Európe za posledných dvadsať rokov, od tém kultúrohistorických až po právnehistorické analýzy stredoeurópskych štátnych systémov v 20. storočí.

Naplno sa tomu mohol venovať až po roku 1989, keď padli rôzne obmedzenia dané nielen prednovembrovou politickou ideológiou, ale aj konkrétne normalizačnými dekanmi „macošskej“ fakulty. Nebudem sa dotýkať jednotlivých Goňcových prác, pripomeniem aspoň monografiu o Alexandrovi Kerenskom. Volala sa „Z osudů ruské demokracie - Alexandr Kerenskij“. K ďalším jeho záujmom patrili predohra a postup procesu európskej integrácie a rozširovanie zjednotenej Európy, ktorého výsledkom bolo už 10 kníh. S tým súvisí aj činnosť československého politika, historika a vysokoškolského učiteľa Huberta Ripku, ktorému venoval spis „Za sjednocenou Evropu. Z myšlenek a programů Huberta Ripky“ (vyšla aj v rozšírenej francúzskej verzii).

Spomínam si, ako chodil do Prahy a excerpoval z Ripkovho archívu, ktorý bol deponovaný v mojej pracovni v Ústave soudobých dějin. Vždy sme sa bavili spolu o Ripkovi a jeho kontaktoch s poprednými západoeurópskymi politikmi.

Najviac ma ale zaujímala jeho činnosť v oblasti česko-slovenských vzťahov. Mnohé objavné štúdie na túto tému publikoval v Česko-slovenskej historickej ročenke. Tu by som z môjho pohľadu videl jeho najväčší prínos. V roku 1995 prišiel predseda českej časti komisie Vilém Prečan s nápadom, aby komisia pravidelne vydávala svoju ročenku. Tento návrh bol všetkými členmi prijatý. Ani neviem, koho to bol nápad, aby sa Vladimír Goněc stal jej výkonným redaktorom. Ale už od vydania prvého ročníku v roku 1996 viem, aký to bol skvelý ťah. To, že dnes je už štrnásť zväzkov tejto publikácie, ktorá zahŕňa každý rok to najzaujímavejšie čo sa udialo v česko-slovenskej historickom dianí. Nejde len o každoročné dve zasadania, ku ktorým sa viažu konferencie a semináre, ale ročenka zaznamenáva referáty z každoročných Libereckých seminárov českých a slovenských historikov, archivárov, učiteľov dejepisu a občianskej výchovy. Liberecký seminár sa tento rok konal už po dvadsiaty krát! Ročenka okrem toho obsahuje ďalšie štúdie, recenzie, anotácie a zaujímavosti z historického diania v oblasti česko-slovenských vzťahov z obidvoch krajín, ale i z Európy a zámoria. Neviem si predstaviť, že by niekto iný z členov komisie mohol vynaložiť toľko úsilia, trpezlivosti, presvedčovania a taktu, aby bol zväzok na svete. Je také slovenské príslovie „na chudobu treba ostro!“ a to by som veru nie raz v praxi použil na mnohých referentov. Neviem, či je to aj v iných oblastiach humanitných vied, ale často si hovorím, že je ľahšie od jalovej kravy vymámiť teľa, ako získať v štábnej kultúre od niektorého z historikov sľúbený a už prednesený príspevok.

Zo slovenských historických inštitúcií dlhodobo spolupracuje s Historickým ústavom SAV v ňom i na rade projektov nad rámec činnosti Česko-slovenskej komisie historikov), ďalej s Ústavom politických vied SAV, s univerzitnými historickými i politologickými pracoviskami v Bratislave, Prešove a v Košiciach. Predstavitelia slovenskej historickej vedy oceňujú – vedľa jeho príspevkov k dejinám česko-slovenských vzťahov najmä jeho štúdie o M. Hodžovi a k témam Slovensko v strednej Európe a v Európe.

Vedľa Česko-slovenskej historickej ročenky založil v češtine edičnú sériu „Dějiny evropské integrace“ a v angličtine „Outlines on the European Ideas, Federalism and Constitutionalism“, v ktorých publikuje spolu so svojimi žiakmi. Tých rovnako úspešne zaťahuje do medzinárodných projektov a medzinárodných študentských konfrontácií. Na rozdiel od väčšiny vysokoškolských učiteľov, ktorí sú len jednostrannými hlásateľmi informácií, V. Goněc so svojimi študentmi diskutuje, rešpektíve im načúva; čas k tomu nepovažuje za stratový a študenti to vedia oceniť. Traja z jeho žiakov stoja už pred habilitáciou, teda i na nástupcov „má už zaděláno“. Váži si aj tých svojich žiakov, ktorí sa nevenuujú „čistej vede“, ale aplikáciám pre širokú verejnosť; medzi takých patria aj jeden riaditeľ krajskej galérie,

jeden riaditeľ okresného múzea, niekoľko analytikov z ministerstiev, rad dobrých stredoškolských učiteľov, pracovníci médií.

Styky, ktoré udržiaval s poľskými pracoviskami ešte počas 80. rokov, veľmi rýchlo intenzifikoval hneď od začiatku 90. rokov (mimo iné nabádaný Jaroslavom Valentom a Zdeňkom Sládkom), najmä s univerzitami vo Wroclawi, Lódži, Varšave, Katoviciach a najnovšie v Krakove. Nie je náhoda, že svojich prvých dvoch doktorantov mal práve Poliakov. Vyvrcholením spolupráce s poľskými pracoviskami je jeho podiel na už takmer pätnásť rokov trvajúcim medzinárodnom projekte encyklopédie ruského myslenia a jeho európskych reflexií, pre ktorého časť sa stal hlavným zahraničným garantom. (zatiaľ vyšlo sedem zväzkov).

Za svoju veľkú príležitosť, ktorá mu dala nové možnosti rastu považoval zapojenie do výskumných projektov riešených pri parížskych Panthéon-Sorbonne a Univerzite Cergy Pontoise, pri Centre pre súdobé dejiny Berlínsko-brandenburskej akadémie vied, pri Katedre európskych štúdií Drážďanskej univerzity, Saskom inštitúte pre kultúrnu infraštruktúru, atď. Je zakladajúcim členom Ústavu Sigmunda Neumanna v Drážďanoch.

Pozvanie k spoluúčasti na založení odboru stredoeurópske štúdiá na FF UK pred tromi rokmi si mimoriadne váži, prijal ho ako ďalšiu výzvu nielen k výuke, ale aj k novým obzorom bádateľskej práce.

Do ďalších rokov mu želám naďalej taký elán a vytrvalosť.

Vojtech Čelko

Zpravodaj Historického klubu, roč. 21, 2010, č. 1-2. Časopis Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872). Vedoucí redaktor Jiří Kocian. Vydalo Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872) v Praze, 2010, 126 s. - ISSN 0862-8513.

Vychází ve spolupráci a s podporou Historického ústavu AV ČR v Praze